

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЧИЖОВ ДЕНИС АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 342.72/.73:351.862.4](477)]:340.12

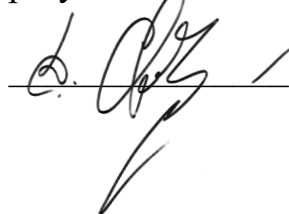
ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕРЖАВНИЙ МЕХАНІЗМ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ
ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
(ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ПАРАДИГМА)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Д. А. Чижов

Львів – 2024

АНОТАЦІЯ

Чижев Д. А. Державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України (загальнотеоретична парадигма). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за науковою спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2024.

У роботі на рівні докторської дисертації вперше у вітчизняній науці комплексно розглянуто механізм забезпечення правового статусу особи саме як складового елемента національної безпеки держави, що засвідчує інноваційний крок у розумінні взаємозв'язку між правами людини, національною безпекою та юридичними аспектами захисту особи в сучасному світі.

У дисертації обґрунтовується доцільність у зміні парадигми поняття національної безпеки: від концепції, що зосереджується виключно на захисті державних інтересів, до підходу, що ставить людину в центр уваги. Це обумовлюється низкою аргументів: перший із них – звернення до прав людини (дотепер національна безпека розглядалася головню крізь призму військової сили та захисту державного суверенітету, натомість антропоцентричний підхід виокремлює захист прав і свобод людини як основу національної безпеки); другий аргумент зводиться до інтердисциплінарного підходу (антропоцентричне сприйняття національної безпеки потребує міждисциплінарного дослідження, включаючи елементи права, політики, соціології, психології та інших наукових галузей); третій аргумент вирізняє концепцію «суспільного договору» (розгляд національної безпеки у площині прав людини викликає дискусії щодо соціального контракту між державою та її громадянами, а також розподілу влади та відповідальності між ними); четвертий аргумент акцентує на

глобальній перспективі (це напрям зростання транснаціональних викликів, таких як тероризм, кіберзлочинність та інше, що спонукає до розгляду національної безпеки в глобальному контексті, де захист прав людини має надважливе значення); п'ятий аргумент – вплив новітніх технологій (стрімкий технологічний прогрес створює нові можливості для захисту й водночас ризики щодо порушення прав людини, що потребує нових підходів до регулювання суспільних відносин у сфері національної безпеки). Перелічені аргументи доводять, що дослідження антропоцентричності національної безпеки у сучасному юридичному дискурсі є новаторським і важливим для розвитку сучасної наукової, зокрема правової, думки.

На основі проведеного аналізу стверджується, що державний механізм забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки можна охарактеризувати як систему правових засобів, мета функціонування яких полягає в ефективному застосуванні процедур захисту охоронюваних законом прав і свобод людини, а в разі їх порушення – у швидкому відновленні. Провідне місце тут займають світоглядні концепти, які допомагають людині усвідомити свою роль у процесах державотворення, а державі – сформулювати правову систему, яка відповідала б запитам суспільства на гарантування безпеки у конкретний історичний період.

Окрім того, проведені дослідження основних підходів до сучасного розуміння прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки дають змогу констатувати, що сьогодні всі ці концепти є взаємопов'язаними цінностями, що залежать одна від одної та спрямовуються на забезпечення сталого розвитку держави. Відтак на підставі одержаних результатів з'ясовано, що національна безпека є основним базисом реалізації прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина.

Аргументується, що людина є частиною держави, а отже – безпека людини є складовою національної безпеки, яка через державний механізм як

систему юридичних гарантій, що сприяють профілактиці правопорушень та відновленню вже порушених прав і статусу, створює безпечні умови для життєдіяльності людини.

З огляду на наведене, обґрунтовано, що обмеження прав і свобод людини у період воєнного стану є ключовим аспектом предмета дослідження для розуміння взаємозв'язку між національною безпекою та захистом прав людини у сучасному світі, оскільки воєнний стан здебільшого супроводжується обмеженням різних прав і свобод громадян, як-от свободи слова, зборів, пересування, права на справедливий суд тощо. Саме ці обмеження в умовах воєнного правового режиму можуть стати основою для збереження національної безпеки та захисту держави і суспільства від загроз.

Удосконалено положення, відповідно до якого державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки окреслено як чітко визначену сукупність заходів, спрямованих на забезпечення реалізації людиною її основних прав та свобод, гарантування людині захисту з боку держави.

Сформульовано позицію, згідно з якою безпека людини є осердям національної безпеки, основою безпеки держави. Завдяки інтегруванню безпеки людини в систему національної безпеки з'являється можливість прогнозувати появу нових загроз і небезпек, розробляти стратегії та програми для їх уникнення чи мінімізації впливу негативних наслідків на державу та людину або й цілковитого убезпечення від них.

Аргументовано твердження, відповідно до якого держава, беручи на себе певні зобов'язання, визнає первинність та найвищу цінність прав і свобод людини та законодавчо закріплює перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені за жодних обставин.

Оновлено перелік загроз національній безпеці та запропоновано істотною загрозою вважати втрату прав, свобод і законних інтересів особи, оскільки їх

відновлення іноді є неможливим. Вагому роль у системі національної безпеки відведена органам публічного управління.

Обґрунтовано твердження, що, реалізуючи політику забезпечення національної безпеки, держава повинна знаходити і втримувати баланс між системою прав та свобод людини і громадянина, з одного боку, державними та національними цінностями – з іншого, щоб могли зберігати допустимість обмеження цих прав і свобод задля досягнення цілей національної безпеки.

У контексті проведеного дослідження набули подальшого розвитку:

а) сутнісні характеристики національної безпеки в частині формування та реалізації заходів із її забезпечення, які мають певний режим секретності та зумовлюють обмеження доступу до них громадськості;

б) розуміння світоглядних концептів державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки, серед яких пропонується визнати основними: ідентичність, справедливість, безпеку, свободу, демократію;

в) основні концептуальні підходи до визначення шляхів забезпечення прав людини в контексті національної безпеки;

г) твердження, що, попри руйнівні процеси, спричинені військовою агресією РФ, Україна намагається мінімізувати обмеження прав і свобод своїх громадян, при цьому постійно наголошуючи, що ці обмеження мають тимчасовий характер, застосовуються в надзвичайних ситуаціях і спрямовані на уникнення більш суспільно небезпечних загроз

Резюмовано, що процес забезпечення національної безпеки за своєю суттю є гуманістичним, адже він спрямований на захист насамперед життя і здоров'я людини, що є найвищою цінністю для держави.

Ключові слова: правовий статус, особа, світоглядні концепти, держава, громадянське суспільство, права, свободи, обов'язки, законні інтереси, державний механізм, державна політика, стратегія, національна безпека, правові відносини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Чижов Д. А. Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод людини у сфері національної безпеки України: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 216 с.

Розділи у колективних монографіях:

2. Чижов Д. А., Яковюк І. В. Українські проекти військово-політичної інтеграції: геополітичні пошуки М. Костомарова, М. Грушевського, С. Рудницького, Ю. Липи. *Архітектура європейської безпеки: історія становлення і розвитку*: колективна монографія: у 2 ч. / за наук. ред. А. П. Гетьмана, І. В. Яковюка. Харків: Право, 2020. Ч. 1: Від Давнього Риму до Другої світової війни. 180 с. С. 150–161. *(авторський внесок – досліджено державницькі погляди і геополітичну концепцію Степана Рудницького, що є важливими для визначення національних інтересів України у балтійсько-чорноморському регіоні, а також інтеграційний проєкт Юрія Липи, що може бути корисним для розробки майбутніх сучасних геополітичних стратегій національної безпеки)*

3. Чижов Д. А. Теоретико-правові підходи до розуміння прав людини як об'єкта національної безпеки. *Парадигмальні виклики сучасного розвитку*. колективна монографія / за заг. ред. Дуки А. П. Чернігів: Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій, 2022. 242 с. С. 68-78.

Статті в наукових періодичних виданнях,

проіндексованих у базах даних Scopus та Web of Science Core Collection :

4. Chyzhov Denys, Zhuravlov Dmytro, Anishchuk Viktoriia, Pashynskiy Volodymyr, Zaitsev Mykola. The defense-industrial complex as the basis of the national security of the state. *Journal of security and sustainability issues*. March 2020. Vol. 9. Num. 3. P. 829–842. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(9\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(9)) (*Scopus*) *(авторський внесок – висвітлено основні стратегічні цілі та*

ініціативи оборонно-промислового комплексу як основи національної безпеки держави, особливості та структуру їх функціонування в різних країнах світу, а також питання, пов'язані з упровадженням реформ в Україні, налагодженням міжнародного співробітництва в рамках інноваційних тенденцій та забезпечення прав людини шляхом приведення норм чинного законодавства України у відповідність до світових стандартів)

5. Denys A hyzhov, Ivan V. Yakoviyk, Nina I. Karpachova, Svitlana V. Hlushchenko, Yuliia O. Chaliuk. National security policy in Ukraine: a change in the system of power relations of the modern world. *Revista San Gregorio*. January 2020. Vol. 11. Iss. 4. P. 224–235. DOI: 10.36097/rsan.v1i42.1555 (*Web of Science*) *(авторський внесок – аналіз підходів до вдосконалення сучасної політики з національної безпеки, а також її організаційно-правове забезпечення з урахуванням виявлених загроз національній безпеці України)*

6. Denys Chyzhov, Yevhen Bilousov, Andriy Osaulenko, Raisa Pereyhina, Serhii Derevianko. International institutions in the mechanism for the protection of human rights and freedoms in the national security context. *Cuestiones Políticas*. Vol. 40 Núm. 73 (2022): P. 108–127. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.05> (*Web of Science*) *(авторський внесок – запропоновано застосування методів статистичного та кореляційного аналізу, узагальнення та аналогії, гіпотетико-дедуктивної моделі, що дало можливість встановити кореляцію між рівнем захисту прав людини через ратифікацію міжнародних договорів та рівнем національної безпеки)*

7. Denys Chyzhov, Yevhen Bilousov, Yevdokiia Streltsova, Abbasov Nail Ibad, Svitlana Poliarush-Safronenko. The case law of the European Court of Human Rights on the protection of Human Rights and freedoms in terms of national security protection. *Revista de la Universidad del Zulia*. Vol. 13, №. 38 (2022 Septiembre-Diciembre). P. 72–88. DOI: <http://dx.doi.org/10.46925//rdluz.38.05> (*Web of Science*) *(авторський внесок – проаналізовано положення національної правової бази та*

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що значною мірою визначають роль Європейського суду з прав людини у вирішенні спорів, пов'язаних із дотриманням прав і свобод людини в контексті захисту національної безпеки)

Статті в наукових фахових виданнях України категорії «Б»:

8. Chyzhov D. A. Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law: the all-Ukrainian scientific and practical economic and legal journal*. № 7/2021. P. 98–103. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.15>

9. Чижов Д. А. Механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина в сфері національної безпеки України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 29/2021. С. 120–126. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584558>

10. Чижов Д. А. Поняття та структурні елементи механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 30/2021. С. 11–19. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584672>

11. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав та свобод людини і громадянина. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 4.(74). С. 96–101. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.15>

12. Чижов Д. А. Державні гарантії забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2021. С. 314–317. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/77>

13. Чижов Д. А. Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 46–52. DOI: <https://doi.org/10.56215/01211214.46>

14. Чижов Д. А. Система органів державної влади щодо забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 11. № 2. С. 18–23. DOI <https://doi.org/10.56215/04212202.18>

15. Чижов Д. А. Судовий захист прав людини у сфері національної безпеки як комплексний політико-правовий інститут. *Нове українське право*. 2022. № 1. С. 184–189. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.28>

16. Чижов Д. А. Зарубіжний досвід забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 186–191. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.29>

17. Chyzhov D. A. Genesis of the formation and development of human rights in the field of national security. *Administrative law and process*. № 1 (36). 2022. С. 62–71. DOI <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.1.05>

18. Чижов Д. А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 69. С. 124–131. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1312>

19. Чижов Д. А. Судово-правова політика сучасної України стосовно забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск. 2022. № 2. С. 58–65. DOI <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-58-65>

20. Чижов Д. А. Онтологічний зміст механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 2. С. 8–14. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.2>

21. Чижов Д. А. Характеристика державної політики України щодо забезпечення та реалізації прав і свобод людини у сфері національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2023. С. 50–53. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/9>

22. Чижов Д. А. Право на свободу та особисту недоторканність в контексті забезпечення національної безпеки. *Науковий журнал Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спец. випуск № 2 (127) «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». 2023. С. 81–88. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-6-81-88>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

23. Чижов Д. А. Державне забезпечення прав та свобод людини: основа національної безпеки України. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення тендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя: збірник тез науково-практичної конференції (Київ, 18 верес. 2020 р.) / Упоряд.: М. Г. Вербенський, В. О. Рядінська, Ю. Б. Ірха, О. І. Бочек. Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 180–183.*

24. Чижов Д. А. Проблеми нормативно-правового забезпечення захисту прав і свобод людини у сфері національної безпеки. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції. Том 2 / за заг. ред. Ігоря Голока. Київ : ВІКНУ, 2020. С. 83–84.*

25. Чижов Д. А. Порівняльно-правова характеристика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки Європейського Союзу. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики: тези доп. учасників науково-практичної конференції (Харків, 21 грудня 2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 104–107.*

26. Chyzhov D. A. Comparative legal characteristics of the provision human rights in the sphere of national security of Ukraine on the example of the NATO member countries. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матер. Міжнародної*

науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 359–361.

27. Чижов Д. А. Комплексний підхід судового захисту прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності*: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 126–129.

28. Чижов Д. А. Обмеження прав людини з метою забезпечення оборони та національної безпеки держави. *Національна безпека України в умовах нових викликів і загроз*: матер. науково-практичної конференції (м. Харків, 19 травня 2023 р.). Харків: Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, 2023. С. 23–27.

29. Чижов Д. А. Національна безпека України, оборона та зовнішня політика у правових позиціях Конституційного Суду України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання*: матер. Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16–17 червня 2023 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сухумський державний університет, Сілезький інститут політичної освіти SIPE; Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 19–22.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

30. Chyzhov D. A. Legal basis of understanding human rights in the field of national security of Ukraine. *Baltic journal of legal and social sciences*. 2022. № 2. P. 232–236. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-39>

31. Chyzhov D. A. The content of human rights for security in the human rights system in the aspect of ensuring the national security of Ukraine. *Baltic journal*

of legal and social sciences. 2022. № 4. P. 190–196. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-22>

32. Chyzhov D. A. CHAPTER 2.1. System as a complex category of reflection of national security in theoretical and legal research. *International Partnership and Cooperation of Ukraine in Wartime*: Collective monograph / edited by D. Nascimento, G. Starchenko. University of Coimbra, Portugal – Chernihiv: REICST, 2022. P. 201-216. DOI <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-02-01>

ABSTRACT

Chyzhov D. A. State mechanism for ensuring the legal status of a person as a component of national security of Ukraine (general theoretical paradigm). Qualifying scientific work as a manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Law in the scientific specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2024.

The doctoral dissertation is the first in the national science to comprehensively consider the mechanism of ensuring the legal status of a person as an integral element of the national security of the state, which is an innovative step in understanding the relationship between human rights, national security and legal aspects of protection of a person in the modern world.

The expediency for a paradigm shift in the concept of national security is substantiated in the thesis: from a concept that focuses exclusively on the protection of state interests to an approach that puts people at the center of attention. This is based on a number of arguments: the first is the appeal to human rights (so far, national security has been viewed mainly through the prism of military force and protection of state sovereignty, while the anthropocentric approach emphasizes the protection of human rights and freedoms as the basis of national security); the second argument is reduced to an interdisciplinary approach (an anthropocentric perception of national security requires interdisciplinary research, including elements of law, politics, sociology, psychology and other scientific fields); the third argument emphasizes the concept of a "social contract" (considering national security in terms of human rights raises discussions about the social contract between the state and its citizens, as well as the distribution of power and responsibility between them); the fourth argument emphasizes the global perspective (this is the direction of growth of

transnational challenges, such as terrorism, cybercrime, etc., which prompts the consideration of national security in a global context, where the protection of human rights is of utmost importance); the fifth argument is the influence of the latest technologies (rapid technological progress creates new opportunities for protection and, at the same time, risks of human rights violations, which requires new approaches to the regulation of social relations in the field of national security). The above arguments prove that the study of the anthropocentricity of national security in modern legal discourse is innovative and important for the development of modern scientific, including legal, thought.

Based on the analysis, the author argues that the state mechanism for ensuring the legal status of a person as an element of national security can be characterized as a system of legal means aimed at effective application of procedures for protection of human rights and freedoms protected by law, and in case of their violation – at their prompt restoration. The leading position here is occupied by ideological concepts that help a person to realize his/her role in the processes of state-building, and the state to form a legal system that would meet the needs of society to ensure security in a particular historical period.

In addition, the study of the main approaches to the modern understanding of the rights, freedoms, duties and legitimate interests of a person as an object of national security makes it possible to state that today all these concepts are interrelated values which depend on each other and are aimed at ensuring sustainable development of the state. Therefore, based on the results obtained, it is found that national security is the main basis for the realization of rights, freedoms, obligations and legitimate interests of a person and a citizen.

The author argues that a human being is a part of the state, and therefore, human security is a component of national security, which, through the state mechanism as a system of legal guarantees that help prevent offenses and restore already violated rights and status, creates safe conditions for human life.

In view of the above, it is justified that the restriction of human rights and freedoms during martial law is a key aspect of the subject matter of the study for understanding the relationship between national security and human rights protection in the modern world, since martial law is mostly accompanied by restrictions on various rights and freedoms of citizens, such as freedom of speech, assembly, movement, the right to a fair trial, etc. It is these restrictions under martial law that can become the basis for maintaining national security and protecting the state and society from threats.

The author improves the provision according to which the state mechanism for ensuring the legal status of a person as a component of national security is defined as a clearly defined set of measures aimed at ensuring the exercise of fundamental rights and freedoms by a person, and guaranteeing protection by the state.

The author formulates the position that human security is the core of national security, the basis of the state's security. By integrating human security into the national security system, it becomes possible to predict the emergence of new threats and dangers, develop strategies and programs to avoid or minimize the impact of negative consequences on the state and the individual, or even to completely protect against them.

The statement is argued, according to which the state, assuming certain obligations, recognizes the primacy and highest value of human rights and freedoms and legislates a list of rights and freedoms that cannot be limited under any circumstances.

The list of threats to national security has been updated and it is proposed that the loss of rights, freedoms and legitimate interests of a person should be considered a significant threat, since their restoration is sometimes impossible. An important role in the national security system is assigned to public administration bodies.

The statement is substantiated that, implementing the policy of national security, the state must find and maintain a balance between the system of human and citizen rights and freedoms, on the one hand, and state and national values, on the

other hand, in order to maintain the permissibility of limiting these rights and freedoms in order to achieve goals of national security.

In the context of this study, the following have been further developed:

a) the essential characteristics of national security in terms of the formation and implementation of measures to ensure it, which have a certain regime of secrecy and restrict public access to them;

b) understanding of the worldview concepts of the state mechanism for ensuring the legal status of a person as an element of national security, among which it is proposed to recognize the main ones: identity, justice, security, freedom, democracy;

c) basic conceptual approaches to determining ways to ensure human rights in the context of national security;

d) the statement that, despite the destructive processes caused by the military aggression of the Russian Federation, Ukraine is trying to minimize restrictions on the rights and freedoms of its citizens, while constantly emphasizing that these restrictions are temporary, applied in emergency situations and aimed at avoiding more socially dangerous threats.

It is concluded that the process of ensuring national security is inherently humanistic, since it is aimed at protecting, first of all, human life and health, which is the highest value for the State.

Keywords: legal status, person, worldview concepts, state, civil society, rights, freedoms, duties, legitimate interests, state mechanism, state policy, strategy, national security, legal relations.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE TOPIC OF THE THESIS

The monograph:

1. Chyzhov D. A. Rol derzhavnoho mekhanizmu v zabezpechenni prav ta svobod liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia [The role of the state mechanism in ensuring human rights and freedoms in the field of national security of Ukraine: a monograph]. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 2023. 216 s.

Chapters in collective monographs:

2. Chyzhov D. A., Yakoviuk I. V. Ukrainski proiekty viiskovo-politychnoi intehratsii: heopolitychni poshuky M. Kostomarov, M. Hrushevskoho, S. Rudnytskoho, Yu. Lypy [Ukrainian projects of military-political integration: geopolitical searches of M. Kostomarov, M. Hrushevsky, S. Rudnytsky, Y. Lypa]. *Arkhitektura yevropeiskoi bezpeky: istoriia stanovlennia i rozvytku* : kolektyvna monohrafiia : u 2 ch. / za nauk. red. A. P. Hetmana, I. V. Yakoviuka. Kharkiv : Pravo, 2020. 180 s. Ch. 1 : Vid Davnoho Rymu do Druhoi svitovoi viiny. S. 150–161. (*author's contribution – the statehood views and geopolitical concept of Stepan Rudnytskyi, which are important for determining Ukraine's national interests in the Baltic-Black Sea region, as well as the integration project of Yuriy Lypa, which can be useful for developing future modern geopolitical strategies of national security*)

3. Chyzhov D. A. Teoretyko-pravovi pidkhody do rozuminnia prav liudyny yak obiekta natsionalnoi bezpeky [Theoretical and legal approaches to understanding human rights as an object of national security]. *Paradyhmalni vyklyky suchasnoho rozvytku* : kolektyvna monohrafiia / za zah. red. A. P. Duky. Chernihiv: Naukovo-osvitnii innovatsiinyi tsentr suspilnykh transformatsii, 2022. 242 s. S. 68–78.

Articles in scientific periodicals,

indexed in the Web of Science Core Collection and Scopus databases:

4. Chyzhov Denys, Zhuravlov Dmytro, Anishchuk Viktoriia, Pashynskiy Volodymyr, Zaitsev Mykola. The defense-industrial complex as the basis of the

national security of the state. *Journal of security and sustainability issues*. March 2020. Vol. 9. Num. 3. P. 829–842. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(9\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(9)) (**Scopus**) (*author's contribution – the main strategic goals and initiatives of the military-industrial complex as the basis of the national security of the state, the peculiarities and structure of their functioning in different countries of the world, as well as issues related to the implementation of reforms in Ukraine, the establishment of international cooperation within the framework of innovative trends and the protection of human rights by bringing the norms of the current legislation of Ukraine in line with international standards are highlighted*)

5. Denys A. Chyzhov, Ivan V. Yakoviyk, Nina I. Karpachova, Svitlana V. Hlushchenko, Yuliia O. Chaliuk. National security policy in Ukraine: a change in the system of power relations of the modern world. *Revista San Gregorio*. January 2020. Vol. 11. Iss. 4. P. 224–235. DOI: 10.36097/rsan.v1i42.1555 (**Web of Science**) (*author's contribution – analysis of approaches to improving the current national security policy, as well as its organizational and legal support, taking into account the identified threats to the national security of Ukraine*)

6. Denys Chyzhov, Yevhen Bilousov, Andriy Osaulenko, Raisa Pereyhina, Serhii Derevianko. International institutions in the mechanism for the protection of human rights and freedoms in the national security context. *Cuestiones Políticas*. Vol. 40. Núm. 73 (2022). P. 108–127. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.05> (**Web of Science**) (*author's contribution – the use of methods of statistical and correlation analysis, generalization and analogy, hypothetical and deductive model, which made it possible to establish a correlation between the level of human rights protection through the ratification of international treaties and the level of national security*)

7. Denys Chyzhov, Yevhen Bilousov, Yevdokiia Streltsova, Abbasov Nail Ibad, Svitlana Poliarush-Safronenko. The case law of the European Court of Human Rights on the protection of Human Rights and freedoms in terms of national security protection. *Revista de la Universidad del Zulia*. Vol. 13. № 38 (2022 Septiembre–

Diciembre). P. 72–88. DOI: <http://dx.doi.org/10.46925//rdluz.38.05> (*Web of Science*) (author's contribution – the analysis of provisions of the national legal framework and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which largely determine the role of the European Court of Human Rights in resolving disputes related to the observance of human rights and freedoms in the context of national security protection)

Articles in scientific professional periodicals of Ukraine:

8. Chyzhov D. A. Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law* : the all-Ukrainian scientific and practical economic and legal journal. 2021. № 7. P. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.15>

9. Chyzhov D. A. Mekhanizm zabezpechennia prav ta svobod liudyny i hromadianyna v sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Mechanism of ensuring the rights and freedoms of man and citizen in the sphere of national security of Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. 2021. Vyp. 29. S. 120–126. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584558>

10. Chyzhov D. A. Poniattia ta strukturni elementy mekhanizmu zabezpechennia prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky [Concept and structural elements of the mechanism of ensuring human rights in the field of national security]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*. 2021. Vyp. 30. S. 11–19. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584672>

11. Chyzhov D. A. Natsionalna bezpeka yak element systemy zabezpechennia prav ta svobod liudyny i hromadianyna [National security as an element of the system of ensuring the rights and freedoms of man and citizen]. *Derzhava ta rehiony* : naukovyi zhurnal. *Serii «Pravo»*. 2021. № 4 (74). S. 96–101. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.15>

12. Chyzhov D. A. Derzhavni harantii zabezpechennia prav ta svobod liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [State guarantees of human rights and freedoms in the field of national security of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 9. S. 314–317. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/77>

13. Chyzhov D. A. Derzhavna polityka zabezpechennia prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky v umovakh rozvytku tsyfrovizatsii [State policy of ensuring human rights in the field of national security in the context of digitalization]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2021. № 4 (121). S. 46–52. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211214.46>

14. Chyzhov D. A. Systema orhaniv derzhavnoi vlady shchodo zabezpechennia prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky [System of state authorities to ensure human rights in the field of national security]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2021. T. 11. № 2. S. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.56215/04212202.18>

15. Chyzhov D. A. Sudovyi zakhyst prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky yak kompleksnyi polityko-pravovyi instytut [Judicial protection of human rights in the sphere of national security as a complex political and legal institution]. *Nove ukrainske pravo: naukovyi zhurnal*. 2022. № 1. S. 184–189. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.28>

16. Chyzhov D. A. Zarubizhnyi dosvid zabezpechennia prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky [Foreign experience of ensuring human rights in the field of national security]. *Kyivskyi chasopys prava: naukovyi zhurnal*. 2022. № 1. S. 186–191. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.29>

17. Chyzhov D. A. Genesis of the formation and development of human rights in the field of national security. *Administrative law and process: scientific and practical journal*. 2022. № 1 (36). P. 62–71. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.1.05>

18. Chyzhov D. A. Mizhnarodni standarty zabezpechennia prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky [International standards for ensuring human rights in the field of national security]. *Aktualni problemy polityky : naukovi zhurnal*. 2022. № 69. S. 124–131. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1312>

19. Chyzhov D. A. Sudovo-pravova polityka suchasnoi Ukrainy stosovno zabezpechennia prav ta svobod liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky [Judicial and legal policy of modern ukraine on ensuring human rights and freedoms in the sphere of national security]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Cpets. vypusk*. 2022. № 2. S. 58–65. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-58-65>

20. Chyzhov D. A. Ontolohichniy zmist mekhanizmu zabezpechennia prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Ontological content of the mechanism for ensuring human rights in the sphere of national security of Ukraine]. *Juris Europensis Scientia: naukovi zhurnal*. 2023. Vyp. 2. S. 8–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.2>

21. Chyzhov D. A. Kharakterystyka derzhavnoi polityky Ukrainy shchodo zabezpechennia ta realizatsii prav i svobod liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky [Characteristics of the state policy of Ukraine on ensuring and realizing human rights and freedoms in the sphere of national security]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 6. S. 50–53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/9>

22. Chyzhov D. A. Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkannist v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [The right to freedom and personal inviolability in the context of national security]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Cpets. vypusk «Prava liudyny ta pravookhoronna diialnist v umovakh voiennoho stanu»*. 2023. № 2 (127). S. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-6-81-88>

Scientific papers certifying the approbation of the dissertation materials:

23. Chyzhov D. A. Derzhavne zabezpechennia prav ta svobod liudyny: osnova natsionalnoi bezpeky Ukrainy [State provision of human rights and freedoms: the basis of national security of Ukraine]. *Aktualni problemy vplyvu zbroinoho konfliktu na Skhodi Ukrainy na poiavu y poshyrennia genderno obumovlenoho nasylstva ta zabezpechennia dostupu do pravosuddia* : zbirnyk tez naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 18 veresnia 2020 r.) / uporiad. : M. H. Verbenskyi, V. O. Riadinska, Yu. B. Irkha, O. I. Bochek. Kyiv: VAITE, 2020. S. 180–183.

24. Chyzhov D. A. Problemy normatyvno-pravovoho zabezpechennia zakhystu prav i svobod liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky [Problems of regulatory and legal support for the protection of human rights and freedoms in the field of national security]. *Viiskova osvita i nauka: sohodennia ta maibutnie* : tezy dopovidei XVI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / za zah. red. I. Toloka. T. 2. Kyiv : VIKNU, 2020. S. 83–84.

25. Chyzhov D. A. Porivnialno-pravova kharakterystyka zabezpechennia prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky Yevropeiskoho Soiuzu [Comparative legal characteristics of human rights in the field of national security of the European Union]. *Vzaiemodiia hromadianskoho suspilstva z sektorom bezpeky i oborony: suchasni vyklyky*: tezy dopovidei uchasnykiv naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 21 hrudnia 2021 r.). Kharkiv: NDI PPSN, 2021. S. 104–107.

26. Chyzhov D. A. Comparative legal characteristics of the provision human rights in the sphere of national security of Ukraine on the example of the NATO member countries. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava)* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.) / za zah. red. S. V. Kivalova. u 2 t. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022. T. 1. S. 359–361.

27. Chyzhov D. A. Kompleksnyi pidkhid sudovoho zakhystu prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky [An integrated approach to judicial protection of human rights in the field of national security]. *Aktualni pytannia vdoskonalennia sudovo-ekspertnoi ta pravookhoronnoi diialnosti*: zbirnyk materialiv zasidannia № 2 postiino diiuchoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kropyvnytskyi, 24 chervnia 2022 r.). Kropyvnytskyi: TOV «Tsentralno-Ukrainske vydavnytstvo», 2022. S. 126–129.

28. Chyzhov D. A. Obmezhenia prav liudyny z metoiu zabezpechennia oborony ta natsionalnoi bezpeky derzhavy [Restriction of human rights for the purpose of ensuring defense and national security of the state]. *Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh novykh vyklykiv i zahroz*: materialy Naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 19 travnia 2023 r.). Kharkiv: Naukovo-doslidnyi instytut derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2023. S. 23–27.

29. Chyzhov D. A. Natsionalna bezpeka Ukrainy, oborona ta zovnishnia polityka u pravovykh pozytsiiakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [National security of Ukraine, defense and foreign policy in the legal positions of the constitutional court of Ukraine]. *Vosmi tavriiski yurydychni naukovi chytannia*: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 16–17 chervnia 2023 r.) / Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho; Sukhumskiy derzhavnyi universytet; Silezkyi instytut politychnoi osvity SIPE. Lviv – Torun: Liha-Pres, 2023. S. 19–22.

Scientific works that additionally reflect the results of the dissertation:

30. Chyzhov D. A. Legal basis of understanding human rights in the field of national security of Ukraine. *Baltic journal of legal and social sciences*. 2022. № 2. P. 232–236. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-39>

31. Chyzhov D. A. The content of human rights for security in the human rights system in the aspect of ensuring the national security of Ukraine. *Baltic journal*

of legal and social sciences. 2022. № 4. P. 190–196. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-22>

32. Chyzhov D. A. CHAPTER 2.1. System as a complex category of reflection of national security in theoretical and legal research. *International Partnership and Cooperation of Ukraine in Wartime*: collective monograph / edited by D. Nascimento, G. Starchenko; University of Coimbra, Portugal. Chernihiv: REICST, 2022. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-02-01> P. 201–216.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	27
ВСТУП	28
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ	
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ	
ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	
	41
1.1 Інтерпретативна характеристика наукової розробки проблем	
забезпечення правового статусу особи в межах національної безпеки	41
1.2 Розвиток концепту правового статусу особи як складової	
національної безпеки в ретроспективі	56
Висновки до першого розділу	92
РОЗДІЛ 2	
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО	
МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ	
ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	
	95
2.1 Онтологічний елемент державного механізму забезпечення правового	
статусу особи як складової національної безпеки	95
2.2 Інституційний елемент державного механізму забезпечення правового	
статусу особи як складової національної безпеки	109
2.3 Правове регулювання державного механізму забезпечення правового	
статусу особи як складової національної безпеки	139
Висновки до другого розділу.....	154

РОЗДІЛ 3

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ДЕТЕРМІНАНТІВ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	156
3.1 Світоглядні концепти державного механізму забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки	156
3.2 Сучасне розуміння прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки	171
3.3 Державна політика щодо забезпечення правового статусу особи у сфері національної безпеки України	188
Висновки до третього розділу	232

РОЗДІЛ 4

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЕРЖАВНОМУ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	235
4.1 Цінність безпеки людини як аксіологічна складова державного механізму забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки....	235
4.2 Сучасні виклики та загрози формуванню державного механізму щодо забезпечення правового статусу особи в контексті національної безпеки України.....	250
4.3 Особливості правового статусу особи під час дії воєнного стану: основні людиноцентричні принципи забезпечення національної безпеки України	266
Висновки до четвертого розділу	278
ВИСНОВКИ	282
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	292
ДОДАТКИ	324

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

РЄ – Рада Європи

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ООН – Організація Об'єднаних Націй

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ВПО – внутрішньо переміщені особи

КМУ – Кабінет Міністрів України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

МО України – Міністерство оборони України

ЗСУ – Збройні Сили України

РНБО – Рада національної безпеки і оборони

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Права та свободи громадян вважаються фундаментальним складником національної безпеки кожної високорозвинутої країни. Пояснюється це кількома ключовими аспектами: перший аспект «демократія та правова держава» демонструє забезпечення правового статусу особи як необхідну умову функціонування демократичного суспільства та правової держави, позаяк існування ефективного механізму захисту прав і свобод громадян є запорукою стабільності та довіри до державних інституцій; другий аспект «інформаційна епоха та цифрові технології» акцентує, що з розвитком цифрових технологій виникають нові виклики у забезпеченні правового статусу особи, зокрема у сфері захисту персональних даних, кібербезпеки та боротьби з кіберзлочинністю; третій аспект «міжнародні відносини та міжнародне право» проєктує Україну як суб'єкт міжнародного права, що зобов'язаний дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини, тому й забезпечення правового статусу особи відіграє важливу роль у міжнародних відносинах та співпраці з іншими країнами; четвертий аспект «боротьба з тероризмом та злочинністю» зумовлює ефективну роботу державного механізму в забезпеченні правового статусу особи, що передбачає також боротьбу з тероризмом, організованою злочинністю та іншими загрозами для національної безпеки; п'ятий аспект «соціально-економічні виклики» потребує враховувати, що стабільність економіки та соціального розвитку країни значною мірою залежить від захищеності прав і свобод громадян, адже соціально-економічний занепад може призвести до суспільних конфліктів та становити загрозу національній безпеці.

У заданому контексті проблема налагодження дієвого державного механізму забезпечення правового статусу особи як складової національної

безпеки видається вкрай животрепетною для України і потребує комплексного дослідження, з адаптацією до змін у суспільстві та врахуванням особливостей спеціального правового режиму воєнного стану, що й засвідчує її актуальність і своєчасність.

Цінність пропонованої наукової роботи криється і в тому, що у правовій науці практично відсутній загальнотеоретичні концептуальні уявлення як про правову природу, сутність і зміст забезпечення права людини у сфері національної безпеки, так і про механізм їх утвердження, реалізації та захисту. Невирішеність зазначеної проблеми не сприяє усуненню колізій у чинному законодавстві, а також суперечностей у правозастосовній практиці, що зрештою негативно впливає на ефективність забезпечення національної безпеки держави. У розвідці доволі просторово розкрито основні завдання та принципи формування державної політики в аналізованій сфері і особливо акцентовано на умовах євроатлантичної інтеграції. Факт підписання заявки на вступ до ЄС та очікування бажаного рішення висувають нові вимоги до процесу розроблення вітчизняного законодавства у відповідному руслі, що також охоплюється предметом дослідження.

Назагал актуалізація європейської та євроатлантичної інтеграції є реакцією політичного керівництва держави на сформований у соціумі суспільний запит щодо підвищення рівня захищеності держави від зовнішньої агресії, що в умовах війни росії з Україною набуває особливої нагальності. Такий захист забезпечує одну з головних потреб людини – потребу забезпечення їй безпечних умов для самореалізації, розвитку її індивідуальності, соціальної інтеграції тощо, тобто всього того, що не може бути досягнуто без формування відповідного безпекового середовища. Розробляється система критеріїв та пріоритети формування державної політики щодо забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. Звідси висновується, що формування та вдосконалення такої політики є не просто

обов'язком держави чи її гарантією, а самим базисом існування держави, векторним контуром, особливим фарватером для процесів державотворення.

У дисертаційному дослідженні особливу увагу зосереджено на проблемах порушення та обмеження прав людини, які застосовуються для забезпечення національної безпеки. Зокрема, ставляться питання доцільності та допустимості забезпечення оборони і безпеки держави шляхом обмеження прав людини та меж обмеження прав людини при забезпеченні оборони держави і захисту національної безпеки. Крім того, висувається теза про те, що обмеження прав та свобод людини можливе лише за умови формування транспарентного та передбачуваного заздалегідь набору індикаторів, які визначають таку ступінь активізації чи загострення ризиків національній безпеці, що ефективна протидія їм можлива виключно за умови часткового обмеження окремих громадянських прав та свобод, але тільки в заздалегідь визначених і достатніх для цього межах на нетривалий строк.

Також наголошується на важливості реалізації державної політики забезпечення прав та свобод людини в контексті національної безпеки, позаяк ефективність такої політики вважається недостатньою. Утім надаються підтвердження, що демонструють наявність суттєвих резервів для підвищення якості та ефективності державної політики в сфері забезпечення прав і свобод людини при досягненні цілей національної безпеки. Це означає, що існує потреба у вдосконаленні законодавчих і нормативних актів, а також в удосконаленні практики їх застосування з метою забезпечення належного рівня захисту прав та свобод людини.

Зокрема, проводиться порівняльний аналіз ефективності позасудового, судового, конвенційного та інших форм і механізмів такого захисту. Досліджуються міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки, а також виробляються пропозиції з інтеграції їх у вітчизняну практику. Завдяки здійсненій порівняльно-правовій характеристиці

забезпечення прав людини у сфері національної безпеки розкривається додатковий потенціал та напрями удосконалення національної політики в окресленій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконане дослідження відповідає Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженій Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12-21, та Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року, затвердженим Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. Результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення в ході виконання НДР «Правові проблеми розвитку державотворчих процесів у контексті конституційної реформи в Україні» (I кв. 2018 – IV кв. 2022 р., Рк УкрІНТЕІ № 0118U001380) та «Правова політика і національні механізми забезпечення розвитку української державності у контексті євроатлантичної інтеграції та подолання наслідків війни» (I кв. 2023 – IV кв. 2026 р., РК УкрІНТЕІ № 0123U101259). Також результати дисертації відповідають нормам (ст. 3) Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. № 2623-III (в редакції від 13 січня 2024 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у теоретико-правовій концептуалізації державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки України в межах загальнотеоретичної парадигми.

Реалізація окресленої мети зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

– обґрунтувати доцільність вивчення засад антропоцентричності національної безпеки;

– охарактеризувати інтерпретативні підходи до наукової розробки проблем забезпечення правового статусу особи в межах національної безпеки;

– визначити розвиток концепту правового статусу особи в ретроспективі та репрезентувати методологію дослідження;

– розкрити сучасне розуміння прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки;

– дослідити онтологічну складову державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки;

– встановити світоглядні концепти державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки;

– з'ясувати цінність безпеки людини як аксіологічну складову державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки;

– розглянути інституційну складову державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки;

– розкрити зміст правового регулювання державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки;

– обґрунтувати особливості правового статусу особи під час дії воєнного стану: основні людиноцентричні принципи забезпечення національної безпеки України;

– довести, що в період воєнного стану обмеження прав і свобод людини є необхідним заходом (мають тимчасовий характер) для забезпечення національної безпеки та захисту життя і безпеки громадян;

– проаналізувати сучасні виклики та загрози формуванню державного механізму щодо забезпечення правового статусу особи в контексті національної безпеки України;

– виявити закономірності парадигми державної політики щодо забезпечення правового статусу особи у сфері національної безпеки України.

Об'єктом дослідження є сфера суспільних відносин, окреслена процесом забезпечення правового статусу особи.

Предмет дослідження – державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України в межах його загальнотеоретичної парадигми.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і завдань, наукового результату та формулювання висновків і рекомендацій, проведення комплексного дослідження використано низку загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, застосовано діалектичний метод – для вивчення теоретико-правового контенту загальнотеоретичної парадигми державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки України, що дало змогу висвітлити сучасний стан задекларованого предмета дослідження в темпорально-просторовому дискурсі. За допомогою методів абстрагування й узагальнення, логіко-семантичного і дедуктивного методів розкрито онтологічну структуру понятійного апарату мовленнєвих конструкцій. Використано системно-структурний і системно-функціональний методи, а також методи класифікації та групування. Метод моделювання застосовано під час методологічного обґрунтування обраної теми дисертації. Завдяки методу компаративістики порівняно чинні законодавчі норми, що регламентують державний механізм забезпечення правового статусу особи. Герменевтичний і феноменологічний методи уможливили визначення базису загальнотеоретичної парадигми державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки України.

Нормативно-правовою основою наукової роботи послужили Конституція і законодавчі акти України, чинне законодавство, конвенції і рекомендації Європейського Союзу, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств та відомств тощо. Вищезазначені методи у їх зв'язку зі загальними логічними методами та прийомами (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія) уможливили всебічне ефективне дослідження виявленої теоретико-правової проблеми. За умови

визначення ключового підходу в методології дослідження роботу побудовано на засадах плюралізму, що сприяє повноті аналізу складних процесів правового буття.

Наукова новизна одержаних результатів. Запропонована праця є першим у вітчизняній науковій літературі комплексним дослідженням, у якому на рівні докторської дисертації на основі ретельного студіювання проблем теоретичного, нормативного і правозастосовного характеру розроблено новітню правову доктрину реалізації та забезпечення прав людини у сфері національної безпеки з урахуванням антропоцентричного підходу до національної безпеки, що дає змогу поєднати юридичні аспекти захисту прав людини з політичними аспектами формування та забезпечення безпеки держави.

Основні результати дослідження, що становлять наукову новизну та практичне значення, полягають у такому:

вперше:

– обґрунтовано доцільність у зміні парадигми розуміння національної безпеки: від концепції, що зосереджується виключно на захисті державних інтересів, до підходу, що ставить людину в центр уваги. На це впливає низка аргументів: перший із них – звернення до прав людини; другий аргумент зводиться до інтегративного підходу; третій аргумент вирізняє так званий суспільний договір; четвертий аргумент акцентує на глобальній перспективі; п'ятий аргумент – це вплив технологій. Власне, ці аргументи доводять, що дослідження антропоцентричності національної безпеки у сучасному юридичному дискурсі є новаторським і важливим для розвитку сучасної наукової, зокрема правової, думки;

– констатовано, що національна безпека – це той базис, в умовах якого розвивається та реалізується система прав людини, розкриваючись у своїй повноті державних гарантій та забезпечення відповідним державно-управлінським інструментарієм. Якщо розуміти національну безпеку як

передумову, або єдину умову вільного розвитку державності, то система прав людини повинна розумітися як елемент цієї системи, спрямований на реалізацію нею своїх обов'язків. Тобто необхідним вважається створення дієвої моделі державного управління процесом реалізації громадянських прав та свобод у сфері національної безпеки;

– доведено, що державний механізм забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки можна охарактеризувати як систему правових засобів, мета функціонування яких полягає в ефективному застосуванні процедур захисту охоронюваних законом прав і свобод людини, а в разі їх порушення – швидкому відновленню. Провідну роль у цьому процесі виконує наявність світоглядних концептів, які допомагають людині усвідомити свою роль у процесах державотворення, а державі – сформувати правову систему, яка б відповідала запитам суспільства на гарантування безпеки у конкретний історичний період;

– завдяки проведеним дослідженням основних підходів до сучасного розуміння прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки підсумовано, що національна безпека і права, свободи, обов'язки та законні інтереси особи на сьогодні є взаємопов'язаними цінностями, що взаємозалежать одна від одної та спрямовуються на забезпечення сталого розвитку держави, відтак на підставі одержаних результатів з'ясовано, що національна безпека є основним базисом реалізації прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина;

– визначено, що людина є частиною держави, тому національна безпека обов'язково має охоплювати й безпеку людини, і навпаки, безпека людини є складовою національної безпеки, яка через державний механізм як систему юридичних гарантій, що сприяє профілактиці правопорушень та відновленню вже порушених прав та статусу, створює безпечні умови для життєдіяльності людини;

– обґрунтовано, що обмеження прав і свобод людини у період воєнного стану є важливим аспектом предмета дослідження для розуміння взаємозв'язку між національною безпекою та захистом прав людини у сучасному світі, оскільки воєнний стан зазвичай супроводжується обмеженням різних прав і свобод громадян, як-от свободи слова, зборів, пересування, на справедливий суд тощо. Саме ці обмеження в умовах воєнного правового режиму можуть стати наріжним каменем у збереженні національної безпеки та захисту держави і суспільства від загроз;

удосконалено:

– положення, відповідно до якого державний механізм забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки тлумачиться як чітко визначена сукупність заходів, яка спрямована на забезпечення реалізації людиною своїх основних прав та свобод, гарантування людині захисту з боку держави;

– позицію, згідно з якою безпека людини є основою для національної безпеки, тобто безпеки держави. Завдяки інтегруванню безпеки людини в систему національної безпеки з'являється можливість прогнозувати появу нових загроз, небезпек, розробляти стратегії, програми для їх уникнення чи мінімізації впливу негативних наслідків на державу та людину або й повного убезпечення від них;

– твердження, відповідно до якого держава, беручи на себе певні зобов'язання, визнає первинність та найвищу цінність прав і свобод людини та законодавчо закріплює перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені за жодних обставин;

– перелік загроз національній безпеці та запропоновано істотною загрозою вважати втрату прав, свобод і законних інтересів особи, оскільки їх відновлення є майже неможливим. З огляду на це вагому роль у системі національної безпеки відведено органам публічного управління, адже їхня

діяльність спрямовується на захист держави, суспільства і громадян від ризиків і небезпек сучасності таким чином, щоб не допустити порушень фундаментальних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина;

– твердження, що, реалізуючи політику забезпечення національної безпеки, держава повинна чітко розуміти необхідність пошуку балансу між системою прав та свобод людини і громадянина, державними та національними цінностями, а також допустимістю та межами такої допустимості в процесі прийняття рішень щодо штучного обмеження прав людини задля забезпечення цілей національної безпеки;

набули подальшого розвитку:

– сутнісні характеристики національної безпеки в частині формування та реалізації заходів із її забезпечення, що здійснюються здебільшого приховано і мають встановлений режим секретності, що доводить відсутність доступу до них громадськості та правозахисників;

– розуміння світоглядних концептів державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки, серед яких доречно визнати ідентичність, справедливість, безпеку, свободу, демократію;

– основні концептуальні підходи до визначення шляхів забезпечення прав людини в сфері національної безпеки;

– твердження, що попри руйнівні процеси, спричинені військовою агресією РФ проти України, наша держава намагається мінімізувати негативний вплив процесу обмеження прав і свобод людини на суспільство. Незважаючи на те що в період воєнного стану обмеження прав і свобод людини є необхідним заходом для забезпечення національної безпеки та захисту життя і безпеки громадян, важливо враховувати, що ці обмеження повинні мати характер тимчасових заходів, які приймаються в обставинах надзвичайної ситуації та спрямовані на уникнення більш суспільно значущих ризиків.

Особистий внесок здобувача. Наукові положення та пропозиції, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї, які є результатом особистого наукового пошуку та творчого осмислення предмета дослідження, що зазначено у переліку наукових праць. Матеріали та висновки кандидатської дисертації в цій дисертаційній роботі не використовувалися.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять і науково-теоретичний, і праксеологічний інтерес, а саме можуть бути використані: *у науково-дослідній сфері* – для подальшого подолання проблемних вимірів темпорально-просторового дискурсу державного примусу; *у сфері правотворчості* – для удосконалення чинного законодавства України, зокрема що регламентує застосування і реалізацію примусу; *в освітньому процесі* – під час організації освітньої діяльності та викладання навчальних дисциплін правового циклу, а також для підготовки методичних розробок, навчальних посібників, підручників з дисциплін «Теорія та історія держави і права», «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Муніципальне право», «Міжнародне право», «Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини», «Захист та дотримання прав у професійній діяльності», «Актуальні проблеми захисту та дотримання прав у правоохоронній діяльності», «Конституційне право», «Конституційне право зарубіжних країн», «Територіальна організація влади в Україні», «Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні» (акти впровадження у діяльність Офісу Президента України від 11.01.2024; Національної академії внутрішніх справ від 02.02.2024; Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України від 05.02.2024; Академії праці, соціальних відносин і туризму від 27.02.2024; Східноукраїнського національного університету імені Володимира

Даля від 29.02.2024; Львівського державного університету внутрішніх справ від 01.03.2024 № 20).

Апробація результатів дослідження. Наукова робота обговорювалася на засіданні кафедри загально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ. Окрім цього, основні положення дисертації висвітлено в доповідях і повідомленнях на таких науково-практичних заходах: Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту та Сході України та появи й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя» (м. Київ, 18 вересня 2020 р.); XVI Міжнародна науково-практична конференція «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє» (м. Київ, 27 листопада 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики» (м. Харків, 21 грудня 2021 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); Засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності» (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.); Науково-практична конференція «Національна безпека України в умовах нових викликів і загроз» (м. Харків, 19 травня 2023 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Восьмі таврійські юридичні наукові читання» (м. Київ, 16–17 червня 2023 р.).

Публікації. Положення та висновки, сформульовані в дисертації, викладено у 32-х наукових публікаціях, серед яких 29 праць, у яких викладено основні наукові результати дисертації (1 одноосібна монографія; 2 одноосібні розділи в колективних монографіях; 4 статті у наукових періодичних виданнях, які індексуються в наукометричних базах даних Scopus та Web of Science Core

Collection; 15 статей у виданнях, які включено до переліку наукових фахових видань України у галузі права категорії «Б»; 7 наукових праць, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації), а також 3 праці, що додатково відображають результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, що об'єднують 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (310 найменувань на 32 сторінках), 7 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 345 сторінок, із них – основний текст – 264 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1 Інтерпретативна характеристика наукової розробки проблем забезпечення правового статусу особи в межах національної безпеки

Сучасний розвиток правової доктрини в Україні тяжіє до пошуку найбільш ефективних моделей та механізмів забезпечення прав людини і громадянина. Держава не просто проголошує їх найвищою цінністю власного існування, а й докладає зусиль створити такі суспільно-політичні та соціально-економічні умови, які б дозволили їх реалізувати максимально в тому обсязі, в якому громадяни у своїй правовій свідомості сприймають правову реальність. Держава намагається на практиці забезпечити дотримання принципів демократичного розвитку, що в підсумку уможливить втілення концепції сталого розвитку, що дасть змогу забезпечити гідний рівень життя населення та створить умови для самореалізації громадян.

Однак упровадженню практичного інструментарію зазвичай передує ґрунтовна теоретико-методологічна дискусія з приводу того чи іншого об'єкта державного управління. Права людини у сфері національної безпеки не є винятком, а сама проблематика стрімко актуалізується, надто з урахуванням сучасних геополітичних реалій та загарбницької терористичної війни, яку провадить росія проти України. У цьому контексті постає потреба нового потенціалу наукового пошуку моделей та механізмів забезпечення прав людини

в сфері національної безпеки, розробки дієвих державних гарантій повноти їх реалізації та недопущення зменшення їх обсягу.

Варто зазначити, що нині аналізований нами предмет став міжгалузевим, оскільки для пізнання онтологічної сутності безпекового середовища та визначення місця прав людини в ньому, а також пошуку практичних дієвих механізмів їх забезпечення науковці доволі активно та майже повсякчасно використовують широкий методологічний інструментарій пізнання, що охоплює методологію правової науки, науки державного управління та наук безпекового спрямування [20, с. 76–85; 34, с. 78–81; 38; 63, с. 52–57; 91, с. 128–132; 213; 236, с. 163–186; 279, р. 1–18; 310, р. 481–502]. Власне ця ключова особливість і детермінує основні риси сучасного стану наукової розробки проблеми забезпечення прав людини у сфері національної безпеки.

Як стверджує І. Ф. Корж, держава повинна дотримуватися, слідувати та наголошувати на тому, що система прав людини та їх дотримання, максимальна реалізація – це ті ж базові умови її розвитку, як і стан національної безпеки [113, с. 73]. Закріплюючи систему прав людини, гарантії їх дотримання та створюючи відповідну інфраструктуру практичного забезпечення реалізації, держава тим самим формує систему національних цінностей, вибудовуючи їх саме на базовому значенні системи прав людини для себе. Все це вимагає належного теоретичного обґрунтування, розробки системи принципів, на яких ґрунтуватиметься державна політика в сфері національної безпеки, та забезпечення повноти реалізації громадянських прав і свобод.

Власне на цьому наголошує Ю. Ірха, зазначаючи, що «стан національної безпеки напряму залежить і пов'язаний з рівнем забезпеченості прав людини. Саме незбалансованість у соціальній практиці інтересів суспільства, держави, різних соціальних груп і окремої особи є однією з найсерйозніших проблем» [88, с. 82–83]. Логічним є висновок і про те, що якщо держава проголошує права людини однією зі своїх базових цінностей, то їх дотримання, ступінь та

міра реалізації постають як першочергове завдання держави. Але для цього необхідно сформувавши той доктринальний інструментарій, те теоретичне підґрунтя, на якому базуватиметься влада при розробці відповідного інструментарію.

Отже, аналізуючи стан наукової розробки проблематики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки, доцільно передусім вдатися до фундаментальних досліджень окресленої теми.

Так, однією із перших є робота О. С. Бодрука, О. М. Гончаренка, Е. М. Лисицина, М. А. Горелова та інших, яка присвячена проблемам становлення національної безпеки України [30]. Згодом з'являється фундаментальна робота В. О. Косевцова «Національна безпека України (теорія, реальність, прогноз)» [119], в якій наголошується, що права людини є не просто цінністю держави, а наріжним об'єктом всієї системи національної безпеки. Саме навколо їх дотримання та непорушності дослідник і пропонує формувати систему заходів із забезпечення національної безпеки держави.

О. П. Дзюбань у своїй монографії «Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення)» [66] розвиває цю тезу, але акцентує все ж на цілях збереження державності та цивілізаційному розвитку української нації, що забезпечується системою національної безпеки. Окремі напрями забезпечення національної безпеки розкривають у своїх дисертаційних і монографічних дослідженнях такі вчені, як М. Б. Левицька (роль правоохоронних органів у сфері забезпечення національної безпеки) [137], В. В. Крутов (онтологію суспільної свідомості в сфері національної безпеки) [130], О. Г. Мельников (роль державних органів у сфері забезпечення національної безпеки) [151].

Класичними дослідженнями предмета державного управління у сфері національної безпеки є розвідки В. А. Ліпкана [140], Г. П. Ситника [230] та інших. Зокрема, науковці, розробляючи модель державного управління в

аналізованій сфері, ключову роль у ній відводять процесу забезпечення прав людини, але не через безапеляційне сприйняття їх як центрального об'єкта, а суто з утилітарних міркувань. Загрози правам людини є більш широкими та показовими, ніж загрози національній безпеці, тобто державі як суспільно-правовому утворенню та соціальному інституту, а тому через ідентифікацію загроз повноті реалізації прав людини можна більш чітко та точно детермінувати загрози національній безпеці державі.

Такий самий підхід простежуємо і в роботах П. П. Бугуцького [28], Г. А. Гончаренка [49], І. М. Дороніна [72; 74]. Але наведені дослідники вже доходять висновку, що система громадянських прав має стати центральним об'єктом системи національної безпеки, для чого необхідна їх чітка детермінація та вичерпне закріплення не лише у формі конституційного декларування, а й шляхом розробки реальних механізмів та інструментів їх досягнення.

Так, В. О. Антонов у своїй монографічній роботі «Конституційно-правові засади національної безпеки України» [8] досліджує теоретико-методологічне заперечення формування системи забезпечення національної безпеки держави з урахуванням основних громадянських прав, які проголошуються непорушними, а захист яких держава здійснює саме через інструментарій забезпечення національної безпеки. Більш фундаментально теоретико-правові підходи до розуміння прав людини як об'єкта національної безпеки розроблені вже Д. А. Чижовим [267], який власне і доводить необхідність розглядати громадянські права як основний об'єкт державної політики в цілому.

Національна безпека постає своєрідною сферою існування людини, нації, держави, культури, традицій, звичаїв, ресурсів, що не лише міцно пов'язує людей між собою, а й єднає їх з історичною спадщиною та навколишнім середовищем. Ідеться про збереження матеріального й духовного багатства нації, а також органічне поєднання та реалізацію прагнення людини до безпеки

й можливості забезпечення національної безпеки з боку державних і недержавних організацій [45, с. 142–143]. Насправді розвиток національної ідентичності як такий пов'язаний із забезпеченням національної безпеки.

Є низка вчених, котрі провадять вужче свої наукові пошуки в сфері забезпечення прав людини в секторі безпеки та оборони і, зокрема, – в секторі національної безпеки [32, с. 267–270; 34, с. 78–81; 54, с. 103–108; 173, с. 102–107; 178, с. 143–150; 301, р. 34–40]. До прикладу, О. В. Глазов основний акцент спрямовує на виокремлення ознак системи національно безпеки та геополітичні чинники її розвитку [45]; О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин та інші зосереджуються на визначенні поняття національної безпеки в контексті національних інтересів держави [50]; структуру національної безпеки досліджують О. Г. Данілян, М. І. Панов [60]; В. Пилипчук аналізує пріоритети розвитку правової науки в галузі національної безпеки [180]; С. П. Пономарьов [188], Д. О. Тихомиров [246] та інші досліджують методологічний інструментарій забезпечення національної безпеки з урахуванням наявності таких орієнтирів, як система прав людини та державні гарантії їх дотримання.

Національна безпека – це той базис, в умовах якого розвивається та реалізується система прав людини, розкриваючись в своїй повноті державних гарантій та забезпечення відповідним державно-управлінським інструментарієм. Якщо ми розуміємо національну безпеку як передумову, або єдину умову вільного розвитку державності, то система прав людини має розумітися як елемент цієї систем, спрямований на реалізацію своїх обов'язків. Тобто необхідним є створення дієвої моделі державного управління процесом реалізації громадянських прав та свобод у сфері національної безпеки. Це, своєю чергою, обумовлює необхідність розробки теоретичного підґрунтя організації процесу державного управління в означеній сфері з метою всебічного та повного забезпечення реалізації громадянами своїх свобод та можливостей соціального розвитку.

Важливим блоком наукових робіт, які підлягли критичному аналізу, є напрацювання, пов'язані з реалізацією державного управління в сфері національної безпеки з акцентом на громадянських правах. Основний наш пізнавальний інтерес було спрямовано на віднайдення механізму цілепокладання, організації, реалізації та контролю з боку держави за сферою національної безпеки з урахуванням потреб повноцінної реалізації прав людини. Так, якщо, наприклад, В. І. Абрамов та В. Ф. Смоляник проводили концептуальне дослідження самої моделі державного управління в аналізованій сфері [2], то Т. Подорожна зацентрувала виключно на державній політиці в сфері національної безпеки як чиннику забезпечення прав людини [184]. Тобто дослідниця розглядає національну безпеку як середовище реалізації прав людини, а забезпечення такого стану національної безпеки – як гарантію держави щодо повноти реалізації громадянських прав. Власне така позиція простежується і в розвідках інших учених, зокрема О. Романової [217], А. І. Семенченка [226], а саме щодо методології стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки та моделі реалізації такого управління.

Доволі цікавим є дослідження Г. Г. Почепцова «Національна безпека країн перехідного періоду» [189], в якому на зламі століть порушуються питання цивілізаційного розвитку української держави та робиться висновок про те, що національна безпека – це не лише сфера державно-управлінського впливу, а й сфера суспільного буття, в якій кожна особа реалізує власний комплекс прав, можливостей та інтересів індивідуального розвитку. При чому все це відбувається в умовах демократичних перетворень, тобто в умовах, які є традиційно прийнятними для української нації з її глибокими традиціями державотворення та народовладдя.

Чимало дослідників зауважують на вивченні умов забезпечення національної безпеки держави [131]. Зокрема, такі умови розглядаються

системно з урахуванням внутрішніх потреб національного розвитку, а тому виступають як детермінанти та індикатори ефективності реалізації державного управління в аналізованій сфері.

Останніми роками порушуються і надактуальні проблеми вітчизняного державотворення, зокрема щодо пошуку шляхів трансформації державної політики забезпечення саме прав людини у сфері національної безпеки. Наприклад, Д. А. Чижов робить висновок про те, що держава повинна використовувати умови зовнішнього та внутрішнього середовища з метою пошуку потенціалу для підвищення стабільності національної безпеки та ефективності державного інструментарію її забезпечення [264].

Окремо звертаємо увагу на забезпеченні національної безпеки та місці прав людини під час її реалізації у суто військовому контексті. Тут пізнавальну важливість має те, в який спосіб співвідносяться права людини з інтересами національної безпеки під час виконання безпосередньо військових завдань зі захисту територіальної цілісності держави. Зокрема, Е. Лисицин порушує нагальні питання щодо співвідношення між воєнною доктриною та стратегією національної безпеки [139]. Л. М. Артюшин, Г. Ф. Костенко [9], А. С. Гриценко, Г. М. Перепилиця [55] та інші розкривають теоретичні аспекти побудови воєнної безпеки суспільства. Водночас суттєвими недоліками досліджень вказаних учених є те, що вони не вирішують питання співвідношення інтересів держави, суспільства та людини, а як імператив вбачають недопустимість втрати суверенітету чи територіальної цілісності.

Нами ж ці питання не лише порушуються, а й намагаються вирішуватися. Більше того, ми пропонуємо застосовувати до них комплексний синтезований підхід. Обґрунтування цього полягає в тому, що в такому синтезі права людини, а точніше ступінь та характер їх реалізації і забезпечення, повинні розумітися і як умова досягнення максимально стабільного та непорушного стану національної безпеки, і як наслідок розвитку держави в умовах існування загроз

національній безпеці. Водночас порушення прав людини є самостійним детермінантом для появи внутрішніх ризиків та загроз національній безпеці.

Саме тому критичному аналізу підлягають роботи В. І. Горбаня, в яких окреслюється проблема співвідношення прав людини і прав народу [51]; В. В. Процевського щодо співвідношення прав людини та національної безпеки [207]; С. Д. Досенко, Т. О. Шевченко, які розглядають права та свободи людини і громадянина як елемент системи забезпечення національної безпеки [76]. Окреме пізнавальне підґрунтя становлять праці, в яких порушуються питання взаємозалежності обсягу прав людини та суверенітету держави із механізмами забезпечення безпекового стану, державною політикою в цій сфері та міжнародно-правовими інструментами його досягнення. Це, зокрема, розвідки В. Ковальчука [102], Н. Оніщенко [167], В. Ф. Погорілко [182].

Права особи як безпосередній об'єкт національної безпеки держави виступають центральним предметом у дослідженнях таких учених, як П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк [210], О. В. Шмоткін [272], О. Щербанюк [275]. При цьому деякі дослідники акцентують на системності державної політики забезпечення прав і свобод людини та громадянина в сфері національної безпеки, розглядаючи таку систему як самостійний об'єкт державної політики. Про це, зокрема, зазначають А. А. Романова [218], Е. В. Тітко [248] та ін.

Цікавий висновок з цього приводу робить С. А. Дроботов: пов'язуючи інтереси держави з національними інтересами, систему цивілізаційних цінностей – із цінностями держави, відбувається синтез двох паралельних та разом з тим взаємозалежних систем: держави як форми суспільної організації та власне суспільства як цілісного соціального явища, яке [суспільство] розвивається в певному завданому векторі, що є результатом еволюції національної ідеї та історичною формою розвитку нації [145]. При цьому при поєднанні означених систем можливе обмеження прав людини

Власне допустимість, необхідність та обґрунтування процесу обмеження прав людини в сфері національної безпеки постає окремим напрямом нашого дослідження. Ми не визнаємо як імператив будь-який погляд, а тому здійснюємо власний науковий пошук і, розкриваючи цю проблему, намагаємося віднайти ті критерії, які (якщо це таки буде доведено) визначають необхідність обмеження прав людини в інтересах національної безпеки, а також ті межі, в яких таке обмеження потенційно можливе та допустиме.

Наприклад, питанням обмеження прав людини в інтересах національної безпеки у контексті воєнного стану присвячені роботи І. С. Загоруй [84], В. Кампо [91], Г. Ф. Костенко [120] та інших дослідників.

Теоретичний і практичний аспекти обмеження прав і свобод людини в сфері національної безпеки зіставляються в роботах А. М. Мерник [152], В. Селіванова [225] та інших. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини в сфері національної безпеки досліджують Т. М. Слінько [233], Ф. Флурі, В. Бадрак [254]. При чому саме собою законодавче встановлення такого обмеження не сприймається вченими як достатнє та піддається критичному теоретико-методологічному аналізу, що зумовлює потребу перегляду окремих аспектів усталеної наукової доктрини конституційно-правової науки.

Беззаперечно, що вивчення питання допустимості чи взагалі необхідності обмеження прав людини в інтересах національної безпеки не можливе без аналізу робіт закордонних дослідників. Так, наприклад, аналізуючи роботи К. Фармер [290] чи К. Іпек-Демірсу [296], робимо доволі цікавий висновок: обмеження прав людини допустиме виключно, якщо воно застосовується для запобігання скоєнню злочинів. Тобто вчені як критерій обмеження застосовують кримінально-правовий та кримінологічний елементи. При цьому держава виступає гарантом недопустимості скоєння злочину, оскільки злочин так чи інакше спрямовується проти особи чи суспільства.

У нашому дослідженні ми розвиватимемо цей погляд, оскільки в цьому разі обмеження прав людини є способом запобігання порушенню прав іншої людини, і саме такий підхід є, на нашу думку, найбільш обґрунтованим, але невідомим вітчизняній правовій науці. Вітчизняна доктрина національної безпеки виходить із того, що обмеження прав людини допускається виключно з урахуванням потреб забезпечення національної безпеки, соціальної стабільності чи громадянського порядку. Тому питання такого обмеження є імперативом державної політики в аналізованій сфері, але обґрунтуванням слугує необхідність протидії потенційним загрозам, а не усунення вже конкретно виявлених. Такий нібито прогностичний підхід не виправдав себе з огляду на суспільно-політичні та воєнні реалії, в яких Україна протистоїть загарбницькій агресії з боку РФ, тоді як тривалий час, що передував широкомасштабному вторгненню, права людини в деяких сферах або на деяких територіях зазнавали обмеження.

Слушно буде визнати, що подібне бачення відоме та притаманне і закордонним дослідникам. Зокрема, у роботах А. Конте [289], М. Фінана [291] та інших знаходимо тези про те, що обмеження прав людини в сфері національної безпеки є виключно запобіжним заходом щодо настання більш руйнівних наслідків для держави.

Так, національна безпека є необхідним критерієм розвитку держави, в якому права людини дотримуватимуться в максимальному обсязі, що, своєю чергою, мінімізує ризики для національної безпеки. Але такого стану суспільство не досягає одразу, чи не отримає нізвідки, він є результатом еволюції державного управління, суспільних відносин в означеній сфері та воєнної доктрини держави. Все це у сукупності зумовлює появу нових елементів чи чинників розвитку системи забезпечення національної безпеки.

Це потребує відповідного рівня теоретичного осмислення, опрацювання та критичного аналізу з позиції моделювання співвідношення повноти обмежень

громадянських прав, що застосовуються державою, та реальними наслідками від настання ризиків, для усунення яких застосовуються такі обмеження. Цікавою в цьому контексті є думка А. І. Курас про те, що «основними внутрішніми ризиками національної безпеки є якраз соціальні протести, соціальне напруження та невдоволення державною політикою, що супроводжується обмеженням або неповною реалізацією прав людини. В цьому контексті слушним є зауваження стосовно співвідношення прав людини, повноти їх реалізації, соціальної справедливості та національною безпекою, яка в такому детермінаційному ряді виступає скоріше як об'єкт для ризикогенних факторів» [135, с. 235–238]. Фактично вчений зауважує, що саме собою застосування обмеження прав людини вже є джерелом небезпеки для системи забезпечення національної безпеки і тим ризикогенним фактором, який за тривалої дії здатен завдати незворотних негативних наслідків розвитку держави загалом.

На доктринальному рівні ці процеси належить розуміти й аналізувати з огляду на те, що об'єктом захисту систем забезпечення національної безпеки в державі великою мірою є сам факт її існування, суверенітет та незалежність як невід'ємні атрибути держави, міжнародна правосуб'єктність та спроможність реалізовувати повноту своєї влади на всій території, яку держава визнає під своїм протекторатом. Більше того, система національних цінностей повинна бути виразником волі більшості населення з урахуванням тих імперативів та детермінант, які визначають державність як процес реалізації національної самоідентичності. Така система сама собою має мати статус державної цінності, гарантуватися державою в тих межах та обсягах, які усталені в міжнародно-правових актах, прийнятих та ратифікованих державою [164, с. 144–146]. Саме тому посилена увага приділяється дослідженню тих аспектів та наукових пошуків, які спрямовані на критичний аналіз міжнародно-правових актів та національного законодавства в сфері забезпечення національної безпеки та гарантування захисту громадянських прав і свобод.

Зокрема, варті уваги напрацювання С. І. Пирожкова, який досліджує проблеми національної безпеки в контексті європейського вибору України [181]; В. Пилипчук, який розкриває пріоритети розвитку законодавства в галузі національної безпеки [180], Т. Л. Сироїд, яка аналізує правову основу політики Європейського Союзу в галузі безпеки та забезпечення прав людини [229] та багатьох інших [165; 108; 217; 248 тощо]. Вивчення системи європейської безпеки і напрямів реалізації громадянських свобод під час запровадження воєнного стану охоплює І. А. Харбан [256]. Активно долучаються до наукового дискурсу з питань необхідності імплементації закордонного досвіду законодавчого регулювання процесу забезпечення прав людини в сфері національної безпеки Т. І. Блистів, В. Т. Колесник, П. Я. Пригунов та інші [24].

Конституційно-правове забезпечення національної безпеки посідає провідне місце (як і в нашому дослідженні) в роботах С. А. Дроботова [78; 77]. Також дослідники приділяють увагу концептуалізації, переосмисленню сучасних підходів до законотворчості в сфері національної безпеки з урахуваннями потреб розвитку системи громадянських прав. Водночас є розвідки, котрі наразі не мають належного продовження, як от дослідження Є. Я. Кравець [125].

Окремі пошуки розвитку національного законодавства щодо забезпечення національної безпеки та розвитку прав людини в умовах сучасних геополітичних змін провадяться О. С. Вонсовичем [40]; а також простежуються у працях О. В. Адамчука, О. М. Дмитренка, С. В. Салюк із приводу реалізації та забезпечення прав людини всім апаратом та механізмом держави, особливо в умовах дії негативних чинників національної безпеки [4]. Заразом констатуємо недостатність напрацювань щодо розширення альтернатив розвитку законодавства в аналізованій сфері. Тому посилену увагу зосереджуємо на критичному аналізі недоліків сучасного стану організаційно-правового забезпечення реалізації прав людини в сфері національної безпеки та

здійснюємо пошук шляхів підвищення ефективності державно-владної моделі їх забезпечення.

Очевидно, що система національної безпеки та система прав людини і громадянина виступають самостійними об'єктами державно-управлінського впливу. Це взаємозалежні, взаємопохідні та взаємообумовлюючі категорії, які водночас розмежовують національну й організаційну складові державності як вищої форми еволюції національної самоідентичності. Національна безпека є комплексом системи цінностей, на яких базується розвиток держави. Натомість система прав людини входить до цього комплексу, але при цьому є самостійним об'єктом державного управління [99]. Тому в нашому дослідженні ми обстоюємо позицію, що система прав людини і громадянина є найвищим пріоритетом розвитку демократичної держави, але в інтересах національної безпеки права людини і громадянин можуть бути обмежені. Це пояснюється тим, що без обмеження цих прав досягнення бажаного стану національної безпеки може ніколи не відбутися через постійні соціальні ризики та соціальні протести, якими підміняється обсяг поняття «реалізація прав людини».

Відтак, реалізуючи політику забезпечення національної безпеки, держава повинна чітко розуміти необхідність пошуку балансу між системою прав та свобод людини і громадянина, державними та національними цінностями, а також допустимістю та межами такої допустимості при прийнятті рішення щодо штучного обмеження прав людини для забезпечення цілей національної безпеки. Держава за свій прямий обов'язок має мати досягнення стану національної безпеки та забезпечення повноти реалізації прав людини пріоритетними напрямками свого функціонування з огляду на те, що обидві ці системи виступають об'єктами державного управління. При цьому повнота забезпечення прав людини є окремим індикатором ступеня досяжності мети у забезпеченні національної безпеки. Своєю чергою, останнє є передумовою для повноцінної реалізації особами своїх демократичних прав і свобод [77, с. 27–29]. У межах

нашої дисертаційної розвідки ми спрямуватимемо увагу на те, щоб розвинути існуючі моделі та концепти онтологічного сприйняття прав людини як елемента, об'єкта системи національної безпеки та здійснити пошук нових форм, моделей, механізмів їх повноцінного забезпечення та реалізації – і з боку суспільства, і з боку держави. Загалом, підсумовуючи, можемо констатувати, що проблематика дослідження концептуальних питань теорії і практики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки є доволі актуальною, але наразі науковий дискурс в цьому напрямі позбавлений системності досліджень, окрім наявності єдиного тренду – недопустимості порушення прав людини та створення передумов для їх задоволення навіть в умовах дії негативних чинників та ризиків національній безпеці. Аналізуючи стан наукової розробки вказаної проблематики та відшуковуючи резерви для подальшого дослідження, очевидно, що більшість досліджень сучасних вітчизняних фахівців можна систематизувати за такими напрямами:

– дослідження, які мають загальнотеоретичний акцент і спрямовані на досягнення термінологічної визначеності, єдності у підходах до повноти формування системи громадянських прав, визначення їх особливостей як категорії конституційно-правової науки;

– дослідження, спрямовані на критичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку національного законодавства у контексті реалізації прав людини в сфері національної безпеки;

– міжгалузеві дослідження щодо співвідношення прав людини, національної безпеки та військової складової державного устрою. Тут акценти та напрями досліджень цілковито зрозумілі – подолання сучасних геополітичних та воєнних ризиків для національної безпеки держави, але їх потенціал розкривається недостатньо через брак практичних висновків або недостатній рівень їх імплементації в сучасну практику державного управління в сфері національної безпеки та оборони;

– дослідження в сфері теоретико-методологічних засад онтологічного та аксіологічного співвідношення прав людини із цілями національної безпеки, пошуку місця громадянських прав та свобод в структурі системи забезпечення національної безпеки;

– дослідження, спрямовані на обґрунтування необхідності та меж застосування обмежень прав людини в інтересах національної безпеки. Ці дослідження характеризуються відсутністю єдності та навіть формуванням двох протилежних напрямів, кожен з яких розглядає права людини в сфері національної безпеки в різних системах ціннісних координат та цілепокладання.

Отже, основний потенціал подальших досліджень, як власне і нашого, повинен розкриватися через пошук сучасних моделей реалізації державної політики в сфері національної безпеки, спрямованої на повноту забезпечення розвитку громадянських прав і свобод; недопущення зменшення їх обсягу без крайньої необхідності; пошук ефективних моделей та механізмів відновлення порушених громадянських прав через дії негативних факторів та загроз національній безпеці. Щобільше, коли говоримо про необхідність обмеження прав людини, ми чітко розуміємо, що така необхідність має бути не лише задекларована та закріплена в конституції держави, а й забезпечуватися інструментарієм практичного втілення. Йдеться про чітке визначення умов та критеріїв обмеження прав людини, встановлення граничних строків застосування такого обмеження, запровадження методології оцінки наслідків ризиків національній безпеці, які обґрунтують таке обмеження, а також впровадження компенсаційних механізмів. Все це у сукупності вирішить проблему ефективності забезпечення національної безпеки та повноти реалізації громадянських прав і свобод незалежно від обставин безпекового середовища. Безперечно, від негативної дії ризиків, пов'язаних із агресивними бойовими діями,

неможливо убезпечитись чи їх мінімізувати, але результатом цього дослідження має стати не стільки теоретичне обґрунтування їх подолання, скільки розроблення практичного інструментарію зменшення їх негативного впливу, моделі відновлення порушених громадянських прав, а також створення механізму їх компенсації.

1.2 Розвиток концепту правового статусу особи як складової національної безпеки в ретроспективі

Методологія дослідження громадянських прав і свобод в сфері безпеки та оборони має найперше філософське походження, оскільки сам предмет пізнання розкривається через онтологічну особливість буття людини. Існування людини в суспільстві та її відносини з державою обумовлюють механізм та спосіб реалізації громадянських прав, повноту можливостей задоволення власних потреб та інтересів через інституціоналізацію свободи вибору та свободу волі. Права людини є цінністю держави в демократичних країнах і певною мірою перешкодою для існування держави в країнах, де панують тоталітарні чи авторитарні режими. Саме суспільно-політичний контекст реалізації прав і свобод людини і є визначальним для цілей їх дослідження в межах правової науки, зокрема зважаючи на особливості їх реалізації чи гарантування в сфері безпеки та оборони [23, с. 43–49; 31, с. 34–42; 69, с. 50–56; 107, с. 259–264; 186, с. 22–26]. Тому, обираючи методологічний інструментарій для потреб вказаного дослідження, ми повинні враховувати такі застереження:

– по-перше, права і свободи людини і громадянина, як об'єкт дослідження, розглядаємо через загальноправовий концепт, а сектор безпеки та оборони виступає своєрідною частиною, сегментом суспільного буття, в якому

вони реалізуються. Це означає, що ми не акцентуємо на методах пізнання однієї галузі правової науки і використовуватимемо їх найкращий баланс;

– по-друге, питання примату державних інтересів над суспільними чи навпаки – інтересів індивідууму над суспільними – нами попередньо не розкрито, тому використовуємо інструментарій наукового пізнання, зокрема задля його визначення, що дасть нам змогу встановити більш чіткі орієнтири та пріоритет державних потреб щодо обмеження громадянських прав і свобод в інтересах національної безпеки;

– по-третє, основний акцент у дослідженні припадає на обґрунтування доцільності та масштабів обмеження громадянських прав в безпековому секторі для потреб національної безпеки. З урахуванням цього інструментарій наукового пізнання має бути настільки широким, наскільки цього вимагає досягнення окресленої мети, а методологічне різноманіттям – забезпечувати всебічність дослідження.

У цьому контексті видається влучною теза Д. О. Тихомирова про те, що «методологічні підходи відображають генеральну лінію творчого задуму дослідника, закладають фундамент для всіх дослідницьких етапів, зумовлених необхідністю визначення методів, як додаткового інструменту, що забезпечує реалізацію генеральної лінії дослідження.

Проте видається можливим стверджувати, що для дослідження громадянських прав у сфері безпеки найбільш оптимальним є діяльнісний підхід для виконання пізнавальних завдань визначення процедурних і процесуально правових питань, питань взаємодії та участі громадськості» [246, с. 48–49]. Діяльнісний підхід, на якому наголошує дослідник, стосується передусім способів застосування методів пізнання, а також впливає на їх поєднання під час здійснення комплексного дослідження.

Зокрема, Л. В. Радовецька та О. О. Тихомиров зауважують, що методологія правової науки тяжіє найперше до визначення тих обставин або

умов існування суспільних відносин, які потребують усунення задля підвищення ефективності їх подальшого правового регулювання. На думку вчених, для дослідження відносин в сфері безпеки, і, зокрема, відносин, пов'язаних із реалізацією громадянських прав (прав цивільних осіб) в безпековій сфері, необхідне застосування синтезованої методології, яка б не просто поєднувала, а імплементувала методи правової науки, військової та науки державного управління в єдиний комплекс інструментів пізнання [211, с. 320–328]. Такий підхід, на наш погляд, зумовлює суперечності між тією або іншою науковою теорією при поясненні тих чи інших подій і фактів реальної природи. Але, наприклад, Г. П. Ситник вбачає вихід із такої ситуації через широке застосування діалектики наукового пізнання, що передбачає «взаємодоповнення суб'єктивного та гносеологічного підходів при вивченні об'єктів і процесів реального світу (соціального і природного) та недопустимість догматизації теорії і методології. Гносеологічна основа нових знань про природу громадянських прав та свобод спирається на трьох фундаментальних принципах: універсалізму, експерименталізму, редукціонізму. При чому, принцип універсалізму передбачає універсальність наукових способів пізнання світу, а тому є беззаперечним використання індуктивного методу пізнання» [230, с. 38–41]. Об'єктивним базисом індуктивного методу у дослідженні громадянських прав і свобод в безпековій сфері є емпіричні дані, отримані в результаті дослідження нормативно-правового забезпечення їх реалізації та випадків обмеження в сфері безпеки та оборони.

Натомість, як зазначає О. П. Дзьобань, індуктивний метод наділений і суб'єктивним аспектом, розкриття якого тісно пов'язане з принципом експерименталізму, тобто будь-яке знання повинно перевірятися на практиці, а отже, доводити ті чи інші умовиводи через системою експериментів, засобами правового моделювання тощо [66, с. 325–340]. В таких експериментах (в тому числі правових) та правовому моделюванні на рівні теоретичного виміру

правової реальності і проявляється той синтезований характер поєднання методів наукового пізнання у рамках цього дослідження.

Аргументом на користь саме синтезованого підходу під час вивчення практики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки є теза, запропонована Г. С. Цехмістровою, а саме що будь-яке явище в сфері права чи правовідносин не може бути всебічно досліджено без застосування принципу редукціонізму. Він передбачає виокремлення певних елементів із досліджуваного об'єкта та всебічний аналіз їх як розрізнено, так і в сукупності механістичних зав'язків із іншими елементами предмета дослідження [260]. В цьому контексті синтетизм, застосований під час вибору методів наукового дослідження практики реалізації громадянських прав у сфері безпеки та оборони, розкривається через одночасне застосування методів експериментального характеру (правовий експеримент) та методів правового моделювання.

Так, Т. П. Мінка у своїх роботах зауважує, що громадянські права виступають з одного боку об'єктом впливу суб'єктів, що реалізують державну політику в сфері безпеки та оборони, а з іншого – контуром імперативного обмеження волі та дій таких суб'єктів [155, с. 24–32]. Така позиція дослідниці демонструє необхідність застосування кардинально різних підходів до аналізу предмета вказаної дисертаційної роботи: як об'єкта впливу з боку держави, як предмета захисту суб'єктами безпекового сектору.

На думку М. В. Костецького, в дослідженні практики реалізації громадянських прав в безпековій сфері важливе місце відводиться методу спостереження, який дає можливість безпосередньо спостерігати, брати участь в тих чи інших процесах, що відбуваються в секторі безпеки і оборони. Своєю чергою, цей метод забезпечує реалізацію іншого інструментарію, представленого такими методами наукового пізнання, як: опис, аналіз та уточнення понятійного апарату, визначення конкретних пізнавальних цілей,

вивчення першоджерел з правового регулювання реалізації прав і свобод людини в сфері безпеки і оборони [122; 123]. Ми повністю поділяємо таку позицію, хоча варто зауважити, що застосування зазначених методів має відбуватися з урахуванням безпосереднього предмета дослідження. Так, аналіз нормативно-правового забезпечення державних гарантій реалізації громадянських прав у вказаному секторі повинен проводитись з іншою метою, ніж аналіз інституційного забезпечення державної політики в цьому напрямі.

Особливого значення для нашого дослідження набуває системний метод, застосування якого потребує кожний суб'єкт сектора безпеки та оборони, який є підсистемою в загальній системі сектора безпеки та оборони і правове регулювання яких забезпечується системою пов'язаних між собою нормативно-правових актів, які певною мірою забезпечують реалізацію громадянських прав та свобод у вказаному секторі. С. П. Пономарьов зазначає, що системний підхід є універсальним під час дослідження практики реалізації прав і свобод людини в сфері безпеки та оборони, оскільки дозволяє охопити найбільшу кількість варіативних проявів державної політики їх реалізації та гарантій дотримання, а також випадків обмеження [188, с. 265–267].

Досліджуючи зміст громадянських прав в сфері безпеки та оборони, В. Ф. Смоляник активно використовує синтез методу діалектики та системного підходу. Зокрема, дослідник, користуючись методом діалектики, зазначає, що «в сфері національної безпеки постійно вирішується дилема, яка зводиться до обґрунтування допустимості обмеження індивідуальних прав громадян в інтересах національної безпеки, що обґрунтовується через суспільну потребу, тобто через необхідність досягнення загального блага» [238, с. 112–117]. На нашу думку, науковець робить правильний висновок і про те, що це питання не буде вирішене, оскільки завжди потребує розв'язання з урахуванням конкретної ситуації, що загрожує національним інтересам. Таке поєднання діалектичного методу зі системним аналізом розкриває те, що реалізація громадянських прав

та свобод в сфері безпеки та оборони є загальним пріоритетом держави, лише в кожному конкретному випадку чи загрозі національній безпеці держава повинна вирішувати допустимість зменшення їх обсягу чи обмеження.

С. Д. Досенко та Т. О. Шевченко для дослідження прав і свобод людини в сфері безпеки та оборони використовують доволі цікавий метод історико-соціального аналізу. Так, вчені вказують на те, що держава має пріоритет суспільного блага над індивідуальним правом, що зазвичай відображається в Основному законі держави, а також у воєнній доктрині та інших документах стратегічного характеру, які закріплюють особливості реалізації державної політики з приводу гарантування прав і свобод залежно від конкретної сфери суспільного буття, зокрема і в безпековій сфері. Вчені вказують, що історизм як етап розвитку державності вимагає перегляду не лише самої державної політики, а й часто підходів до її формування з урахуванням потреб конкретного періоду часу [76, с. 130–131]. Своєю чергою, Ф. Флурі та В. Бадрак стверджують, що основний зміст державної безпекової політики повинен розкриватися з урахуванням потреб національної безпеки, але при цьому саме досягнення стану безпеки вже відповідає ключовим потребам індивідуума, а отже, є своєрідним проявом практичної реалізації громадянських прав та свобод [254]. Вочевидь такий підхід виходить із так званої теорії ієрархії індивідуальних потреб, відповідно до піраміди потреб А. Маслоу, та дає нам змогу обґрунтувати потенційну необхідність обмеження чи зменшення обсягу громадянських прав в інтересах потреб національної безпеки.

П. П. Богуцький, досліджуючи процес становлення правового забезпечення державних гарантій прав людини і громадянина в секторі безпеки та оборони, пропонує активно використовувати методи класифікації, групування, узагальнення для того, щоб виокремити саме той обсяг прав та свобод, а також ті випадки та умови, які мають суспільно небезпечні наслідки та дійсно потребують їх обмеження в інтересах національної безпеки [28].

О. В. Зайчук та А. П. Заєць поряд із методом класифікації активно використовують і метод типологізації, який спрямовано на виокремлення й обґрунтування критеріїв диференціації безпеки та державної політики, що дає змогу більш детально й об'єктивно дослідити явища та видові елементи (загалом і кожен окремо), а також вирізнити типові групи, поєднані загальними рисами, що надають змогу об'єднувати їх, абстрагуючись від одиничних особливостей [87]. Отже, завдяки методам типологізації та класифікації продемонстровано, що громадянські права, хоча й є охоронюваною державою цінністю, але можуть бути й певною перешкодою для реалізації більш ефективних методів забезпечення національної безпеки.

Якщо брати за основу тезу О. Г. Дубова про те, що методологічні підходи не лише відображають задум дослідника, а й формують уявлення про предмет дослідження, навіть із відхиленням від перинних цілей, то потрібно згадати про важливість використання методу абстрагування. Це метод мислення, за якого відволікаються від одиничного, випадкового, несуттєвого й виділяють загальне, необхідне, істотне, що надалі припускає порівняння, дає змогу на підставі значної сукупності різноманітних видів безпеки виокремити й проаналізувати її загальні риси, не відволікаючись на особливості кожної, конкретної безпеки у її одиничності [79].

У структурі методології дослідження державної політики у сфері безпеки варто відзначити структурний метод, що надав змогу виокремлення складових державної політики щодо практичного забезпечення та реалізації громадянських прав і свобод у сфері безпеки та міжелементних зав'язків між складовими. Розглядаючи процес їх забезпечення з позиції структурної будови нами виокремлюються організаційно-правові, інституційні та функціональні елементи, кожен із яких забезпечує відповідний аспект дотримання чи навпаки – обґрунтовує необхідність обмеження громадянських прав в конкретному випадку. Структура державної політики в сфері безпеки та

оборони також розкриває найголовніші питання, що мають бути вирішені в межах окресленого дослідження: яким чином визначається важливість факторів, що обумовлюють обмеження чи скорочення повноти забезпечення громадянських прав і свобод і на який елемент системи національної безпеки такий фактор має найбільш негативний вплив.

Ми акцентуємо на тому, що громадянські права потенційно можуть бути скорочені, оскільки це прямо передбачено Конституцією України, але випадки такого обмеження не детермінуються вичерпно. Це не означає, що ми приймаємо таку необхідність апріорі, вона виступає окремим напрямом наукового пізнання, але не наголошувати на цьому, враховуючи імператив недопустимості обмеження прав і свобод людини, було б недоречно, що суттєво обмежувало би можливості для пошуку потенційно ефективних моделей державного регулювання процесу практичної реалізації громадянських прав в аналізованій сфері.

В. О. Копоть, досліджуючи обсяг реалізації громадянських прав людини державою, активно вдається до методів історизму, зокрема ретроспективи, порівняння, проводячи аналогію між системою цінностей держави (в якій права людини посідають визначальне місце) в різні умови правової дійсності [111]. Дослідник робить надзвичайно простий, але влучний висновок про те, що якщо доктрина права визначає потенційну можливість обмеження громадянських прав державою в інтересах національної безпеки або з інших причин, то виникає цілком логічне запитання про те, чому досі не вироблені конкретні умови та індикатори правової реальності, які б обумовлювали застосування відповідних обмежувальних заходів.

З погляду доктрини правової науки, а також безпекової науки, такий висновок позбавляє необхідності доводити доцільність запровадження відповідних обмежень громадянських прав [37; 41]. Але якщо розглядати використання такого методологічного прийому та таких висновків у площині

міжнародних зобов'язань [96, с. 165–168; 106, с. 104–109], які бере на себе будь-яка держава, приєднуючись до системи міжнародних актів в сфері визначення обсягу, повноти та способу реалізації громадянських прав, то ми отримуємо логічний умовивід стосовно невідворотності настання негативних наслідків у разі скорочення їх обсягу, навіть в інтересах національної безпеки, з урахуванням суспільних потреб тощо.

За допомогою простих методів порівняння, співставлення, методу дисперсних оцінок М. В. Костицький та І. А. Тимченко досліджують природу державної політики в сфері забезпечення громадянських прав і свобод. Зокрема, дослідники розглядають сукупність цих прав та свобод і як об'єкт державної політики, і як певний континуум реалізації державної політики в різних сферах суспільного буття, і навіть як систему цінностей що обумовлює цілепокладання державної політики в різних сферах. Дослідники доходять висновку, що держава об'єктивує певні особливості суспільного розвитку, історичних умов державотворення та межі взаємодії між соціумом та державою з метою визначення обсягу гарантій, які спрямовуються на всебічний розвиток права, в тому числі і як інструменту забезпечення громадянських прав і свобод в усіх, без винятку, сферах суспільного буття [124]. Розвиваючи свої дослідження, вчені підсумовують, що обмеження прав і свобод людини є однією із найбільших проблем сучасної правової політики будь-якої держави, однак таке обмеження, наприклад, з урахуванням суспільних потреб, є необхідним.

Л. А. Луць зазначає, що для досліджень у сфері юриспруденції важливу роль відіграє спеціально-юридичний метод. Його використовують для відбору, усвідомлення, використання предметних юридичних наукових і практичних знань, що можуть впливати як на безпеку, так і державну політику, діяльність, систему у сфері безпеки. Своєю чергою, теоретико-юридичний метод дає змогу створити спеціальний, властивий для сфери безпеки, понятійний апарат, що

дозволяє не тільки описувати, а й відрізнити одні явища від інших, а значить, і здійснювати як їх охорону, так і протидію ним [144, с. 30–32]. Останнє стосується якраз таки сфери безпеки та оборони, де дослідник як найбільш показові явища виокремлює загрози та ризики для національної безпеки, які обумовлюють застосування відповідного інструментарію державної політики, зокрема і щодо реалізації громадянських прав і свобод.

Широке застосування під час дослідження отримав метод герменевтики. За допомогою його інструментарію було здійснено аналіз масиву нормативно-правових актів на предмет виявлення регуляторного впливу держави на дотримання громадянських прав в сфері безпеки та оборони. Особливість застосування зазначеного методу пізнання полягає в такому:

– по-перше, один із акцентів під час його застосування спрямований на виявлення способів та механізмів правового закріплення й правореалізації системи громадянських прав і свобод в безпековій сфері;

– по-друге, його застосування пов'язане з найбільш важливим застереженням – необхідне чітке розрізнення прав та свобод людини і громадянина, як суб'єкта цивільно-суспільних відносин в сфері безпеки та оборони, від прав і свобод осіб, які мають певні зобов'язання в сфері безпеки та оборони (зокрема, приймали присягу).

Отже, застосування методу герменевтики демонструє, з одного боку, те, яким чином держава виконує свої зобов'язання перед громадами, закріплюючи гарантії непохитності їх прав у сфері безпеки та оборони, з іншого, – розкриває відмінності між правами цивільного населення та осіб, що мають відповідні зобов'язання перед державою в безпековій сфері.

Ще одним важливим напрямом застосування методу герменевтики є визначення законодавчо закріпленого механізму обмеження громадянських прав і свобод в безпековій сфері. Ми розуміємо, що держава на конституційному рівні визначає одним із випадків обмеження таких прав –

суспільна необхідність, пов'язана із забезпеченням інтересів національної безпеки. Беззаперечно, що різні країни в своїх конституціях мають різне термінологічне закріплення, але їхня сутність зводиться якраз таки до необхідності забезпечити національну безпеку. У рамках мети вказаної дисертації використання методу герменевтики в цьому контексті дасть змогу знайти недоліки вітчизняного законодавчого забезпечення прав людини і громадянина в безпековій сфері, а отже, відкриє можливості для їх усунення.

Власне через це метод герменевтики тісно пов'язаний із методом правового моделювання. Його застосування в межах нашого дослідження пов'язано головню з пошуком нових ефективних механізмів правового закріплення та правореалізації комплексу громадянських прав і свобод в сфері безпеки та оборони. Ми наголошуємо на тому, що застосування методу правового моделювання відкриває широкі можливості для формування нових підходів до державного регулювання аналізованого комплексу прав в контексті потреб безпекового сектору. Завдяки саме цьому методу в дисертаційній роботі планується напрацювати нові ефективні підходи до правового регулювання дотримання громадянських прав, а також проаналізувати випадки їх обмеження в інтересах національної безпеки.

Беззаперечним є факт, що суспільне благо в демократичних країнах має примат над індивідуальним в деяких випадках, але водночас наголошуємо на тому, що таке обмеження повинно відповідати реальним потребам безпекової сфери, а також принципу дискреції в діяльності органів державної влади. Рациональність обмеження чи скорочення обсягу громадянських прав повинна узгоджуватись із ступенем ризиків загроз в безпековій сфері і для держави, і для суспільства. Саме для цього застосовуватимемо метод правового моделювання, завдяки якому буде розроблено пропозиції з удосконалення законодавчого забезпечення громадянських прав і свобод в сфері безпеки та

оборони; системи державних гарантій їх дотримання, а також буде проаналізовано випадки та механізми їх обмеження в інтересах національної безпеки.

Ефективними методами для дослідження безпеки є і конкретно-соціологічні методи (опитування, анкетування, аналіз документів, спостереження, вивчення та збір статистичних даних державної статистики, методи опрацювання отриманої правової інформації), що дають змогу дослідити соціальний фактор, очікувані напрями розвитку безпеки певних соціологічних груп і суспільства загалом, обсяги реалізації громадянських прав. Важливим результатом, отриманим під час застосування таких методів, стане встановлення чіткої диференціації між системою прав і свобод цивільних осіб у сфері безпеки та оборони, а також прав і свобод осіб, що виконують функцію держави із забезпечення національної безпеки чи громадського порядку. Така диференціація формує підґрунтя для подальшого моделювання, а також застосування прогностичного методу.

Так, прогностичний метод застосовано для виокремлення напрямів та умов подальшого вдосконалення державної політики щодо реалізації прав і свобод людини у сфері безпеки та оборони. На відміну від методу правового моделювання, який вирізняється конкретизацією та деталізацією, прогностичний метод дає можливість окреслити стратегічні напрями, так би мовити тренди вдосконалення самої моделі державно-суспільних відносин в сфері безпеки та оборони. Його застосування сприяє розкриттю ймовірних варіантів прогнозування розвитку як сфери безпеки загалом, так і загроз, що, як і безпека, є явищами динамічними та постійно змінюваними. Тут йдеться про пошук певних альтернатив реалізації державної політики в сфері безпеки та оборони з урахуванням ризиків, а також потреб безпекового сектора. Власне застосування прогностичного методу відкриває можливості для більш широкого використання методології онтологічного підходу.

Онтологія сучасної державної політики в сфері безпеки та оборони визначається специфічним ставленням до реальності, істотно відмінним від традиційного сприйняття парадигми війни. Для України ризики національної безпеки втілені в реальній оборонній війні проти РФ, а тому і повнота реалізації прав і свобод людини і громадянина залежить від конкретного стану безпекового середовища. Сучасна війна – найперше війна за когнітивний та комунікативний контроль, за владу над свідомістю людей, їхніми емоціями, мисленням, розумом і, відповідно, над їхньою поведінкою. Це боротьба за домінування певних уявлень про світ і події в соціальному й індивідуальному довкіллі та одночасне руйнування протилежних, так би мовити, ворожих думок. Такий підхід розкриває онтологію сприйняття суспільною та індивідуальною свідомістю повноти системи громадянських прав та свобод.

У суспільній свідомості держава постає як певний гарант для суспільства щодо створення гідних умов життя та особистого розвитку для всіх, без винятку, громадян. Тому суспільство сподівається і на те, що держава забезпечить безпечні умови для розвитку, що передбачає розвиток відповідного безпекового сектору. Для забезпечення такого безпечного стану існування суспільство делегує державі широкі повноваження, оскільки носієм влади є народ. Делегуючи відповідну владу, населення погоджується на те, що державна влада є загальновизнаною, а отже, здійснюється в інтересах всього суспільства. Це, своєю чергою, обумовлює і ту обставину, що держава може застосовувати відповідний примус – владно-державний вплив імперативного характеру під час регулювання суспільних відносин, особливо в секторі безпеки та оборони. Результатом такого впливу часто можуть бути державні рішення, спрямовані на забезпечення тих чи інших аспектів національної безпеки, які водночас несуть певні загрози повноті забезпечення громадянських прав та свобод. І саме онтологічний підхід сприятиме розкриттю механізму суспільного сприйняття такої ситуації, а також вирішить питання доцільності обмеження

обсягу громадянських прав та способу практичного втілення такого обмеження. Онтологічний аспект відносин в сфері безпеки та оборони дасть змогу розглядати права та свободи людини як специфічний об'єкт владно-управлінського впливу.

Тут, з одного боку, має узгоджуватися питання пом'якшення принципу недопущення обмеження громадянських прав, а з іншого, – екзистенційність безпекового середовища, оскільки інакше Україна як держава та українська нація не можуть розраховувати на мирне існування. Екзистенційний конфлікт виникає як вияв онтологічних суперечностей у життєвому вимірі внаслідок принципової неможливості існування однієї соціально-політичної моделі організації життя спільноти поруч та у взаємодії з іншою. Необхідними стають або взаємна ізоляція одне від одного, або перетворення іншого відповідно до власної моделі існування. За таких умов очевидним пріоритетом постає збереження державності та вільний розвиток нації, що й обумовлює потребу певного скорочення обсягу громадянських прав або часткове обмеження їх практичної реалізації.

Саме тому в межах нашого дослідження активно використовується сукупність аксіологічних методів та підходів, за допомогою яких розкривається ціннісне сприйняття суспільством загалом та окремими громадянами як феномена безпеки та безпечного існування, так і феномена громадянських прав та свобод. Цінність аксіологічного методу пізнання повноти реалізації громадянських прав і свобод в сфері безпеки та оборони проявляється в низці важливих для подальшого дослідження аспектів:

– по-перше, визначається ступінь негативних наслідків скорочення обсягів громадянських прав в інтересах забезпечення національної безпеки та безпечних умов суспільного буття;

– по-друге, окреслюються нові можливості для пошуку більш ефективних моделей державного регулювання та гарантій повноти забезпечення прав свобод людини в сфері безпеки та оборони;

– по-третє, створюється підґрунтя для дослідження відношення самого законодавця до регулювання повноти реалізації громадянських прав в аналізованій сфері, що розкривається в організаційно-правовому забезпеченні сектору безпеки та оборони.

Із викладеного стає зрозуміло, чому філософське осмислення феномена безпеки соціальної системи має ґрунтуватися також на принципі аксіологічності. Згідно з цим принципом, безпека цілісності системи зумовлена взаємодією її елементів, які не тільки раціонально організовані для виживання системи у конкретній ситуації. Вони мають загальну мету, яка їх об'єднує і є середньою величиною ціннісних орієнтацій (установок) вказаних елементів [230, с. 40–45].

Цікавими, на наш погляд, є також поєднання аксіологічного методу із психологічно-правовим інструментарієм пізнання наслідків впливу безпекових ризиків на особистість та на соціум загалом, що розкривається через їх негативний вплив на обсяг громадянських прав чи повноту їх реалізації. Так, у продуктах функціонування емоційної пам'яті – «емоційних образах» – фіксується ставлення людини до різних аспектів і елементів зовнішнього й внутрішнього світу. Інформація, яка детермінує стан безпеки чи погіршення безпекового стану, набуває суб'єктивно-сміслової форми, асимілюється особистістю через співвідношення в особистій системі цінностей – що ж саме має сильніший негативний ефект для особистості: погіршення безпекових умов або зменшення обсягу власних прав та свобод задля недопущення такого погіршення. Це відкриває нам дуже цікавий напрям у дослідженні зв'язку між настанням негативних наслідків від погіршення безпекового середовища та суспільним запитом на недопущення цього, в тому числі за рахунок досягнення компромісу з приводу будь-яких способів або обсягів реалізації громадянських прав.

Доволі широкого використання у нашому дослідженні набув формально-логічний метод. Тут головний акцент зводиться до того, як саме держава

закріплює гарантії дотримання громадянських прав і свобод в секторі безпеки та оборони. Такий методологічний підхід розкриває цілу низку проблем вітчизняного законодавчого забезпечення сфери безпеки та оборони. По-перше, у вказаній сфері вітчизняне законодавство не має необхідного термінологічного наповнення щодо гарантій громадянських прав та свобод, а отже, ідентифікувати межі, засоби та моделі їх забезпечення можливо за загальноописовим чи експертним методом. По-друге, законодавство в сфері безпеки та оборони не містить чітких критеріїв чи індикаторів настання тих умов, за яких можливе потенційне обмеження чи скорочення обсягу громадянських прав і свобод.

Саме тому, на нашу думку, вкрай важливим є наявність політичної волі з метою чіткого визначення та законодавчого закріплення конкретних ситуацій та умов, коли громадянські права можуть бути обмежені в інтересах суспільної безпеки. Отже, застосування формально-логічного методу має вагоме значення для розкриття недоліків законодавчого забезпечення повноти реалізації громадянських прав і свобод в сфері безпеки та оборони. Це має значущість на етапі аналізу нормативно-правового забезпечення цих процесів на національному рівні, оскільки у поєднанні з методом герменевтики дає змогу окреслити подальші напрями вдосконалення та розвитку законодавства у відповідній сфері.

Укотре підтверджується доцільність застосування принципу синергізму, що обумовлено виникненням в межах системного підходу нового наукового напрямку дослідження процесів самоорганізації в природних і соціальних системах – синергетики. В онтологічному аспекті предметом синергетики є вивчення закономірностей виникнення, функціонування і розвитку систем різної природи, що самоорганізуються, тобто створення загальної теорії систем, що самоорганізуються. Застосування синергетики як методологічного підходу в нашому дослідженні ґрунтується на припущенні, що всі існуючі об'єкти та

процеси є такими, що самоорганізуються [230, с. 45–49]. Йдеться про те, що система державного управління в сфері безпеки та оборони в конкретних умовах безпекового стану функціонує та розвивається за заздалегідь визначеним напрямом та у встановлених межах, але сама модель чи спосіб розвитку може бути адаптивним, що свідчить про самостійність та автономність системи. В цьому ж контексті розвивається і суспільство, прагнучи отримати максимальний рівень задоволення власних інтересів та реалізації гарантованих державою прав і свобод навіть в умовах, критичних для безпекового становища держави загалом.

Варто виокремити запропонований Д. О. Тихомировим метод ідеалізації, сутність якого розкривається через створення ідеального стану, за якого досягається найвищий рівень безпеки та найвищий обсяг реалізації громадянських прав і свобод. І хоча такого стану немає насправді, проте в основі його проєктування знаходиться прообраз, фрагмент реального світу. Такий метод може використовуватися під час дослідження безпеки як «ідеальної» ситуації, що не може існувати в реальності, проте є тим ідеалом, до якого прагнуть прийти всі держави та суспільства світу [246, с. 49–50]. Цінність такого методу полягає в тому, що нами визначається певний ідеальний стан системи, до якого можна наблизитися через запровадження певних моделей державно-владних відносин, в тому числі і в контексті забезпечення громадянських прав і свобод в сфері безпеки та оборони.

У роботі також застосовується порівняльно-правовий метод при дослідженні національного законодавства України та оцінки рівня ефективності міжнародно-правових заходів і засобів гарантування громадянських прав і свобод та їх застосування в Україні. В цьому контексті, зокрема Х. М. Бехруз, робить висновок, що обсяг прав і свобод людини в сфері безпеки та оборони перетворився на самостійний об'єкт управління, а тому необхідним є пошук найбільш оптимальних моделей законодавчого їх забезпечення з урахуванням

особливостей безпекової сфери [2, с. 24–26]. Такий пошук, на думку дослідника, необхідно здійснювати з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Порівняльно-правовий метод активно використовує і О. Л. Бігич, доходячи висновку, що питання повноти реалізації громадянських прав в сфері безпеки та оборони є дилемою для всіх демократичних держав, без винятку. На думку дослідниці, це свідчить про низький рівень ефективності передусім доктринального та методичного забезпечення цієї проблематики, а отже, необхідним є пошук відповідних рішень у суміжних науках: військове право, наука державного управління, комплекс безпекових наук тощо [21, с. 450–452].

Доволі цікавим, вважаємо, є застосування у роботі певного поєднання методів правової науки та науки юридичної деонтології. Наука про обов'язок є одна з ключових у контексті дослідження та пізнання природи поведінки особи під час виконання нею обов'язків, похідних від присяги. Такі особи здійснюють цілком виважений та поміркований вибір на користь служінню суспільним та державним інтересам, що потенційно може передбачати зменшення обсягу їх власних прав та свобод.

Підсумовуючи викладене, відзначимо загальний тренд у науковому середовищі на активне використання групи методів дослідження прав людини у сфері національної безпеки, як от:

– сукупність філософсько-правових методів: діалектики, формально-логічний, логіко-юридичний, а також поєднання онтологічного та аксіологічного підходів – активно використовуються для визначення ознак, критеріїв та змісту прав людини у сфері національної безпеки. Основна цінність такого методологічного інструментарію полягає в тому, що за його допомогою розкривається зв'язок між бажаним станом національної безпеки та обсягом громадянських прав;

– сукупність загальноправових методів пізнання (аналіз, синтез, індукція, порівняльно-правовий тощо) – використовуються для з'ясування механізму забезпечення процесу реалізації прав людини у сфері національної безпеки;

– сукупність соціально-правових методів: системного, структурного, соціологічного аналізу, правового моделювання – розкривають особливі вимоги до системи забезпечення національної безпеки з урахуванням потреб повноцінного забезпечення громадянських прав.

Отже, висновуємо, що методологічний інструментарій правової науки не здатен повною мірою забезпечити досягання мети у дослідженні прав людини у сфері національної безпеки. Саме тому для повноцінного аналізу феномена національної безпеки з позиції ціннісного сприйняття суспільством місця власних прав та свобод в цій сфері необхідне застосування синтезованої методології наукового пізнання, заснованої на поєднанні загальноправових, спеціально правових (методологія науки кримінального права) та психологічно-правових методах не лише правової науки, а й науки державного управління та військових наук.

Загалом періодизація процесу наукового пізнання та дослідження наукової доктрини в сфері національної безпеки та оборони є індивідуальною для кожної країни з власними традиціями розвитку правової науки. Річ у тім, що наукові розвідки здійснюються багато в чому під впливом державної політики або для її цілей, чи втілюють основні тренди розвитку суспільно-політичних процесів у державі. Для України така періодизація розпочинається періодом, що передував здобуттю незалежності, але варто зауважити, що для сучасного розвитку аналізованого напряму наукових досліджень та власне правової доктрини мають важливе значення два попередні періоди в історії становлення вітчизняної державності.

Зокрема, першим аналізованим нами, але таким, що визначаємо лише кінцем без встановлення чіткого часового показника його початку, є період розвитку української суспільно-політичної думки кінця XIX-початку XX ст. аж до початку панування радянського режиму (1921 р.).

Вказаний період для нашого дослідження є надзвичайно знаковим, оскільки найбільш чітко та контрастно віддзеркалює відмінність вітчизняної

правової доктрини та правової думки від нав'язуваної тривалий час доктрини російської правової та суспільно-політичної науки. Саме впродовж кінця XIX-початку XX ст., особливо рід час Національних визвольних змагань 1917–1921 рр. відбуваються переломні процеси в національній ідентифікації української нації.

Новий перебіг історичних подій та тимчасові перемоги у відродженні української національної державності розпочалися після Лютневої революції 1917 р. Саме тоді в Україні спостерігається піднесення національно-демократичного ладу та автономії. Зокрема, піднесення національно-визвольного руху потребувало передусім створення єдиного українського центру, який би координував діяльність усіх політичних сил, які брали участь у цих доленосних для України процесах [2, с. 75–77]. Це, своєю чергою вимагало розроблення єдиного бачення суспільно-політичного змісту нової Української державності, її ідеології та цивілізаційних цілей існування. Так, один із ідеологів Української державності М. І. Міхновський зазначає, що основною метою існування держави повинно бути забезпечення гідних умов розвитку української нації, а особа є найвищою цінністю держави. Сама ж держава створюється для охорони прав особи на її вільний та всебічний розвиток [159]. За цих обставин важливим гарантом безпеки Української держави мали б стати її власні Збройні Сили, проте українська нація на той час не була теоретично і практично підготовленою до розбудови власної держави, передусім збройних сил, які б і забезпечували національну безпеку, головною складовою якої були права людини.

Зауважмо, що саме в цей час з'являються не лише знакові роботи українських правників щодо захисту прав і свобод людини, зокрема в сфері безпеки та оборони, а й формується контекст національної політики у цій сфері. Так, основні програмні документи УНР, періоду Директорії та Гетьмана П. Скоропадського проголошують найвищою цінністю держави саме права людини. Встановлюється система державних гарантій забезпечення прав і

свобод людини, і особливо у військовий час, оскільки вказаний період характеризувався майже нескінченним військовим протистоянням із більшовицько-комуністичним режимом росії. Тут можна і доцільно згадати твори В. Вінниченка [36], П. Христюка [258] та інших.

Основна цінність робіт вказаних науковців полягає головню в тому, що завдяки їм відбувається чітка ідентифікація систем світоглядних цінностей української нації; закладаються базові принципи розвитку вітчизняної правової науки та наукової думки в царині суспільно-політичних, правових наук та науки державного управління. Формується чіткий принцип, за яким неможливе обмеження прав людини в інший спосіб, ніж визначений суспільною необхідністю. Ця необхідність втілюється в тому, що інтереси суспільства, громадян держави збігаються з інтересами національними, оскільки в період кінця XIX – початку XX ст. постало взагалі питання щодо існування української нації та української державності як такої. Власне це питання начасне і нині для Української держави, чим укотре підтверджується актуальність обраного дослідження. Тому дотримання прав та інтересів особи в сфері безпеки та оборони в період Національних визвольних змагань на доктринальному рівні розглядалося як імператив системи умов для існування власне української державності.

Другим періодом, який заклав підґрунтя сучасного контексту дослідження прав та інтересів людини в безпековій сфері, є період панування радянського режиму на території України, а відтак і насильницьке насаджування та домінування комуністичних ідей в науковій сфері. Зрозуміло, що протягом всього періоду (аж до кінця 1980-х років) офіційна наука тяжіє до доказування необхідності, і головне – безальтернативності – дотримання державних інтересів за рахунок інтересів суспільних, зовсім нехтуючи інтересами індивідуума. Панування ідеології колективного існування само собою нівелює питання дотримання демократичних прав і свобод, а з

урахуванням політики держави, яка ставить інтереси партії на один щабель із інтересами держави, не можна говорити навіть і про дотримання колективних, якихось загальних прав суспільства. Його існування відбувається в межах, встановлених державою, що унеможлиблює наукові пошуки в контексті гарантування чи захисту громадянських прав.

Але ми акцентуємо, що цей період є ключовим з позиції визначення контрасту між українською правовою традицією та російською. Остання орієнтована виключно на державні інтереси, а тому правова наука перетворилась на обслуговуючий інструмент бюрократичної номенклатури. Натомість вітчизняна доктрина правової науки тяжіє до демократизації та європеїзації не лише самих правових цінностей, а й механізмів правового регулювання суспільних відносин, в тому числі і в сфері забезпечення прав і свобод людини в безпековому секторі.

Зауважимо також, що вже в період радянського панування почали з'являтися роботи так званих «дисидентів», які проголошували необхідність дотримання громадянських прав і свобод. Особливість дисидентського руху полягала в тому, що в сфері правової науки його основними представниками були українські правники, які фактично заклали підґрунтя для концептуалізації сучасної вітчизняної правової доктрини, особливо в контексті практичного забезпечення прав і свобод людини в сфері безпеки та оборони. На рівні доктрини з'являються імперативи дотримання саме громадянських прав та свобод людини, обґрунтовується їхня цінність для держави, а також необхідність створення системи державних гарантій.

У підсумку все це сформувало вигідні умови для розвитку вітчизняної правової науки, а також науки державного управління вже на перших етапах формування власної незалежної державності. Про це, зокрема, стверджується в роботах таких учених, як П. Полтава [186; 187], яка зазначала про цивілізаційне призначення українського народу як переможця тоталітаризму та захисника

ідей демократії, прав людини та свободи розвитку; І. Дзюба [68], який проголошував місію Української держави як центр визвольної боротьби з колонілізмом росії; Д. Квецько та З. Красівський, котрі зазначали, що тоталітарний режим в Україні має бути змінений «народним соціалізмом», побудованим на принципах самостійності, народовладдя, процвітання, соціальної справедливості й свободи [93]. Власне більшість із таких праць були заборонені та невідомі широкому загалу, однак ідеї, які вони вивищували, поширювалися в суспільстві, формуючи новий вимір суспільної свідомості та правової культури української нації, де права людини посідали центральне місце як охоронювані державою цінності на шляху до цивілізаційного розвитку.

Отож перший історичний етап розвитку концепції прав людини саме в сфері національної безпеки в період сучасного становлення української державності слід виокремити такими часовими межами: 1991–1996 рр. Цей період характеризується становленням конституційного процесу в Україні, пошуком найбільш оптимального обсягу державних гарантій громадянських прав і свобод, а також розробкою механізмів їх забезпечення. Основний акцент дослідників припадає на визначення передусім обсягу громадянських прав в сфері національної безпеки (Ю. М. Тодика, Є. В. Супрунюк [252]; П. М. Рабінович [209]; Ю. С. Шемшученко [277] та інші). Учені висновують, що забезпечення національної безпеки і є одним із елементів в системі державних гарантій повноти реалізації прав людини. Але особливість вказаного історичного періоду полягає якраз у тому, щоб визначити сам обсяг таких прав. Про це йдеться своїх розвідках стверджують, наприклад, Я. Дашкевич [62], В. Ф. Погорілко [182], М. О. Шульга [273] тощо. До прикладу, останній наголошує на тому, що права людини, як основний об'єкт системи забезпечення національної безпеки, і є тією відмінною рисою української нації від інших народів колишнього СРСР, що й обумовлює європейський вибір України та необхідність її існування окремо від колоніальної росії.

Варто зауважити, що в аналізований нами період Україна лише стає повноцінним учасником міжнародних відносин та знаходиться на шляху до ратифікації системи міжнародно-правових актів у сфері громадянських прав, зокрема:

- Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) від 04.11.1950;
- Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16.12.1966.

У цьому контексті виокремимо роботи таких учених, як Г. Г. Почепцов, О. С. Бодрук, О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, М. А. Горелов та інші. Наприклад, Г. Г. Почепцов зазначає, що національна безпека України перехідного періоду від тоталітаризму до демократії повинна ґрунтуватися виключно на нормах міжнародного права, оскільки реального самостійного досвіду її побудови в Україні наразі немає, а тому центральне місце в системі охоронюваних об'єктів посідають громадянські права та свободи [98]. Натомість Е. М. Лисицин зауважує, що співвідношення між воєнною доктриною та стратегією національної безпеки тяжіє більшою мірою до розвитку такої її моделі, в основу якої покладається обов'язок держави захищати вільний розвиток нації [139, с. 10–14]. До речі, такий висновок – про необхідність виконання державою свого обов'язку зі захисту прав та свобод людини від зовнішніх загроз – на думку О. С. Бодрук та О. М. Гончаренка, породжує дилему щодо необхідності примусового залучення громадян до захисту національних інтересів та забезпечення національної безпеки, особливо у військовий час [30].

Варто розглянути і на такий напрям розвитку наукової думки з приводу аналізованого предмета дослідження, як ідентифікація загроз національній безпеці. На етапі становлення сучасної української державності порушення прав

людини не розглядалися як один із основних ризиків для національної безпеки. Це радше вважалося індикатором демократизації державотворчих процесів, а тому охорона прав людини відбувалася не всіма засобами, наявними в інструментарії правової держави. Становлення вітчизняного законодавства та розвиток конституціоналізму в Україні в період 1991–1996 рр. лише закладали підґрунтя для подальшої розробки методів повноцінного забезпечення прав людини, створення системи їх державних гарантій тощо. Основний акцент дослідників відводився здебільшого ідентифікації повноти державних гарантій та способам їх практичної реалізації. Наприклад, Є. Я. Кравець [125], А. С. Гриценко, Г. М. Перепилиця [55] визначають державні гарантії забезпечення прав людини як передумову розвитку демократичної держави, а систему національної безпеки – як умову їх реалізації. Так само вважає і В. Ф. Опришко, М. І. Єрофєєв, В. К. Лисиченко та ін. [108], зазначаючи, що розвиток української державності потребує постійної еволюції підходів до розробки механізмів захисту та реалізації прав людини, тобто як система національної безпеки визначає спроможність держави їх забезпечувати тією чи іншою мірою.

Отже, загальною тенденцією наукових пошуків в аналізованій нами період досліджуваної проблематики є визначення місця прав людини в правовій політиці держави. Система національної безпеки розглядається дослідниками як площина, в якій держава здатна забезпечувати та гарантувати реалізацію прав людини, а сам комплекс таких прав ще перебуває на етапі формування. Можна констатувати, що лише з прийняттям Конституції України було сформовано загальні засади державної політики в сфері забезпечення прав людини та визначено їх вичерпний перелік.

Наступним періодом розвитку наукової думки, що характеризується розвитком практичних інструментів реалізації механізму держави в сфері забезпечення прав людини, а також розвитком системи забезпечення національної безпеки, визначаємо в межах 1996–2004 рр.

Права людини вже розглядаються як елемент цілей вказаної системи, а повнота їх забезпечення – як індикатор ефективності державної політики в сфері безпеки та оборони. Починають з'являтися перші системні фундаментальні роботи з предмета захисту прав людини, усунення ризиків та загроз щодо їх реалізації, створення передумов для втілення державних гарантій непорушності та недопустимості обмеження прав людини. Зокрема, такі вчені, як М. Б. Левицька [137], Л. М. Артюшин, Г. Ф. Костенко [9], О. Г. Данілян, О. П., Дзьобань, М. І. Панов [60], порушують питання пошуку місця прав людини в об'єктній сфері національної безпеки. Більше того, з'являються перші роботи з приводу філософського онтологічного осмислення ролі та значення прав людини в системі механізмів забезпечення національної безпеки. До прикладу, П. М. Рабінович та М. І. Хавронюк [210] акцентують на тому, що права людини є тією цінністю, яка не просто проголошується державою, а виступає елементом суспільного договору, і населення держави вимагає дотримання власних прав, зокрема й тому, що саме воно є джерелом делегованої держав владі. З таких позицій порушення прав людини, скорочення їх обсягу розглядається суспільством як хибний напрям реалізації державою владі, делегованої народом. Це зрештою взагалі може призвести до масових протестів, акцій громадянської непокори тощо, що вже становить більш серйозні загрози національній безпеці.

Своєю чергою, В. А. Ліпкан [142], Г. Ф. Костенко [120] та інші наголошують на необхідності наукового дискурсу щодо необхідності та допустимості обмеження прав людини в інтересах національної безпеки.

До речі питання обґрунтування необхідності обмеження прав людини знаходить своє відображення і в роботах таких дослідників, як В. О. Косевцов [119], І. А. Харбан [256], тощо. Однак вчені не є безапеляційними у своїх твердженнях стосовно необхідності чи допустимості, а намагаються віднайти логічний ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків між цілями та

детермінантами системи забезпечення національної безпеки та гарантіями недопустимості зменшення обсягу громадянських прав і свобод. Вони порушують найважливіші питання в сфері забезпечення громадянських прав в контексті забезпечення національної безпеки, які стануть визначальними для наукового дискурсу, особливо в період революційних зламних процесів протистояння демократичної та тоталітарно-радянської ідеології на шляху становлення української державності.

Отож розвиток наукової думки з приводу забезпечення прав людини в як складника системи національної безпеки в період 1996–2004 років охарактеризувати повною мірою можна такими висновками:

– по-перше, науковий дискурс відбувається на основі конституційних положень, в яких закріплено комплекс громадянських прав та свобод; тоді ж сформована система їх державних гарантій. Це суттєво впливає на потенціал наукових досліджень та дає змогу порівняти задекларовані цілі розвитку держави із реальним станом забезпечення прав людини в процесі досягнення цілей національної безпеки;

– по-друге, основною концепцією в дослідженнях вчених є процес демократичних трансформацій, який мав місце після прийняття Конституції України аж до початку її реформування. В цей період права людини розглядаються як об'єкт державної політики, але їх обмеження допускається в інтересах національної безпеки, що фактично зрівнює у ціннісній системі координат державу та людину. Така ситуація знайшла потужний опір в науковому середовищі, що і стало причиною появи критичних праць та започаткувало період стратегічних досліджень подальшої програми розвитку правової науки стосовно обґрунтування непохитності громадянських прав, особливо в процесі досягнення цілей національної безпеки;

– по-третє, починають з'являтися дослідження, в яких дається оцінка періоду незалежності держави та аналізуються недоліки системи забезпечення прав і свобод людини, зокрема системи державних гарантій їх дотримання.

Ця ідея набула розвитку вже в наступний період, який ми окреслюємо часовими межами 2005–2013 рр., у роботах В. В. Крутова [130], А. І. Семенченка [226], В. О. Копотя [111] та інших. При чому, якщо останній акцентує на практичних механізмах реалізації цілей системи забезпечення національної безпеки з урахуванням дотримання прав людини, то перші двоє дослідників займаються в основному пошуками теоретичного обґрунтування того балансу прав людини, який є непорушним навіть за суспільної необхідності. Відтак вчені доходять висновку, що права людини та їх вільний розвиток є метою стратегічного розвитку держави. Власне саме існування держави спрямоване на забезпечення вільного та всебічного розвитку особистості, що досягається через реалізацію людиною своїх громадянських прав в такий спосіб та в такому обсязі, в якому вважає за необхідне сама людина.

Першочерговою постає класична доктрина прав людини та сучасна концепція її реалізації в мовах демократичних трансформацій. Це суттєво впливає на встановлення детермінант наукового дослідження та формує новий інструментарій науки державного управління й конституційно-правової науки, доктрина якої в період конституційних змін 2004 року зазнає суттєвого впливу теорій демократизації та децентралізації. Про це цікаво зазначають у своїх роботах, зокрема, В. Селіванов [225] та О. Романов [217], котрі акцентують на тому, що конституційна реформа, започаткована в 2004 році, має на меті лише побудову нового механізму держави без зміни обсягу громадянських прав та свобод.

Натомість згодом стане очевидним, що основна мета такої конституційної реформи полягала саме у пошуку такої моделі взаємодії органів державної влади, які б у своїй синергії більшою мірою забезпечували реалізацію громадянських прав і свобод, зокрема під час розробки та впровадження політики національної безпеки.

М. В. Костицький та І. А. Тимченко у своїх дослідженнях розвинули тезу ширше, демонструючи, що забезпечення національної безпеки є одним із ключових наріжних каменів сучасного філософського осмислення правової науки, сучасна доктрина якої повинна спрямовувати свою увагу на забезпечення реалізації громадянських прав і свобод [124]. Зауважмо, що період з 2005 по 2013 роки характеризується становленням системи національної безпеки України. Принаймні таке становлення відбувалося в законодавчому полі, про що зазначає В. Пилипчик, визначаючи пріоритети розвитку правової науки в галузі національної безпеки [180]. Однак в цілому науковий дискурс з питань визначення місця прав людини в сфері безпеки та оборони в аналізованій нами період зводиться здебільшого до виявлення недоліків державного механізму забезпечення прав і свобод людини.

Про це доволі яскраво в своїх роботах висловлюються Т. П. Мінка [155], Н. Оніщенко [167], А. А. Романова [218] тощо. Дослідники спрямовують свої дослідження на виявлення системних недоліків у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина в Україні. Однак ці роботи не отримують належної оцінки від влади, а пропозиції, викладені в них, залишатимуться тривалий час неактуальними для тодішнього політичного керівництва країни. Цінність досліджень указаних вчених розкривається на теоретичному рівні, оскільки вони першими детермінують систему прав людини як виключний об'єкт в системі національної безпеки держави.

Пізніше ці теоретичні напрацювання використовували в своїх роботах О. В. Глазов [45] та Ліпкан В. А. [141]. Своєю чергою з'являються і нові підходи до державного управління у сфері національної безпеки з урахуванням пріоритетності цілей щодо забезпечення прав людини, її вільного розвитку. Зокрема, це простежується у розвідках Г. П. Ситник [230], В. І. Абрамова, В. Ф. Смолянюка [2] та ін.

Отож період 2005-2013 років ознаменувався в науковій площині головно вивченням, чи навіть серйозною полемікою, щодо необхідності розглядати

права людини як об'єкт національної безпеки замість виключно держави. Але в практичній площині політика держави тяжіла до поступового обмеження громадянських прав і свобод, що і призвело до зламних подій 2014–2015 років.

Власне наступний – четвертий етап – процесу історико-правового розвитку прав людини у сфері національної безпеки пропонуємо виокремлювати часовими межами 2014–2019 рр. У цей період відбувається реальне протистояння зовнішнім загрозам у вигляді вторгнення рф в Україну та анексії частини територій держави. Науковий дискурс в цей період спрямований на способи підвищення рівня національної безпеки, пошук нових моделей реалізації громадянських прав і свобод фактично в умовах воєнної агресії та терористичних загроз з боку іншої держави.

Після Революції Гідності народ став на захист своєї національної держави, а тому практика воєнного стану в Україні підтверджує необхідність запровадження широкої конституційної просвіти населення з цього питання. Держава потребує розроблення науково-практичної літератури про воєнний стан: брошур для масового читача, посібників для викладачів і студентів, якісних монографій для інтелектуальної публіки [180]. Це обумовило необхідність появи нових акцентів у правовому дискурсі стосовно ролі прав людини в системі національної безпеки.

З'являються потужні наукові дискусії, зокрема з приводу концептуальних підходів до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки та співвідношення прав людини із цілями національної безпеки. Зокрема, в цей період з'являються перші роботи таких учених, як Т. І. Блистів, В. Т. Колесник, П. Я. Пригунов, К. В. Карпова [24], В. О. Антонов [8], В. І. Горбань [51], що стосуються онтологічної сутності категорії «права людини» як об'єкта державної політики в сфері безпеки та оборони.

Державотворчі процеси в цей період характеризуються загостренням зовнішніх ризиків, а також внутрішньо політичним протистоянням в

українському суспільстві. Відбувається формування нової парадигми громадянського суспільства, розширення його ролі в державотворчих процесах, особливо в управлінні державними справами. Права особи як об'єкт національної безпеки України досліджується і в контексті участі народу в означених процесах, і з позиції необхідності відновлення прав людини, які зазнали суттєвого порушення внаслідок військової агресії з боку рф.

Тут головно йдеться про відновлення майнових, трудових та інших прав, про гарантії прав внутрішньо переміщеним особам, які вимушено залишили звичні місця свого проживання. Такі проблеми як нагальні порушують О. В. Шмоткін [272], О. Щербанюк [275], І. С. Загоруй [84], наголошуючи, що саме держава повинна гарантувати відновлення таких прав. На думку вчених, розширеного тлумачення потребують права людини як об'єкта національної безпеки, пошуку нових моделей державного регулювання суспільних відносин, особливо на територіях, які є тимчасово окупованими, територіях ведення бойових дій тощо.

Протягом цього періоду формується нова концепція державної політики в сфері національної безпеки з урахуванням державних гарантій недопущення зменшення обсягу громадянських прав. Хоча такі дослідники, як В. Ковальчук [102], С. П. Пономарьов [188], Д. О. Тихомиров [246] вважають, що запровадження таких обмежень є важливим у контексті розширення можливостей самої держави для використання більш жорстких методів та інструментів досягнення цілей національної безпеки.

Тимчасом деякі дослідники, зокрема, Т. Л. Сироїд [229], Е. В. Тітко [248], В. Ф. Смолянюк [238], аналізуючи закордонний досвід забезпечення національної безпеки, підтверджують висновки про допустимість та можливість обмеження прав людини, але вимагають розроблення відповідного транспарентного механізму. Дослідження цих учених матимуть виняткове значення для подальшого формування державної політики національної безпеки.

Варто також виокремити появу наукових пошуків у сфері запровадження цивільного демократичного контролю в секторі безпеки та оборони, а також широкого запровадження адаптивного підходу до реалізації прав людини, особливо їх відновлення задля втілення цілей національної безпеки. Ці проблеми розкриваються, наприклад, у працях В. Процевського, В. Горбаня [207], Ф. Флурі, В. Бадрака [254] тощо.

Поняття «права людини» детермінуються не лише на доктринальному рівні, вони стають центральним об'єктом дослідження у сфері порівняльного правознавства, судового захисту прав громадян, особливо засобами міжнародної судової юстиції та Європейського суду з прав людини. Більшість досліджень мають суто практичний характер, і це є особливістю цього історичного етапу розвитку правової традиції в сфері забезпечення прав людини в секторі безпеки та оборони.

Системного характеру такі дослідження набувають вже в останній період – із 2020 р. і дотепер. Через відкриту військову агресію з боку РФ проти України в 2022 р. розвиток наукової думки дещо сповільнився, однак не занепав, оскільки державний апарат потребує нової моделі організації процесу забезпечення національної безпеки з урахуванням нової моделі міжнародних гарантій незалежності та недоторканності території України. Провідне місце в дослідженнях посідають питання не стільки дотримання прав людини, скільки відновлення вже порушених прав внаслідок терористичних атак на території України з боку РФ.

Зокрема, науковці одностайні у тому, що дотримання прав людини в процесі досягнення цілей національної безпеки є цивілізаційною місією сучасної Української держави по відношенню до української нації [264].

З'являються також ідеї перегляду сукупності прав людини як об'єкта національної безпеки щодо їх розширення. П. П. Бугуцький [28], С. Д. Досенко, Т. О. Шевченко [76] та ін. не лише визначають права та свободи людини і

громадянина як елемент системи забезпечення національної безпеки, а й пропонують окремі механізми його забезпечення з урахуванням вже нових зовнішніх ризиків.

Також зауважимо, що протягом аналізованого періоду з'являється велика кількість аналітичних дослідницьких матеріалів, які містять оцінку реального стану дотримання прав людини, експертні та аналітичні дослідження із кількісними показниками, а також індикаторами ефективності досягнення тих чи інших цілей у сфері національної безпеки та забезпечення реалізації прав людини. Загалом закладена вченими концепція спрямована на пошук нової парадигми управління національною безпекою та підвищення ефективності системи державних гарантій щодо реалізації прав і свобод людини.

Підсумовуючи викладене, висновуємо, що розвиток прав людини в сфері національної безпеки був тривалим, зазнаючи еволюції теоретичних поглядів та практичних інструментів їх забезпечення, дотримання і захисту. Відтак пропонуємо виділяти такі етапи цього розвитку:

I та II етапи можна об'єднати у так званий «донецалежний» період (період Національних визвольних змагань та період панування радянської імперії на території України). В цю історичну епоху відбувається остаточне формування світоглядного концепту та цивілізаційної місії розвитку української державності, де права людини набувають визначального місця та є центральним стрижнем системи цілей у сфері національної безпеки.

Першим етапом в період незалежності виокремлюємо 1991–1996 роки, коли відбувається пошук власної моделі громадянських прав та системи державних гарантій їх забезпечення, зокрема в сфері національної безпеки. Остання заходить на етапі становлення, а тому відбувається теоретичний пошук місця системи прав людини в її об'єктній сфері.

Другий етап періоду незалежності – 1996–2004 рр. – охоплює події трансформації конституційної моделі Української держави без зменшення

обсягу прав людини. Протягом цього періоду науковий дискурс спрямований головно на питання розроблення механізмів забезпечення прав людини як об'єкта національної безпеки.

Наступний етап (2005–2013 рр.) за основну концепцію має наукові дослідження щодо допустимості та доцільності обмеження прав людини в інтересах національної безпеки. З цього питання існує доволі відчутне протистояння між представниками різних наукових шкіл та течій. Відбувається доктринальне обґрунтування законодавчого закріплення можливості обмеження прав людини в інтересах національної безпеки, але без чіткої детермінації випадків та умов його застосування.

Період 2014–2019 рр. охоплює події після Революції Гідності, коли основна увага науковців та дослідників прикута до розширення теоретичного підґрунтя та розроблення практичних механізмів забезпечення повноцінної реалізації прав людини в сфері безпеки та оборони. На теоретичному рівні розкриваються нові загрози для системи національної безпеки в умовах російської агресії, а також інтенсивно розвивається дискурс стосовно відновлення порушених прав людини в процесі досягнення цілей національної безпеки.

Останній період (із 2020 р. дотепер) – розширення ґрунтовних теоретичних пошуків щодо визначення потенціалу системи забезпечення національної безпеки, подолання сучасних та перманентно існуючих ризиків для національної безпеки з урахуванням того, що саме права людини посідають центральне місце з-поміж об'єктів державної політики в сфері безпеки та оборони.

Власне ця періодизація існування наукового дискурсу стосовно прав людини в сфері безпеки та оборони засвідчила, що вони виступають одним із ключових елементів предметної сфери національної безпеки. Цивілізаційна місія держави полягає в захисті та розширенні можливостей реалізації прав

людини, а також у недопущенні їх порушення та якнайшвидшому відновленні внаслідок негативних дій загроз національній безпеці та суспільному буттю української нації.

Однак ми розширимо об'єктну сферу національної безпеки в контексті громадянських прав, доповнивши її ще й громадянськими свободами, що не виражається в комплексі наділених повноважень чи можливостей людини обирати тип поведінки, а розкривається в системі державних гарантій створення такого середовища реалізації вказаних прав, в якому можливе поєднання їх в будь-якій конфігурації, і навіть реалізація таких прав і можливостей, які чітко не детерміновані в законодавстві, але передбачені «*esprit des loix*». Для забезпечення інтересів особистості потрібна певна сукупність правових і неправових явищ у взаємозв'язку, тобто за допомогою певного механізму. Тому в сфері національної безпеки реалізація громадянських прав втілюється у визначеній системі умов, спрямованих на ефективне здійснення людиною прав і свобод.

З цього приводу П. М. Рабінович та М. І. Хавронюк роблять доволі цікавий висновок про те, що права людини є основним об'єктом національної безпеки держави, «оскільки лише на основі безпеки особи, закріплюючи, реалізуючи, охороняючи і захищаючи насамперед її основоположні права і свободи, можна планувати та здійснювати заходи, спрямовані на забезпечення безпеки більш складних соціальних систем, включаючи суспільство і державу» [210]. Цей підхід ми поділяємо, хоча й вважаємо, що безпека суспільства чи держави не можлива без повноти реалізації громадянських прав і свобод, оскільки лише у сукупності індивідууми через реалізацію власних прав здатні сформувати суспільство, не кажучи вже про державу. Але такий висновок є релевантним і справедливим виключно для держав демократичних, оскільки авторитарні чи тоталітарні держави функціонують в інтересах лише однієї еліти. Такий самий висновок робить значно пізніше у своїх роботах

О. В. Шмоткін, зазначаючи, що «пріоритетність безпеки особи розкривається через співвідношення елементів у системі взаємин «людина – суспільство – держава». Тому порушення прав людини не тільки погіршують становище самої людини в суспільстві, а й негативно впливають на інші елементи системи національної безпеки, внаслідок чого остання стає більш уразливою і, відповідно, менш надійною [272, с. 119–120]. Єдиним, так би мовити, прихованим підтекстом в цій тезі є те, що держава отримує можливість обмежувати права людини як індивідуально, так і в масштабах соціальної групи чи всього суспільства через потреби забезпечення безпеки самого суспільства. Такий висновок є очевидним, але він не є коректним з позиції механізму реалізації національної безпеки, оскільки суспільна необхідність як мотив обмеження повинна обґрунтовуватись потенційною можливістю настання такого обсягу негативних наслідків, який априорі загрожує тій же повноті реалізації громадянських прав особою чи певно соціальною групою. Тому обмеження таких прав є виправданим, і в інтересах конкретної особи зокрема.

Н. Оніщенко з цього приводу зауважує, що будучи об'єктом національної безпеки, громадянські права, а точніше повнота їх забезпечення та реалізації, є індикатором, з одного боку, глибини демократизації суспільних процесів, з іншого, – якості системи забезпечення національної безпеки [167, с. 55]. Тому варто вдатися до тези Л. М. Артюшина та Г. Ф. Костенка про те, що «дзеркальною проекцією змістової конкретизації прав людини виступає відповідне відображення змісту кореспондуючих їм обов'язків держави» [19]. Сутність цієї тези полягає в тому, що забезпечення національної безпеки та охорона громадянських прав є обов'язком держави, а тому повнота їх забезпечення демонструє, наскільки ефективним є механізм держави та яким є реальний стан національної безпеки.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що права людини є об'єктом національної безпеки держави в обсязі, не меншому ніж обсяг громадянських прав,

що закріплені міжнародними актами, ратифікованими на рівні національного законодавства, та обсязі громадянських прав і свобод, визначених як конституційні гарантії держави перед суспільством. Це твердження є справедливим для демократичних держав. Натомість слід визнати, що для авторитарних та тоталітарних держав національна безпека виражається через забезпечення стабільності правлячої еліти. Слід також наголосити, що як об'єкт національної безпеки громадянські права можуть бути обмежені, але виключно у спосіб, заздалегідь передбачений національним законодавством, та з урахуванням доведених обставин неможливості забезпечити національну безпеку в інший спосіб, ніж через часткове та строкове обмеження громадянських прав. Обмеження їх в інший спосіб із зазначених мотивів слід розглядати виключно як узурпацію влади та порушення обов'язків і гараній держави перед населенням.

Висновки до першого розділу

Підбиваючи підсумки дослідницької роботи у першому розділі, слід зробити такі проміжні висновки.

1. Аналіз стану наукової розробки проблематики реалізації прав людини в сфері національної безпеки дав змогу систематизувати дослідження сучасних науковців за такими напрямками: дослідження, які мають загальнотеоретичний акцент і спрямовані на досягнення термінологічної визначеності, єдності у підходах до повноти формування системи громадянських прав, визначення їх особливостей як категорії конституційно-правової науки; дослідження, спрямовані на критичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку національного законодавства в аналізованій сфері; дослідження на предмет співвідношення прав людини, національної безпеки та військової складової

державного устрою; дослідження в сфері теоретико-методологічних засад онтологічного та аксіологічного співвідношення прав людини із цілями національної безпеки, пошуку місця громадянських прав та свобод в структурі системи забезпечення національної безпеки; дослідження, спрямовані на обґрунтування необхідності застосування обмежень прав людини в інтересах національної безпеки.

2. Вивчення методологічних засад прав людини у сфері національної безпеки засвідчило використання такої групи методів дослідження прав людини у сфері національної безпеки: *сукупність філософсько-правових методів*: діалектики, формально-логічний, логіко-юридичний, а також поєднання онтологічного та аксіологічного підходів – з метою визначення ознак, критеріїв та змісту прав людини у сфері національної безпеки; *сукупність загальноправових методів пізнання* (аналіз, синтез, індукція, порівняльно-правовий тощо) – для з'ясування механізму забезпечення процесу реалізації прав людини у сфері національної безпеки; *сукупність соціально-правових методів*: системного, структурного, соціологічного аналізу, правового моделювання – для розкриття особливих вимог до системи забезпечення національної безпеки з урахуванням потреб повноцінного забезпечення громадянських прав. Доводиться, що для повноцінного дослідження феномена національної безпеки з позиції ціннісного сприйняття суспільством місця власних прав та свобод в зазначеній сфері необхідне застосування синтезованої методології наукового пізнання, заснованої на поєднанні загальноправових, спеціально правових (методологія науки кримінального права) та психологічно-правових методів не лише правової науки, а й науки державного управління та військових наук.

3. Запропоновано авторську періодизацію історико-правового розвитку прав людини у сфері національної безпеки:

– «донецький» період (період Національних визвольних змагань – 1917–1921 рр. та період панування радянської імперії на території України –

1917–1990 рр.), протягом якого відбувається остаточне формування світоглядного концепту та цивілізаційної місії розвитку української державності, де права людини стають визначальними, а також центральним стрижнем системи цілей в сфері національної безпеки;

– 1991–1996 рр. – період, протягом якого відбувається пошук власної моделі громадянських прав та системи державних гарантій їх забезпечення, зокрема в сфері національної безпеки;

– 1996–2004 рр. – період, упродовж якого науковий дискурс охоплює головню розроблення механізмів забезпечення прав людини як об'єкта національної безпеки;

– 2005–2013 рр. – період, що ознаменувався появою основної концепції наукових розвідок щодо допустимості та доцільності обмеження прав людини в інтересах національної безпеки. Відбувається доктринальне обґрунтування законодавчого закріплення можливості обмеження прав людини в інтересах національної безпеки, але без чіткої детермінації випадків та умов його застосування;

– 2014–2019 рр. – період, що охоплює події після Революції Гідності, коли основна увага науковців та дослідників прикута до розширення теоретичного підґрунтя та розроблення практичних механізмів забезпечення повноцінної реалізації прав людини в сфері безпеки та оборони;

– із 2020 року і дотепер – період, упродовж якого відбувається розширення ґрунтовних теоретичних пошуків визначення потенціалу системи забезпечення національної безпеки, подолання сучасних та перманентно існуючих ризиків для національної безпеки з урахуванням того, що саме права людини посідають основне місце з-поміж об'єктів державної політики в сфері безпеки та оборони.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1 Онтологічний елемент державного механізму забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки

Відносини з забезпечення прав людини мають характер гарантійних із боку держави, але завжди виступають владно-управлінськими з елементами адміністративного примусу, особливо коли йдеться про національну безпеку. Тому вирішуючи питання про зміст та форму механізму їх забезпечення у сфері національної безпеки, належить виходити з того, що є первинним предметом: права людини чи національна безпека. У попередньому розділі було обґрунтовано тезу про існування двох площин у рамках реалізації аналізованого типу державної політики – національної безпеки та громадянських прав. Відтак зважаючи на вже зроблені висновки, варто наголосити, що механізм, який розглядатимемо у цьому підрозділі, є фактичним проявом поєднання, синергії цих двох площин і спрямований на створення такого балансу інтересів національної безпеки та громадянського суспільства, за якого навіть існування обмежень громадянських прав сприйматиметься останнім як загальносуспільне благо на користь інтересів держави. Держава гарантує дотримання громадянських прав, але виконання таких гарантій можливе лише за умови абсолютної безпеки, тобто коли державний суверенітет є непорушним та непохитним.

Аналізуючи механізм забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в такому аспекті, маємо спиратися на те, що він є класичним продуктом

теорії науки державного управління, але з елементами, притаманними наукам адміністративного права в контексті застосування імперативного регулювання суспільних відносин [10, с. 141–153; 11, с. 272–280; 27, с. 6–8; 95, с. 148–153; 170, с. 191–195; 225, с. 16–25; 245, с. 31–46]. Крім того, складовою цього механізму виступатимуть й елементи військової сфери, функціонування яких укладається в доктрину військових наук та власне у саму військову доктрину держави. При цьому наголошуємо, що жодним чином ми не обґрунтовуємо необхідності закриття від громадськості жодної інформації стосовно функціонування всіх, без винятку, складових аналізованого механізму, навіть незважаючи на пріоритет інтересів національної безпеки. Ми уникаємо навіть натяків на секретність, обстоюючи позицію транспарентності як інформаційного забезпечення його існування, так і відкритості інформації щодо інших аспектів.

Єдине, на чому акцентуємо, і що справді становитиме предмет особливого спрямування наукового пізнання, – частина механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки, яка відповідає за потребу обмеження таких прав. Ми визнали існування потенційної можливості застосування такого обмеження, але питання строків, обсягу й форм такого обмеження має вирішуватись предметно стосовно кожного випадку, який не має спеціального способу правового регулювання. Одним із таких способів ми визнаємо правовий режим воєнного часу, іншим – правовий режим надзвичайного стану. Їх запровадження передбачає заздалегідь визначені наслідки, які відомі із відповідних законодавчих актів, а тому суспільство сприймає їх, в тому числі в тій частині, в якій закріплюються певні обмеження прав людини в інтересах національної безпеки [22, с. 6–12; 157, с. 245–250; 243].

В усіх інших випадках, які не підпадають під регуляторний вплив наведених правових режимів, саме за рахунок функціонування аналізованого нами механізму й прийматимуться відповідні рішення та застосовуватимуться

моделі обмеження громадянських прав і свобод. І в цьому контексті ми повинні визначитись із особливостями такого механізму, що знаходяться на перетині доктрини науки державного управління адміністративного права та військових наук. Базисом виступатимуть все ж положення державно-управлінської науки, а тому доцільно визначитись із загальнонауковими концепціями та детермінантами сутності механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки.

О. В. Шмоткін зауважує, що будь-яке право стає реальністю за наявності певних гарантій і механізмів забезпечення. Комплекс прав і свобод людини та громадянина в сукупності з їхніми гарантіями й механізмами забезпечення є тими елементами, які становлять правовий (юридичний) аспект безпеки особистості або правової безпеки особи в широкому сенсі цього слова [272, с. 117–118]. Дослідник вказує на те, що само собою право людини на безпечні умови існування вже є самостійним видом права, яке повинно гарантуватись державою. Держава забезпечує це право через систему заходів, до яких, з-поміж іншого, входить і система забезпечення національної безпеки. Таким чином, безпека людини входить у предметну сферу державного регулювання безпекового середовища країни, а отже, потребує також забезпечення та реалізації через відповідний механізм державно-владних відносин.

Тому, на думку П. П. Богущького, у рамках формування механізму забезпечення прав особи потрібно зважати на те, що в конкретному суспільстві вони, найперше, зумовлюються тими економічними, соціальними, культурними умовами, що існують у ньому. Право на національну безпеку у загальносвітовому масштабі є аналогічним праву особи у масштабі держави. Тому неможливо вимагати пріоритету прав особи перед державою, не вимагаючи пріоритету права нації перед міжнародною спільнотою. Отже, при вирішенні проблем прав особи слід зважати на реалії національного суспільства, орієнтуючись на загальносвітові стандарти, тобто

внутрішньодержавні закономірності у цьому процесі мають бути імперативними, а загальносвітові – диспозитивними [5]. З таких позицій формування механізму забезпечення прав людини в сфері національної безпеки уявляється процесом, тотожним до створення механізму забезпечення самої національної безпеки. При чому перший з них входить до другого, але радше частково співвідноситься як окреме та загальне.

Практична побудова механізму забезпечення прав людини в сфері національної безпеки здійснюється в межах та на підставі національного законодавства. Це важливе зауваження, оскільки первинним для його побудови виступають ті принципи та система гарантій прав людини, які вже існують в законодавстві. Як такий механізм також знаходить своє відповідне закріплення на рівні законодавства, але його структура, засади функціонування не можуть становити для національного права новели, оскільки держава гарантує право людини першочергово, беручи на себе відповідні зобов'язання за суспільним договором, на підставі якого вона власне й існує.

Водночас варто акцентувати на тому, що на рівні законодавства не визначено поняття механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина в жодній зі сфер людської життєдіяльності, зокрема у сфері національної безпеки. Це не означає, що законодавець не визнає його існування. Більше того, саме засобами національного законодавства закріплюються його структура, форми та способи реалізації. Але законодавець не виробляє його остаточного визначення для того, щоб не встановлювати імперативи його формального виразу, які можуть здаватися достатніми лише в конкретний момент правової реальності, а в подальшому, навпаки, можуть здаватися зайвими обмеженнями для застосування більш ефективних засобів забезпечення прав людини.

Тут доцільно навести слушну думку Г. А. Гончаренка, а саме що права людини в секторі національної безпеки представляють додатковий об'єкт

державного регулювання. Для їх забезпечення створюється такий механізм, який визначається регуляторною спроможністю нормативно-правових актів, якими регулюється система забезпечення національної безпеки країни [49, с. 217–228]. Тобто законодавче закріплення механізму забезпечення прав людини як такого не відбувається. Натомість вже існуючі норми законодавства, правові моделі та окремі механізми регулювання – все це становить складники самостійного механізму забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Держава на рівні законодавства не деталізує його дефініцію, але створює всі необхідні підстави для його формування та створення.

Зауважимо, що оскільки держава гарантує права людини, зокрема в сфері національної безпеки, то логічним постає твердження про те, що окремі його елементи закладаються в національному законодавстві протягом всього процесу його формування. Сфера національної безпеки, як самостійний об'єкт правового регулювання та публічного управління, існує постійно, натомість права людини, як загальноновизнані цінності держави та суспільства, набули такого статусу порівняно нещодавно. Ще менше часу минуло з моменту їх законодавчої детермінації на рівні окремих самостійних правових конструкцій в усіх сферах суспільного буття. Це означає, що право національної безпеки було доповнено положеннями про забезпечення прав людини.

Тому доцільно зробити висновок про те, що механізм забезпечення прав людини в сфері національної безпеки об'єднує в собі регуляторну синергію права національної безпеки, конституційних гарантій прав і свобод людини та міжнародного права в сфері громадянських прав. Така синергія визначає унікальність та специфічні риси аналізованого нам механізму, який формується з уже існуючих правових конструкцій, а отже, окремі його складники є тотожними вже існуючим елементам у різних сферах владно-державних відносин.

Теоретичний зміст механізму забезпечення прав людини розкривається через систему засобів, заходів, форм та методів державного регулювання, за

допомогою яких реалізуються завдання та функції держави, а також через систему державних інституцій, які функціонують за заздальгідь визначеними законодавчо закріпленими принципами. На думку С. М. Шило, такий механізм становить єдине, цілісно і якісно «самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та умов, які створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод» [271, с. 271–272]. Тоді сфера національної безпеки уявляється нам тим середовищем, в якому відбувається здійснення вказаних прав, а отже, з урахуванням засад та принципів функціонування цього середовища повинен формуватися і сам механізм забезпечення прав людини.

На думку М. Д. Савенко, основу аналізованого нами механізму становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян [222, с. 74]. Забезпечення прав та свобод людини і громадянина в кожній зі сфер суспільних відносин, і сфера національної безпеки не є винятком, має відбуватися в рамках державного механізму, а саме через спеціально створені державні органи, до повноважень яких належить забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Такі органи й установи є одним із елементів механізму забезпечення прав і свобод людини. У кожній сфері такого забезпечення держава створює окремі спеціальні органи, завданням яких є забезпечення, гарантування та захист прав людини. В сфері національної безпеки таку систему державних інституцій доповнюють органи, уповноважені на здійснення функції національної безпеки.

Однак, як зазначає І. М. Воронін, центральне місце в механізмі забезпечення прав людини в сфері національної безпеки посідають як раз такі органи, які не виконують центральних функцій в сфері національної безпеки,

оскільки останні мають виключну та чітку спрямованість власної владо-управлінської діяльності. Натомість всі інші державні інституції, які забезпечують права людини в інших сферах суспільного буття, корегують діяльність перших з урахуванням потреб забезпечення повноти реалізації таких [72, с. 7–10].

Своєю чергою, доцільно ствердити, що механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина є багатоаспектним, широким поняттям, яке інтегрує в собі напрями державної політики у сфері забезпечення прав та свобод людини і громадянина, гарантії реалізації цих прав та свобод, спеціальні органи та посадові особи, відповідальні за їх реалізацію, нормативно-правове регулювання зазначеної сфери тощо. Звужуючи термін «механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина» до конкретної сфери забезпечення такого механізму – сфери національної безпеки України, – можна зробити висновок про те, що він одночасно виступає об'єктом самої національної безпеки; з іншого – предметом окремого напрямку реалізації політики забезпечення прав людини [265, с. 123–124]. Останнє передбачає, що держава через відповідний механізм реалізує на практиці всю сукупність власних гарантій недопущення обмеження прав людини та повноти їх реалізації.

Повага до демократичних цінностей, верховенство права та захист прав людини є необхідними елементами будь-якої ефективної демократичної системи влади [105]. Сутність верховенства права втілена у принципах чесності, справедливості, прозорості та відповідальності [261, с. 373–379]. Ці принципи лежать в основі відносин «держава-громадянин». Місія держави – забезпечувати демократичний розвиток суспільства з метою зміцнення прав і свобод людини через запровадження принципу верховенства права, в тому числі й у сфері національної безпеки.

Механізм забезпечення прав людини в сфері національної безпеки формує єдність правових та інших засобів, прийомів та способів, за допомогою яких

матеріалізуються (фактично втілюються) права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Тому цьому механізму притаманні такі елементи, як юридично значуща діяльність суб'єктів, а також стадії реалізації суб'єктивного права. Все це обумовлює самостійне існування цього механізму в сфері національної безпеки. Оскільки реалізація норми права не тотожна реалізації суб'єктивних прав, механізм правового регулювання не тотожний механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Тому в регулюванні сфери національної безпеки й відбувається певне взаємне охоплення різними засобами правового регулювання цілей національної безпеки та цілей дотримання прав людини.

Кожний механізм – це високоорганізована система, а будь-яка система має свою структуру. Система характеризується єдністю елементів, що знаходяться в певних зв'язках і відносинах між собою, характеризують сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовні явище. А структуру розглядають як визначений склад компонентів (елементів) об'єкта. При цьому необхідно брати до уваги, що юридичний механізм характеризує і систему юридичних норм, фактів, документів та основних форм, і способи організації їх здійснення.

Власне тому ми погоджуємося з позицією О. М. Гришко стосовно того, що механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина включає: гарантії їх здійснення; юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, відносини, документи, форми і методи організації здійснення прав, свобод та обов'язків); процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність; умови і фактори такого процесу. Звідси реалізація прав, свобод та обов'язків людини і громадянина – це форма буття цих прав та обов'язків, що зводиться до переводу соціальних благ, які закріплені нормами права, в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою (особами) з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересі [56, с. 35–37]. Як правове явище механізм забезпечення прав людини є

системою, оскільки складається з певних частин, а тому характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, кожний елемент якого займає певне місце і здійснює певні функції у ньому. Безперечно, механізм забезпечення прав повинен бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом [228, с. 33]. Але на противагу Ю. М. Сидорчуку ми не ототожнюємо механізм забезпечення прав та свобод людини в сфері національної безпеки із процесом. Ми надаємо йому елементів динамізму через функціональну складову, але вважаємо, що він виступає радше драйвером процесу забезпечення прав, ніж втіленням самого процесу.

І. І. Сенчук з цього приводу висуває цікаву думку про те, що механізм забезпечення прав людини охоплює власне процес їх забезпечення, що визначає архітектуру відповідних органів державної влади, спрямованих на вирішення вказаного завдання [227, с. 189–190]. Ми такий висновок не підтримуємо, оскільки вважаємо, що механізм забезпечення прав людини в сфері національної безпеки не є структурою, в якій функціонують органи державної влади, а є безпосередньо внутрішньою будовою всієї системи їх забезпечення.

Відтак ми визначаємо такий механізм як сукупність способів, засобів та елементів організаційно-правового, інституційного та функціонального забезпечення процесу практичного втілення політики держави щодо гарантій реалізації прав та свобод людини в сфері національної безпеки з урахуванням потреб останньої, без забезпечення яких така реалізація прав в повному обсязі безперспективна, що обумовлює допустимість та достатність підстав для можливості обмеження прав людини.

Тому А. Дуброва акцентує на тому, що механізм забезпечення прав і свобод людини відповідає основам конституційного ладу держави, але при цьому лише у разі забезпечення повноти реалізації функціонування цього ладу є можливість повною мірою реалізувати державні гарантії дотримання прав людини [39]. Власне тому, на нашу думку, механізм забезпечення прав людини

в сфері національної безпеки можна представити через такі елементи: організаційно-правовий, інституційний, функціональний – кожен з яких розкриває ту чи іншу складову процесу конституційно-правового захисту громадянських прав.

Отже, механізм забезпечення прав людини у сфері національної безпеки є складним багатоаспектним та багатовимірним явищем. Його базисом виступає інституціональна складова, оскільки система національної безпеки значно більше, ніж будь-яка інша сфера суспільного буття, залежить від правового режиму суб'єктів владних відносин. Саме тому вважаємо за доцільне представити не ієрархію, а сукупність органів публічного управління, які власне і забезпечують реалізацію, гарантування та захист громадянських прав. Але навіть без встановлення ієрархічних зв'язків ми можемо виокремити як провідну Верховну Раду України, яка, виконуючи функції Парламенту, визначає, встановлює та регламентує реалізацію політики держави щодо забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Зокрема, виключно на рівні Парламенту відбувається ухвалення законів, якими передбачається можливість обмеження громадянських прав та свобод для цілей національної безпеки.

Оскільки Верховна Рада приймає такі закони, то цілком логічним виглядає і конституційне закріплення за нею функції парламентського контролю. Відповідно до ст. 55 Конституції України, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції, в тому числі в сфері національної безпеки, здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Метою парламентського контролю є і захист прав та свобод людини і громадянина [107]. З огляду на утилітарність його проведення та якість забезпечення прав людини в сфері національної безпеки видається, що найбільш раціональною формою парламентського контролю є парламентські

слухання. Сфера національної безпеки характеризується суттєвими обмеженнями доступу до інформації, особливо якщо вона безпосередньо стосується забезпечення безпекових цілей держави. Тому парламентські слухання, яким передують тривалий період розгляду питань на парламентських комітетах, дають змогу представити інформацію, навіть про сферу національної безпеки, в доволі концентрованому вигляді щодо самої проблеми забезпечення прав людини. При цьому інтересам національної безпеки завдається мінімальна шкода.

Механізм проведення парламентського контролю у формі парламентських слухань за забезпеченням прав людини у сфері національної безпеки є доволі складним, про що, зокрема, свідчить виокремлення його у Главу 40 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Механізм його реалізації – це алгоритм послідовних процедур, які здійснюють різні структурні елементи парламенту, а саме: визначення на засіданні відповідного комітету Верховної Ради суспільного інтересу та обґрунтування необхідності проведення парламентських слухань із визначенням органу державної влади, запрошеного чи залученого до таких слухань; направлення пропозиції про проведення парламентських слухань, ухвалених на відповідному комітеті, у вигляді проекту постанови до Голови Верховної Ради; прийняття рішення про проведення парламентських слухань; публікація рішення Верховної Ради про проведення парламентських слухань у газеті «Голос України»; формування відповідальним комітетом Парламенту та узгодження із Головою Верховної Ради переліку запрошених на парламентські слухання осіб, зокрема посадових осіб суб'єктів владних повноважень, які реалізують державну політику в сфері національної безпеки; не пізніше ніж за 5 днів до дати слухань надання аналітичних та інформаційних матеріалів народним депутатам всіма запрошеними органами державної влади та учасниками парламентських слухань; проведення парламентських слухань, на яких відбувається виступ доповідачем, обговорення

їхніх доповідей, відповіді на питання, виступ співвідповідачів та підбиття підсумків; прийняття Постанови Верховною Радою за результатами проведених парламентських слухань [202]. Наведений алгоритм є втіленням організаційного елементу механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. Водночас функціональний елемент розкривається через конкретні дії та процедури під час парламентських слухань, зокрема це стосується запитів, що здійснюють члени відповідного комітету Верховної Ради; підготовки звітів та аналітичних довідок тощо.

Наступним елементом інституційної складової аналізованого нами механізму є суб'єкт або суб'єкти владних повноважень, які безпосередньо відповідають за реалізацію та захист прав людини в сфері національної безпеки. Так, на думку О. М. Гришка, таким суб'єктом виступає Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС України). Вчений зауважує, що це міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг. Через систему органів Національної поліції МВС України реалізує коло державних гарантій перед суспільством шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [56, с. 36–38]. Але, на наше глибоке переконання, в сфері національної безпеки центральне місце посідає Міністерство оборони України (далі – МО України).

Сутність функціонування МО України, безумовно, зводиться до виконання безпекових функцій в масштабах держави. Первинною є ціль забезпечення обороноздатності держави, спроможності реагувати на зовнішні ризики та загрози. Натомість дотримання прав і свобод людини в безпековій сфері є елементом загальнодержавної безпекової політики. Національна безпека охоплює внутрішнє та зовнішнє середовище держави, лише МО України

суттєво обмежене у можливостях реалізовувати свої функції з забезпечення національної безпеки в середині самої держави. Це завдання покладається на МВС України, але загальну координацію, зокрема в частині досягнення цілей забезпечення національної безпеки, здійснює Рада національної безпеки і оборони України відповідно до ст. 107 Конституції України.

Слід зазначити, що Рада національної безпеки і оборони (далі – РНБО) фактично позбавлена повноваження в частині реального забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Оперуючи категорією «забезпечення прав людини в сфері національної безпеки», ми погоджуємося із підходами законодавця, який мінімально наділяє МО України повноваженнями з контролю повноти реалізації громадянських прав. Натомість, реалізуючи основне функціональне навантаження, МО України, та власне будь-який інший суб'єкт владних повноважень, на який державою покладено функції із забезпечення національної безпеки, розглядається нами як орган, що потенційно порушує такі права.

Тобто забезпечення прав людини в сфері національної безпеки здійснюється в межах та обсягах, які, на думку органів державної влади, що реалізують безпекову функцію держави, не суперечать процесу досягнення самих цілей. Нагляд за дотриманням прав людини в обсягах, визначених на законодавчому рівні, з урахуванням потенційно наявних обмежень таких прав на користь цілей національної безпеки, здійснюють органи прокуратури. Певний обсяг контрольно-моніторингових функцій у цій сфері мають також органи державної влади регіонального рівня, а також орган місцевого самоврядування. Але повертаючись до розробленого нами механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки, зазначимо, що вони виконують радше функцію захисту таких прав шляхом реагування на дії МО України, МВС України та інших інституцій силового блоку держави, відповідального за забезпечення національної безпеки.

Ці органи реалізують безпекову функцію, а дотримання прав людини фактично є для них таким собі факультативом. Натомість органи державної влади, зокрема органи прокуратури, реалізують державні гарантії дотримання прав, але не шляхом їх прямого відновлення, а скоріше шляхом фіксації обсягів та способів порушень громадянських прав.

Наступним елементом інституційної складової механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки виступають судові органи. Так, Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції в Україні, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України. Його роль вбачається у відновленні повноти громадянських прав шляхом оцінки законодавчих та інших актів органів державної влади на відповідність гарантіям, встановленим у Конституції України. Конституційний Суд покликаний відновлювати баланс законодавчого регулювання та конституційних гарантій. При чому перше постає способом інтерпретації державою цих конституційних гарантій з метою досягнення цілей державної політики, зокрема в сфері національної безпеки.

Безумовно, найбільш дієвим елементом захисту та відновлення порушених прав людини в сфері національної безпеки є судовий захист. У контексті структури механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки місце судового захисту визначається державною гарантією права на судовий захист. І тому цей елемент інституційної складової такого механізму розглядаємо як засіб корегування організаційної та функціональної складових, які, своєю чергою, мають абсолютно прикладний характер. Судовий захист прав людини в сфері національної безпеки буде розглянуто більш детально, але наразі необхідно зауважити головне на тому, що такий захист вбачаємо додатковим елементом системи забезпечення таких прав саме з боку держави.

Людина звертається по захист своїх прав, але формальний захист здійснює орган державної влади судової юрисдикції, що цілком укладається в правову конструкцію «забезпечення прав людини в сфері національної безпеки».

2.2 Інституційний елемент державного механізму забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки

Традиційно судовий захист людиною своїх прав є одним із найбільш дієвих засобів убезпечення від їх недотримання та відновлення у разі порушення. Саме собою право на судовий захист входить до складу невід'ємних громадянських прав і жодним чином не може бути обмежене чи взагалі відмінено навіть з урахуванням потреб національної безпеки. Суд трактується державним інститутом, покликаним на відновлення передусім справедливості, а отже, є елементом системи державних гарантій громадянських прав загалом.

Звертаючись по захист своїх прав до суду, особа сподівається на їх відновлення та відповідну реакцію з боку держави в контексті отримання компенсації за неправомірно обмежені чи порушені права. Саме за таких умов суд виступає тим інститутом, який віддзеркалює рівень реалізації на практиці принципів демократичного врядування, сталого розвитку та good governance. Держава може порушувати права особи несвідомо або точніше ненавмисно, а вживаючи заходи, спрямовані на забезпечення національної безпеки, взагалі мимоволі. При цьому особа повинна завжди розуміти, що навіть якщо держава не здатна обґрунтувати, пояснити чи законодавчо забезпечити обмеження громадянських прав, суд завжди встановить істинність у справі та сприятиме розв'язанню спору на основі принципів, гарантованих державою. Тому в демократичній державі звернення особи до

суду у її свідомості є засобом вирішення суперечки, яка, на думку особи, порушує її права, навіть якщо реально таке порушення не відбувається або воно є гіпотетичним. Все це демонструє надзвичайний рівень свободи особи у виборі засобів захисту власних прав, порушених чи обмежених в інтересах національної безпеки. Але ми наголошуємо на тому, що ця теза справедлива за умови недопущення в будь-якому випадку обмеження права особи на звернення до суду.

Саме з гарантії цього права та обґрунтування його непорушності належить розпочати аналіз сучасного стану судового захисту прав людини в сфері національної безпеки.

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

У правовій державі необхідна наявність системи органів, які забезпечують реалізацію правосуддя, охорону прав та інтересів громадян, їх юридичну захищеність від свавілля держави або її посадових осіб. Принцип забезпеченості та захисту прав людини і громадянина розглядається, поряд із принципом верховенства права, як один із двох основоположних принципів правової держави. І якщо принцип верховенства права є своєрідною універсальною нормою, яка визначає діяльність всіх гілок державної влади, то здійснення правосуддя та судовий захист прав і свобод громадян безпосередньо стосуються функціонування судової влади. Судова система посідає провідну роль у механізмі забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист, а також забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією України та законами.

Право на судовий захист є обов'язковим складником кожного суб'єктивного права особи, яке вона може реалізувати і безпосередньо, і через діяльність державних чи уповноважених державою органів або організацій, які створюють необхідні умови, що сприяють відновленню порушеного права, припиненню правопорушення та притягненню винних до відповідальності.

Як зазначає М. Гаврильців, право людини на звернення до суду є «одним із фундаментальних прав людини, гарантованих на конституційному рівні та посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини і є необхідною умовою існування правової держави. Судова форма захисту є вищою, порівняно з іншими, несудовими, засобами, формою захисту суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів, яка забезпечує всім зацікавленим особам максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист виступає засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя за захистом її прав і законних інтересів» [43, с. 162]. Своєю чергою, А. Лужанський вказує, що специфіка судового захисту полягає в тому, що його ефективність є набагато вищою порівняно з іншими, несудовими, засобами, оскільки судовий розгляд є єдиним остаточним законним засобом вирішення правового конфлікту. Судові рішення, які набрали законної сили, як правило, мають остаточний характер; виконання судового рішення щодо питань факту чи права забезпечене державним примусом [143, с. 45]. Орім того, правовий статус судових органів, який закріплений на конституційному рівні, дає їм можливість вирішувати правові конфлікти, стороною в яких виступає держава. Це має важливе значення в контексті судового захисту прав людини в сфері національної безпеки, оскільки майже завжди особа звертається до суду щодо відновлення порушених прав саме публічними органами влади.

У цьому контексті С. Чорна зазначає, що роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини зводиться до

протидії органам держави законодавчої та виконавчої гілок влади, а сам суд встає на захист громадських свобод. Однак це не означає, що суд завжди ухвалюватиме рішення на користь особи, але ухвалюючи його, він в такий спосіб відновлює справедливість, реалізуючи державні гарантії, закріплені в конституції держави [268, с.188–19]. Така роль судової влади яскраво демонструє змагальність процесу судового вирішення будь-якого правового конфлікту.

Власне саме такий статус – правового конфлікту – набуває ситуація, за якої особа звертається до суду з метою відновлення порушеного чи обмеженого права в сфері національної безпеки. І хоча діяльність судової гілки влади об'єктивує потенційну можливість звернення органів влади до суду з метою обґрунтування власних рішень в частині обмеження прав людини для цілей національної безпеки (конституційна юрисдикція), все ж ми акцентуємо на судовому захисті порушених саме державою прав людини.

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина. І саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом ч. 2 ст. 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [107]. Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист, про що робить чіткий висновок Конституційний Суд України у рішенні від 07.05.2002 за № 8-рп/2002 [216].

Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13). Наведені фундаментальні імперативи щодо регулювання права особи на звернення до суду відображені і в Конституції України.

Так, відповідно до ст. 55 Конституції України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Це означає, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або наявні інші утиски прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке, згідно зі ст. 64 Конституції України, не може бути обмежене, про що Конституційний Суд України робить однозначний висновок у Рішенні від 25.12.1997 за № 9-зп [214]. Крім того, за ст. 5 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це означає, що будь-яка особа має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або утискають права і свободи зазначених осіб чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді. Такі

скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду. Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду [214].

Отож статтею 55 Конституції України закріплено фундаментальний принцип судового захисту всіх порушених прав людини і громадянина. Надання громадянам права на реалізацію судового захисту їх порушених конституційних прав є невід'ємним елементом законності у державі. Можливість отримати судовий захист порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу є одним із найважливіших прав особистості, що суттєво визначає її місце у суспільстві. Тому реалізація права на судовий захист у сфері національної безпеки має не тільки юридичне, а й суттєве соціально-політичне значення.

Тут, на думку Ю. Шульженко, сутність судового захисту полягає в забезпеченні реальності правовідносин в суспільстві та надання їм сили державного примусу. Безпосередньо сам судовий захист становить компетентне і безспірне визнання законності вимоги правового характеру, як правило, за допомогою державно-владного примусу відповідних осіб до реального виконання їх юридичних обов'язків [242, с. 89–90]. Такий примус у контексті відновлення порушених прав особи в сфері національної безпеки виступає гарантією практичної реалізації особами права на судовий захист. Це пояснюється тим, що органи державної влади повинні виконувати судові рішення, а отже, відновлювати порушені чи обмежені права особи. Крім цього, суд може застосувати ще й компенсаторні засоби, які передбачають відшкодування державою збитків, завданих порушенням чи обмеженням прав особи, навіть якщо таке обмеження відбувається в цілях національної безпеки.

Судовий захист передбачає здійснення правосуддя з метою захисту або відновлення порушених оспорюваних прав і свобод. Право на судовий захист не

є абсолютним, однак держава має забезпечити доступ до правосуддя в такий спосіб або такою мірою, щоб саму суть цього права не було порушено.

Конституційний Суд України вважає, що сутнісний зміст права на судовий захист, що його встановлено ч. 1 ст. 55 Конституції України, слід визначати як у зв'язку з основними засадами судочинства, визначеними приписами частини другої ст. 129 Конституції України, так і з урахуванням змісту права на справедливий суд, визначеного у ст. 6 Конвенції та витлумаченого Європейським судом із прав людини. Однією із загальних засад українського конституційного ладу є гарантія звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

Приписи ст. 8, ч. 1 ст. 55 Конституції України зобов'язують державу гарантувати на законодавчому рівні кожному можливість реалізації його права на судовий захист. Законодавець має встановити такий обсяг права осіб на судовий захист, який забезпечував би його дієву реалізацію, а відмова судів у реалізації такої можливості може призвести до порушення гарантованого Конституцією України права на судовий захист.

Для реалізації права людини і громадянина на судовий захист необхідно, щоб особа, по-перше, мала певний рівень правового виховання і правової культури і, по-друге, сама бажала свого захисту. На жаль, громадяни України не знають повного обсягу всіх своїх прав, як захистити/відстояти свої права; вони не звикли до можливості судового захисту своїх прав і свобод та не використовують цей засіб повною мірою. Це обумовлено тим, що існує велика кількість колізій в українському законодавстві, а також нестабільне, часто змінюване законодавство. Судова система страждає від надмірного навантаження, недофінансування, що породжує її корумпованість.

Конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Кожен під час розгляду будь-якої справи має право на правосуддя, яке відповідало би вимогам справедливості. Право на судовий захист

передбачає також можливість звернення всіх учасників судового провадження, у тому числі підсудного, до судів апеляційної та касаційної інстанцій. Відповідно до ч. 3 ст. 8 Конституції України, державою гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України. Принцип верховенства права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність.

Забезпечення прав і свобод потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року за № 22-рп/2004, до таких механізмів належить структурована система судів і види судового провадження, встановлені державою [215]. Відповідно до ч. 3 ст. 129 Конституції України, закріплено основні засади судочинства. Ці засади є конституційними гарантіями права на судовий захист, зокрема шляхом забезпечення перевірки судових рішень в апеляційному та касаційному порядках, крім випадків, встановлених законом [107].

У контексті судового захисту прав особи в сфері національної безпеки передбачається, що такі права порушуються рішеннями суб'єктів владних повноважень, спрямованими на забезпечення інтересів саме держави. Тут варто зацентувати на тому, що рішення, прийняті суб'єктами владних повноважень, дії, вчинені ними під час здійснення управлінських функцій в сфері національної безпеки, а також невиконання повноважень, встановлених законодавством (бездіяльність), є предметом оскарження до суду відповідно до ст. 55 Конституції України. Для реалізації кожним конституційного права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності вказаних суб'єктів у сфері управлінської діяльності в Україні створено систему адміністративних судів.

Це є практичним виявом конституційного права на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб та гарантовано

кожному. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом.

Враховуючи особливість суб'єктного складу системи забезпечення прав людини в сфері національної безпеки, а також особливий правовий режим здійснення відносин в частині обмеження обсягу громадянських прав і свобод, маємо констатувати, що їхній судовий захист здійснюється в порядку адміністративного судочинства. Так, відповідно до ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Згідно з ч. 1 ст. 5 КАС України, кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист. До суду можуть звертатись в інтересах інших осіб органи та особи, яким законом надано таке право [103]. Натомість суб'єкти владних повноважень мають право звернутися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України.

Статтею 53 КАС України передбачено також, що в установлених законом випадках Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до адміністративного суду із адміністративним позовом про захист прав, свобод та інтересів інших осіб і брати участь у цих справах, і при цьому окремо окреслено процесуальне становище прокурора.

Таким чином, держава створює механізм судового захисту прав людини в сфері національної безпеки шляхом зобов'язати адміністративні суди

розглядати відповідні скарги, заяви та звернення громадян на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади. І хоча, на перший погляд, виникає думка, що суд, як державний орган, представляє інтереси держави та не може у спорах між громадянами та суб'єктами владних повноважень бути максимально об'єктивним та неупередженим, проте система адміністративних судів забезпечує реальність гарантій права на судовий захист.

У цьому контексті варто зосередитись на конституційному принципі незалежності суддів, який забезпечує важливу роль судової гілки влади в механізмі захисту прав і свобод громадян та є запорукою реалізації права на судовий захист, передбаченого ст. 55 Основного Закону України. Будь-яке зниження рівня гарантій незалежності суддів суперечить конституційній вимозі неухильного забезпечення незалежного правосуддя та права громадян на захист прав і свобод незалежним судом, оскільки призводить до обмеження можливостей реалізації цього конституційного права, а отже, суперечить ст. 55 Конституції України. Так, право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов'язкове виконання судових рішень – складовою права на справедливий судовий захист.

Окрім неупередженості та незалежності суддів, як засад здійснення адміністративного судочинства, держава встановлює багаторівневий процес судового захисту, який втілюється у декількох послідовних можливостях захисту особою своїх прав. Йдеться про апеляційне та касаційне оскарження судових рішень.

Так, право на судовий захист охоплює, зокрема, можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, що є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, в тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень. Відповідно до принципу верховенства права, держава має запровадити таку процедуру апеляційного перегляду справ, яка забезпечувала б ефективність

права на судовий захист на цій стадії судового провадження, зокрема давала б можливість відновлювати порушені права і свободи та максимально запобігати негативним індивідуальним наслідкам можливої судової помилки [213].

Отже, право на апеляційне оскарження судових рішень в контексті положень ч. 1, 2 ст. 55, п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України є складовою права кожного на звернення до суду. Встановлене законодавством апеляційне оскарження судових рішень є складником права кожного на судовий захист, оскільки перегляд таких рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити низку важливих висновків, які розкриватимуть особливості сучасного стану судового захисту прав людини в сфері національної безпеки в Україні.

Перший і основний висновок стосується абсолютного характеру права на судовий захист. Воно є невід'ємним елементом системи громадянських прав і свобод і в жодному разі не може бути обмежене навіть в інтересах національної безпеки. Це прямо передбачено Конституцією України. Такий застосований законодавцем підхід кореспондує із положеннями міжнародно-правових актів в сфері регулювання громадянських прав та свобод, а тому визнається та гарантується державою в повному обсязі без жодних винятків чи застережень. Це означає, що навіть за умови застосування обмежень прав людини в інтересах національної безпеки особа завжди має право на оскарження відповідного рішення суб'єктом владних повноважень. При цьому робимо важливий висновок про те, що рішення суб'єкта владних повноважень про обмеження права особи на судовий захист в інтересах національної безпеки є нікчемним та не повинен виконуватись особами, оскільки таке рішення прийняте із грубим порушенням положень Конституції України.

Другим важливим висновком є те, що судовий захист прав осіб у сфері національної безпеки здійснюється в порядку адміністративного судочинства,

оскільки стороною в таких правових спорах завжди виступає суб'єкт владних повноважень. Більше того, зазвичай такі спори мають на меті вирішення питання щодо скасування виданого органом державної влади акта. Для цілей адміністративного судочинства немає суттєвого значення, чи є такий акт актом індивідуальної дії, чи це нормативно-правовий акт регуляторного характеру. З позиції судового захисту порушеного права має значення протизаконний характер дій органів державної влади. Тому суд, окрім скасування відповідного рішення, повинен встановити протизаконне порушення прав особи та застосувати до відповідача компенсаторні заходи, зокрема у вигляді відшкодування шкоди, завданої неправомірним рішенням. Якщо йдеться про захист порушених прав особи в сфері національної безпеки, які не пов'язані із застосуванням обмежувальних заходів, наприклад, порушенням прав у процесі здійснення службової діяльності, то тут так само виникає адміністративна юрисдикція. Це пов'язано з особливим правовим режимом діяльності суб'єктів владних повноважень та їх правового статусу. Фактично кожне їхнє рішення є втіленням державно-владного впливу, а тому питання оскарження їхніх рішень належить до юрисдикції саме адміністративних судів.

Наголосимо на тому, що адміністративний процес надає додаткові можливості для захисту особами своїх порушених прав. Це стосується повноважень адміністративних судів в частині контролю за виконанням суб'єктами владних повноважень судових рішень.

Так, відповідно до ст. 382 КАС України, суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень,

відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [103].

Судовий контроль – це багатогранне правове явище, що втілює головні риси судової влади й ознаки юрисдикційної діяльності органів публічної адміністрації. Кожна з гілок влади в демократичній державі має відповідні функціональні та цільові напрями, а також специфічні форми діяльності. Судова влада набуває такої форми діяльності, як правосуддя, що включає розгляд і вирішення на засадах діючого законодавства публічно-правових спорів, де сторонами виступають громадяни, їхні об'єднання, юридичні особи, суб'єкти владних повноважень тощо. В демократичному суспільстві ключовою суспільною функцією судової влади виступає забезпечення панування права під час вирішення різноманітних юридичних конфліктів. Деякі вчені зазначають, що судовий контроль виступає специфічним видом контролю, особливість якого визначається тим, що його здійснюють не систематично, не повсякденно, а одноразово під час розв'язання юридичних спорів у судовому порядку. З боку адміністративних судів судовий контроль розглядають через ступінь втручання суду в діяльність відповідного органу (безпосередня й опосередкована форми втручання) [234, с. 422].

Згідно з КАС України, прямий (безпосередній) судовий контроль здійснюється адміністративними судами шляхом розгляду адміністративних справ щодо:

– законності (крім конституційності) постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України (крім рішень Кабінету Міністрів України, визначених ч. 1 ст. 266 КАС України), постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 2 ст. 264 КАС України);

– законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних

повноважень (п. 2 ч. 1 ст. 264 КАС України). Нормативно-правовий акт втрачає чинність повністю або в окремій його частині з моменту набрання законної сили відповідним рішенням суду (ч. 2 ст. 265 КАС України).

Доцільно наголосити: оскільки першочерговим завданням судової гілки влади є захист прав та свобод людини та громадянина, то результативний і неупереджений розгляд справи, прийняття законного судового рішення та забезпечення його виконання, здійснення судового контролю за виконанням судових рішень є конституційною гарантією захисту суб'єктивних прав, свобод, інтересів. Так, у ст. 129-1 Конституції України передбачено, що контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Судовий контроль може бути встановлений адміністративним судом будь-якої інстанції за умови, що судові рішення, щодо якого встановлюється контроль виконання, набуло законної сили або його належить виконати негайно (ст.ст. 255, 256, 324, 325, 359, 372 КАС України).

Слід вказати на специфіку суб'єктів, щодо яких суд застосовує такий контроль. Йдеться про органи публічної адміністрації, які виступають відповідачами в адміністративній справі. У разі винесення рішення не на користь таких суб'єктів суд може застосувати інструмент судового контролю, що теоретично розглядається як зобов'язання одним органом державної влади (якою за своєю сутністю є судова інстанція) іншим органом владних повноважень вчинити певні дії щодо третьої сторони. Втім варто наголосити, що судовий контроль не можна розглядати як втручання органом судової гілки влади в діяльність державного органу іншої гілки влади (найчастіше – виконавчої).

Конституційний Суд України у Рішенні від 30.06.2009 за № 16-рп/2009 метою судового контролю визначив своєчасне забезпечення захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина та акцентував, що виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утворює авторитет держави як правової (абз. 1 пп. 3.2 п. 3, абз. 2 п. 4 мотивувальної частини), тобто судом можуть бути вжиті заходи

реагування судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах у формі встановлення нового строку для подачі звіту та накладення штрафу на особу, відповідальну за виконання рішення суду.

Згідно з Постановою Верховного Суду від 26.11.2020 у справі № 361/2109/17, специфіка застосування штрафної санкції полягає в тому, що вона накладається на керівника суб'єкта владних повноважень, який є відповідальним за діяльність державного органу, який він очолює та яким не забезпечено виконання судового рішення у встановлений строк. Зазначені правові норми КАС України мають на меті забезпечення належного виконання судового рішення. Підставами їх застосування є саме невиконання судового рішення, ухваленого на користь особи-позивача та обставини, пов'язані з невиконанням судового рішення в цій справі.

Таким чином судовий контроль підвищує рівень правового захисту особи, яка звертається до суду для відновлення порушених прав та інтересів. З іншого боку, держава в такий спосіб демонструє непохитність тих гарантій, які були нею встановлені для захисту громадянських прав, реалізуючи принцип обов'язковості судового рішення. Цінність судового контролю за виконанням рішень у сфері національної безпеки дає для держави додаткові можливості для виявлення потенційних порушень законодавства щодо дотримання прав і свобод людини. Так, КАС України передбачає можливість реагування судами у разі виявлення ними випадків порушення прав людини (як системного характеру, так і поодинокі події). Що ж стосується самої особи, яка засобами адміністративного судочинства реалізує захист власних прав, то потрібно наголосити на тому, що такий захист так би мовити є паралельним із більш простою процедурою захисту прав шляхом адміністративного оскарження до органів державної влади вищого рівня.

Отже, судовий контроль в адміністративному судочинстві є доволі дієвим інструментом забезпечення виконання рішення суду у разі застосування його

самим судом. Накладання штрафу на відповідача та можливість притягнення його до додаткової відповідальності в адміністративній справі, в якій застосовується судовий контроль, підвищує рівень зацікавленості відповідача у повноцінному виконанні судового рішення в добровільному порядку. Інститут судового контролю в адміністративному судочинстві є важливим елементом системи державних гарантій дотримання законності всіма учасниками суспільних відносин, а головно – органами публічної адміністрації.

Міжнародно-правові гарантії реалізації громадянських прав та свобод будуть дієвими лише тоді, коли отримуватимуть належний рівень практичного забезпечення. Системний аналіз положень вітчизняного законодавства, моделі відносин із забезпечення прав людини в сфері національної безпеки засвідчив, що їх формального визнання державою є недостатньо. Так чи інакше, потреби національної безпеки обумовлюють часткове обмеження прав і свобод людини, і такі обмеження запроваджуються. В умовах демократичного устрою такі обмеження не становлять для держави жодної користі, окрім як для найшвидшого забезпечення або відновлення національної безпеки. Але якщо йдеться про спробу узурпації влади політичною елітою шляхом запровадження обмежень громадянських прав під приводом забезпечення інтересів національної безпеки, то тоді дуже швидко держава може перейти до тоталітарного або авторитарного режиму.

Власне саме для недопущення такої узурпації чи нехтування громадянських прав і свобод, а також недопущення зловживань з боку політичного керівництва держави у застосуванні інституту обмеження громадянських прав і повинна бути створена система захисту та відновлення таких прав. На національному рівні вона втілюється в механізмах адміністративного (через інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень) та судового захисту (через звернення до суду) прав людини. Однак більшість гарантій прав і свобод людини закріплюється на

рівні міжнародно-правових актів, а тому цілком логічним є створення міжнародної системи їх захисту та відновлення.

Така система набула свого відображення у міжнародно-правових актах, а також у діяльності відповідних міжнародних та регіональних організацій, зокрема й судових, наприклад, Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Але треба чітко зазначити, що практична реалізація міжнародно-правового захисту прав людини в сфері національної безпеки не може відбуватися без активного залучення національних органів влади. Навіть для того, щоб визнати юрисдикцію ЄСПЛ та виконувати його рішення, держава повинна ратифікувати низку міжнародно-правових угод, довідатися про юрисдикцію цього суду на власній території або щодо власних громадян чи суб'єктів публічного права, які є резидентами. Система національних органів юстиції має бути залучена до процесу обміну правовою інформацією, надання правової допомоги, а також до системи виконання рішень іноземних судів та міжнародних судів на території держави.

Тобто існування системи міжнародно-правового захисту прав людини в сфері національної безпеки за будь-яких обставин має характер своєрідної надбудови для відповідної національної системи. Держава повинна проявляти політичну волю для того, щоб долучатись до міжнародних угод, конвенцій та інших документів, якими гарантуються громадянські права, визначається їх обсяг, навіть якщо на момент ратифікації такий обсяг в національному законодавстві є значно меншим. Тобто держава бере на себе зобов'язання уніфікувати систему гарантування, захисту прав людини відповідно до міжнародних стандартів. Слушно буде зауважити, що на рівні міжнародно-правових актів також визначаються умови обмеження громадянських прав і свобод, про що вже зазначалося. Зокрема, імплементація таких обмежень державою у випадку, коли вони не відомі для національного законодавства, також є цілком природною та в жодному разі не означає зменшення обсягу прав людини.

Якщо така воля відсутня і політичне керівництво держави не проявляє необхідного інтересу для забезпечення належного рівня демократичних свобод людини, міжнародна спільнота може застосувати більш жорсткий механізм – санаційний режим [177, с. 53–57; 263, с. 357–361]. Він безпосередньо не передбачений міжнародно-правовими актами як міра відповідальності держави, але їх порушення призводить до дестабілізації системи міжнародно-правових угод, яка склалася у світі. Таким чином, режим санкцій застосовується не лише для відновлення на національному рівні високих стандартів реалізації громадянських прав і свобод, а й як засіб стабілізації існуючої системи міжнародно-правового співробітництва.

Найперше зосередимося саме на захисті прав людини через міжнародні інституції та інші засоби міжнародно-правового характеру, що закріплені у відповідних угодах та конвенціях. Це, зокрема:

– Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1976 року – втілення ідеї конкретних прав або бенефіціарів, що дало змогу запровадити механізм захисту таких прав для окремих категорій осіб: діти, особи зі спеціальним правовим статусом (комбатанти, біженці тощо). Такі механізми захисту в подальшому реалізувались через створення спеціальних місій ООН, комісій та уповноважених ООН у справах відповідних категорій осіб, що означає інституціоналізацію міжнародно-правових механізмів захисту прав людини, в тому числі в сфері національної безпеки;

– Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року – не лише забороняє і засуджує расову дискримінацію та вимагає від держав-учасниць вживання заходів щодо її викорінення усіма належними способами, а й створює спеціальний механізм захисту соціальних груп, які відчують на собі певну форму дискримінації з боку держави, або з боку іншої частини суспільства в межах цієї держави. Цей механізм передбачає створення

спеціальних інституцій при ООН для розслідування випадків дискримінації та вжиття заходів щодо протидії їй від засудження до запровадження санкційного тиску стосовно уряду держави;

– Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання від 1984 року – вимагає від держав-учасниць вживання ефективних заходів із запобігання катуванням у межах їх юрисдикції і забороняє їм повертати людей на батьківщину, якщо є підстави вважати, що там вони зазнають катувань. Інституційно цей механізм втілений у відповідному Комітеті ООН проти катувань, який виконує роль спостерігача за виконанням положень вказаної Конвенції, а також збирає інформацію та здійснює аналітичний огляд і робить висновки у разі виявлення фактів порушення Конвенції. В подальшому ці висновки стають базою для прийняття Резолюцій Генеральної Асамблеї ООН чи рішень Ради безпеки ООН з приводу запровадження санкцій стосовно тих чи інших держав;

– Конвенція для захисту осіб від насильницьких зникнень 2006 року – стосується явища, яке було глобальною проблемою – зникнення людей під час збройних конфліктів, масових заворушень, громадянських війн чи інших формах порушень громадської безпеки. Договір забороняє арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі в будь-якій іншій формі, чи то з боку посадових осіб або інших осіб, які діють з мовчазної згоди держав, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону. Метою Конвенції є покарання за серйозні порушення прав людини і недопущення таких порушень. Конвенція акцентує на тому, що зникнення чи інша форма обмеження волі чи насильницького утримання особи не допустиме навіть в інтересах національної безпеки, окрім випадків, коли така особа набуває статусу злочинця чи комбатанта, і до неї застосовується правовий

режим регулювання відповідних відносин. На інституційному рівні ця Конвенція реалізується через діяльність Комітету ООН зі захисту осіб від насильницьких зникнень. Його операційні можливості зосереджуються на впровадженні моніторингових та наглядових місій у країни, які порушують вимоги цієї Конвенції. Комітет наділений правом виступати допоміжним слідчим органом під час виявлення фактів порушень Конвенції, особливо щодо випадків жорсткого створення до осіб чи їх насильницького утримання. Узагальнюючи міжнародно-правових механізм захисту прав людини в сфері національної безпеки засобами ООН доцільно представити в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

**Міжнародно-правове забезпечення захисту прав людини
в сфері національної безпеки структурами ООН**

Міжнародно-правовий договір	Інституційне забезпечення його виконання (контролюючий орган)	Форма реалізації контролюючої функції
Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації	Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації	Здійснюють моніторинг та нагляд за дотриманням прав людини, особливо в сфері національної безпеки; готують проекти резолюцій для Генеральної Асамблеї ООН
Міжнародний пакт про громадянські і політичні права	Комітет з прав людини	
Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права	Комітет з економічних, соціальних та культурних прав	
Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання	Комітет проти катувань	Здійснює контроль за дотриманням положень Конвенції, готує подання для запровадження санкцій на підставі власних висновків щодо порушень
Конвенція для захисту осіб від насильницьких зникнень	Комітет зі захисту осіб від насильницьких зникнень	Здійснює контроль, готує відповідні звіти та санаційні подання; може виступати допоміжним слідчим органом

Отож на рівні ООН створюються та функціонують міжнародні інституції у формі Комітетів, які здійснюють здебільшого наглядову та моніторингову діяльність щодо порушення прав людини, в тому числі в сфері національної безпеки. Висновки та звіти, які вони готують, на наш погляд, є недостатнім інструментом практичного захисту прав людини, надто в умовах, коли існують дійсні загрози чи порушення цілісності безпекового кордону держави, особливо під час військової агресії, що наразі яскраво демонструє досвід війни РФ проти України.

Значно складнішим є механізм захисту прав людини в сфері національної безпеки в ЄС [240; 247, с. 99–115]. Становлення і закріплення принципу поваги до прав людини в праві Європейського Союзу тривало довго. Спочатку Європейські співтовариства створювалися як суто економічні, тому положення про права людини у договори, що засновували Європейські співтовариства, не були включені. Незгадуваний в установчих договорах Європейських співтовариств принцип поваги до прав і свобод людини поступово починає забезпечуватися рішеннями Суду ЄС, які відіграли важливу роль у формуванні та розвитку механізмів захисту прав людини в ЄС [274, с. 68–70]. Нині ЄС має більш розгалужену, а головне – інституційно виважену та структуровану, систему забезпечення й захисту прав людини в сфері національної безпеки (рис. 2.1.).

Вказана система втілюється у діяльності окремих інституцій ЄС, які або приймають загальнообов'язкові рішення, або запроваджують обмежувальні заходи до країн, які порушують вимоги законодавства ЄС в частині гарантій прав людини. Зокрема, варто зацентувати на тому, що більшість із міжнародно-правових актів отримали дієві механізми їх впровадження завдяки взаємозв'язкам та координації між усіма інституціями, які покликані забезпечити належний рівень захисту прав людини та створити реальні умови для практичного впровадження їх рішень, надаючи їм утилітарність та правозастосовний характер.

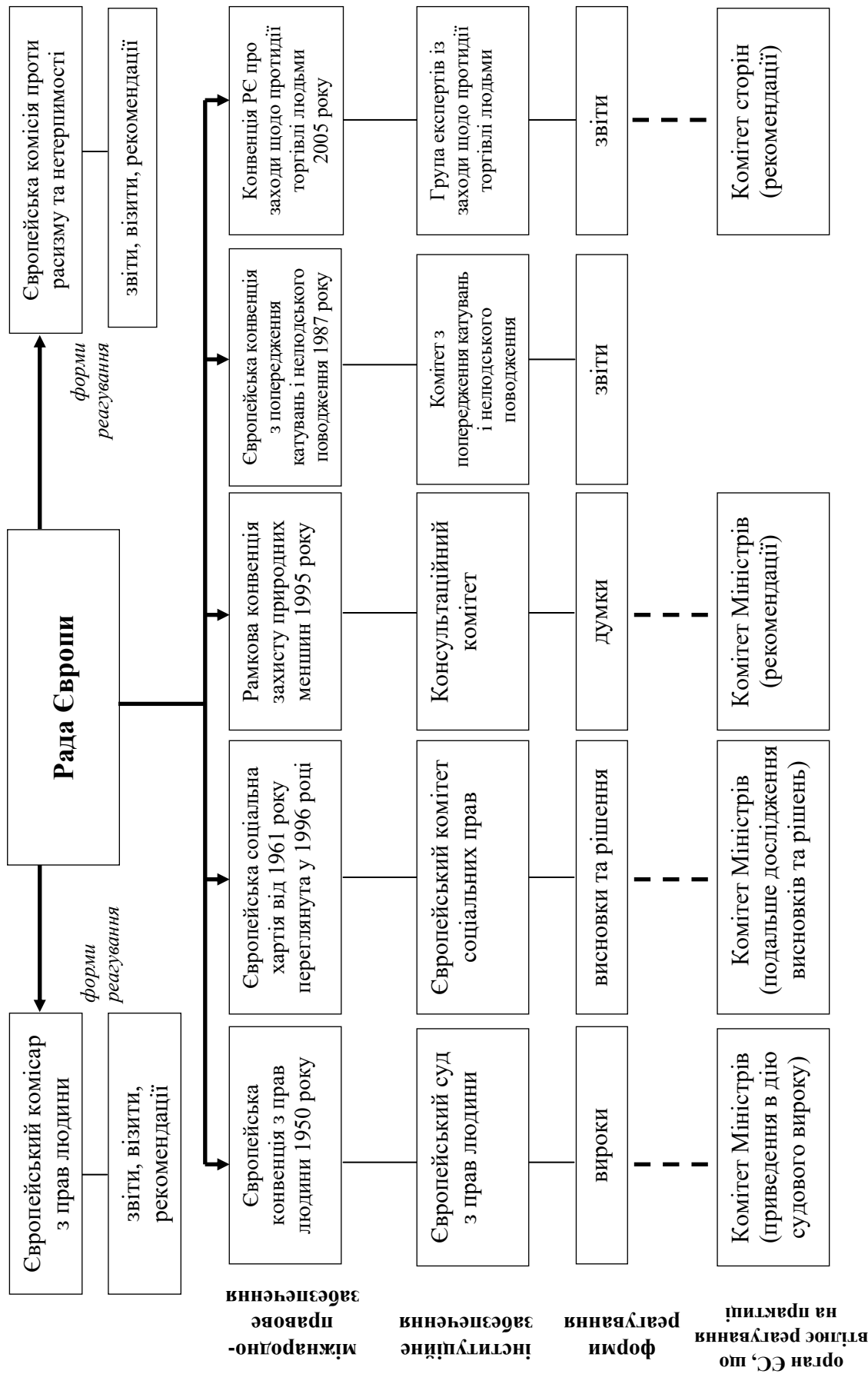

Рис. 2.1. Система захисту прав людини в сфері національної безпеки в ЄС

Відтак очевидно, що Європейська конвенція з прав людини 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р., Рамкова конвенція захисту природних меншин 1995 р., Європейська конвенція з попередження катувань і нелюдського поводження 1987 р., Конвенція РЄ про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р., з одного боку, дублюють міжнародно-правові акти, ініційовані та прийняті на рівні ООН, з іншого боку, – ЄС має більш дієвий механізм їх практичної реалізації та забезпечення виконання й дотримання державами-членами вимог цих конвенцій.

Дієвість таких комітетів пов'язана не лише з чітким розподілом меж функціональних обов'язків та зон відповідальності, а ще й із тим, що всі вони належать до єдиного інституційного механізму ЄС. Вони не лише здійснюють нагляд та контроль за дотриманням положень тих чи інших Конвенцій, а й виступають основними органами реалізації політики ЄС в конкретному напрямі. Як контролюючий орган вони реалізують свої повноваження шляхом здійснення відповідної контрольно-наглядової діяльності для подальшого спрямування висновків та рішень для виконання спеціальними інституціями ЄС: Комітетом міністрів та Комітетом сторін. Натомість, як самостійні органи, на які покладається реалізація політики ЄС в конкретному напрямі, вони здатні самостійно ухвалювати управлінські рішення, які, зокрема, сприяють реалізації положень Конвенцій, на впровадження яких вони і були створені.

Це обумовлює ефективність їхньої діяльності та ухвалених ними рішень, що водночас підвищує їх утилітарність та релевантність. У рамках вітчизняного досвіду захисту прав людини в сфері національної безпеки цей механізм (рис. 2.2) доцільно запроваджувати та частково навіть імплементувати інституційну його складову в Україні. Це суттєво підвищить рівень

дотримання прав людини в сфері національної безпеки, знизить рівень зловживань такими правами чи взагалі унеможливить їх порушення.

Наразі на практиці за напрямом здійснення державного управління щодо забезпечення прав людини в сфері національної безпеки активно та дієво функціонує лише механізм їх захисту Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Натомість, наприклад, Європейська конвенція з попередження катувань і нелюдського поводження 1987 р. або Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. не має ефективного механізму реалізації в Україні.

Тут варто зауважити, що Україна не відкидає обов'язковості виконання таких Конвенцій чи можливості долучення до її реалізації спільними зусиллями із країнами-членами ЄС. Однак оскільки Україна не є членом ЄС, то для обґрунтування діяльності, навіть спільної із вітчизняними органами державної влади, тих інституцій ЄС, які відповідають за реалізацію вказаних Конвенцій, необхідне створення спеціальної системи організаційно-правового забезпечення. Йдеться, зокрема, і про законодавче забезпечення, і про пошук форм організаційної та інституційної співпраці на рівні органів публічного управління України та ЄС, чи навіть про створення міжурядових чи міжпарламентських груп і комітетів. Це все суттєво ускладнює процес імплементації практики ЄС у вітчизну систему захисту прав людини в сфері національної безпеки та вимагає створення спеціальних моделей та форм взаємодії, допоки Україна не набуде членства в ЄС.

Зовсім інша ситуація з ЄСПЛ, який є спеціально створеним судовим органом, який не лише контролює впровадження та дотримання норм Європейської конвенції з прав людини 1950 року (далі – Конвенція) в національну практику законодавчого забезпечення реалізації прав людини країн-членів ЄС, а й виступає судовою інстанцією для відновлення таких прав.

Власне унікальний статус ЄСПЛ обумовлює ефективність механізму практичної реалізації вказаної Конвенції. Це значно підвищує рівень гарантій прав людини, в тому числі в сфері національної безпеки. Але, найголовніше, на нашу думку, – створює превентивний механізм для держав-учасниць цієї Конвенції, який передбачає їхній обов'язок вживати заходів для створення системи гарантій та захисту прав людини.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод містить такі посилання на інтереси національної безпеки:

– судові рішення проголошується публічно, але преса й публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя (ч. 1 ст. 6);

– кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла й кореспонденції. Органи державної влади не можуть утручатися в здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ч. 2 ст. 8);

– кожен має право на свободу вираження поглядів. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками й відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для

запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету й безсторонності суду (ст. 10);

– кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ст. 11) [81].

Узагальнюючи наведені обмеження прав людини в інтересах національної безпеки відповідно до Конвенції, слід зауважити, що вони стосуються випадків надмірно вільної поведінки, що є результатом надлишкового сприйняття «свободи» суспільством. Кожна окрема особа формує у свій правосвідомості ті межі «свободи», які, на її думку, є результатом законодавчого закріплення гарантій її прав. Держави не визначають на законодавчому рівні категорію «свобода», а лише встановлюють межі реалізації свободи волі в процесі здійснення суспільних відносин. Це може створювати хибне уявлення вседозволеності, а тому держава змушена запроваджувати механізми обмеження таких надмірних проявів свободи волі.

Як зазначає С. А. Дроботов, класичним прикладом є посилання на так звані «громадські» або «суспільні інтереси», «державні інтереси», «інтереси національної безпеки». Хоча, на думку дослідника, всі вони зводяться до одного – до недопущення порушень встановленого в державі правопорядку в процесі досягнення одними особами власних інтересів у спосіб, який

суперечить загально визнаному в державі, сприйнятті свободи в реалізації громадянських прав [78, с. 25–27].

Зазначимо, що Конвенція справді встановлює певні обмеження прав людини в сфері національної безпеки, але існує і правозастосовна практика, яка має вияв у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Для України важливим є поєднання положень Конвенції та рішень ЄСПЛ у справах про захист прав людини в сфері національної безпеки. Синтез цих джерел права та правового регулювання є вихідним для цілей та результатів вітчизняного правозастосування органами державної влади у сфері національної безпеки, а також судових органів під час захисту та відновлення порушених громадянських прав. Саме їх поєднання дасть змогу створити ефективну систему захисту прав людини в сфері національної безпеки в Україні на засадах міжнародно-правових інструментів їх забезпечення та захисту.

У цьому контексті варто виокремити справу ЄСПЛ «Даджен проти Великобританії», в якій суд зауважив: щоб визначити, чи було конкретне порушення ст. 8 «необхідним у демократичному суспільстві», Суд зіставляє інтереси держави-члена з правом заявника. Суд уточнив, що слово «необхідним» у цьому контексті не має гнучкості значення, як у виразах «корисно», «розумно» або «бажано», а має на увазі існування «насущної суспільної потреби» в аналізованій мірі втручання. Саме національна влада проводить первинну оцінку насущної суспільної потреби в кожному конкретному випадку, отже, їм надається свобода розсуду. Водночас їхнє рішення все одно підлягає перегляду Судом. Обмеження права, передбаченого Конвенцією, не можна розглядати як «необхідне в демократичному суспільстві», двома відмінними рисами якого є толерантність і відкритість, якщо тільки воно, зокрема, не пропорційно

переслідуваній законній меті [285]. У справі «Пехович проти Польщі» ЄСПЛ підтвердив, що, визначаючи, чи були оспорювані заходи «необхідними в демократичному суспільстві», він ураховуватиме, чи були докази, наведені на їх виправдання, доречними й достатніми у світлі справи загалом, а самі заходи – пропорційними переслідуванню законним цілям [286]. ЄСПЛ неодноразово підтверджував, що будь-яке втручання державного органу в здійснення права особи на повагу до приватного життя й кореспонденції має бути передбачено законом. Цей вислів не лише зумовлює необхідність дотримання внутрішнього законодавства держави, а й стосується якості цього законодавства, вимагаючи, щоб воно відповідало принципу верховенства права [266, с. 190–191]. Фактично ЄСПЛ доходить висновку, що для того, щоб обмеження прав та свобод людини дійсно відповідало інтересам національної безпеки, необхідні два важливі критерії: 1) законодавча визначеність та чіткість формулювання випадків потенційної необхідності запровадження обмеження громадянських прав для цілей національної безпеки, як в контексті зовнішніх загроз, так і в контексті надмірної свободи волі особами при реалізації їхніх прав та інтересів в межах національного законодавства; 2) встановлення факту дійсного порушення інтересів національної безпеки, тобто втручання в систему її цілісного забезпечення, або встановлення невідворотності настання ризиків та негативних наслідків для цілісності системи національної безпеки у випадку, якщо встановлення обмежень прав та свобод людини не відбудеться.

Наведені положення свідчать про поєднання політичного та правового інструментів у системі захисту прав особи у сфері національної безпеки та потребують формування відповідної системної моделі на засадах міжнародно-правового інструментарію їх забезпечення та відновлення (рис. 2.2).

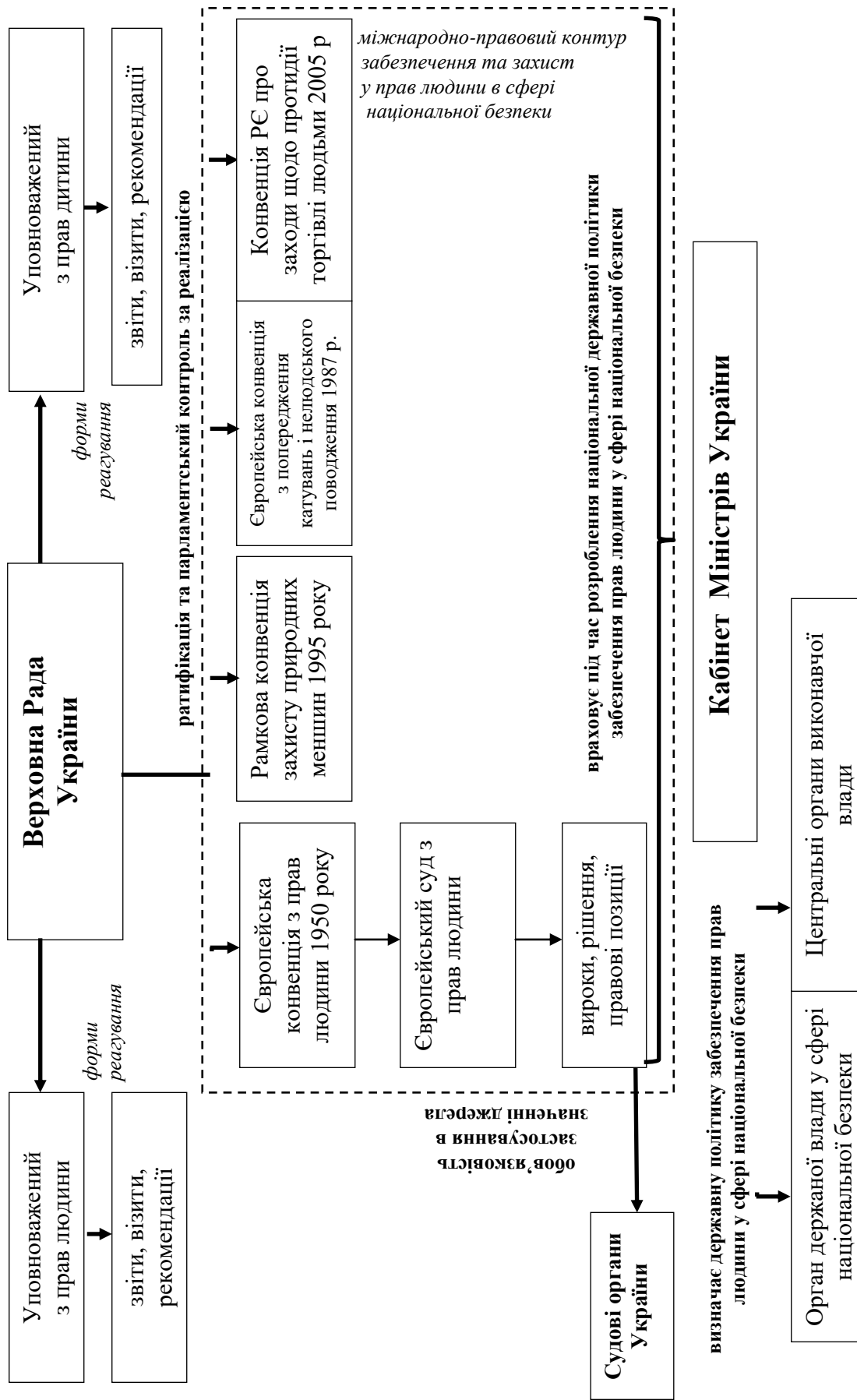

Рис. 2.2. Модель захисту прав людини в сфері національної безпеки в Україні на засадах міжнародно-правового інструментарію їх забезпечення та відновлення

Отже, пропонуємо запровадити в національну політику забезпечення прав людини в сфері національної безпеки міжнародно-правовий аспект, який дасть змогу чіткіше визначити заходи та засоби її реалізації. Тут варта уваги позиція Т. І. Фулей, що можливість держави посилатися на міркування державної безпеки як виправдання зменшення захисту, що надається в сфері прав людини, неминуче викликає стурбованість, оскільки ризик зловживання не може бути повністю виключений. Національна безпека часто згадується в контексті загрози тероризму і в суспільстві, яке пережило 11 вересня 2001 року, розвивається (і має достатню підтримку населення), щоб узаконити різні обмеження деяких прав. Звичайно, дуже складні форми шпигунства і тероризму, які сьогодні загрожують демократичному суспільству, вимагають від держав ефективних заходів захисту, проте держави не можуть запроваджувати будь-які заходи під приводом такої боротьби. Таким чином, йдеться про оцінку національної безпеки як причини для використання державами надзвичайних повноважень, що дозволяють обмежувати звичний захист фундаментальних прав [255, с. 122–131]. Але для України такі повноваження мають чітко ґрунтуватись на законодавстві з урахуванням положень міжнародно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України. А також зважати на правові позиції ЄСПЛ, зокрема не лише під час судового захисту прав людини засобами національного судочинства, а й у рамках розроблення відповідної державної політики органами виконавчої влади, і надто органами, на які прямо покладено обов'язок забезпечувати національну безпеку України.

Така модель суттєво підвищить рівень транспарентності державного управління в сфері національної безпеки та зробить захист прав людини в цій сфері значно ефективнішим, що відповідатиме найвищим світовим демократичним стандартам.

2.3 Правове регулювання державного механізму забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки

Термінологічний інструментарій предмета дослідження є одним із допоміжних засобів пізнання правової природи такого суспільно-правового феномена, як «права людини в сфері національної безпеки». Розглядаючи цю сентенцію з позиції семантики, простежується, що права людини виступають основним об'єктом дослідження, а сфера національної безпеки – своєрідним описом середовища, в якому досліджуються права людини. Але якщо застосувати формально-логічний та формально-юридичний підходи наукового пізнання, то вбачається значно ширший та складний взаємозв'язок між категоріями «права людини – як детермінант правового статусу особи в умовах реалізації нею своєї правосуб'єктності в сфері національної безпеки».

Цей зв'язок є нелінійним та має багатовимірний прояв, що залежить від того, які саме поєднання методів наукового пізнання застосовувати та у площині доктрини якої науки ці поняття аналізувати. Їх синтез є беззаперечним, але він має різні результати та форми практичного прояву залежно від того, методологією якої науки послуговуватись у конкретному випадку аналізу обох суспільно-правових явищ. Якщо розглядаємо ці категорії з позиції правової науки, то, вочевидь, найбільшу цінність представляє аналіз механізму реалізації відносин у сфері національної безпеки з приводу реалізації громадянських прав, а також захисті прав та інтересів особою у випадках, коли держава їх свідомо обмежує задля національної безпеки. Якщо ж за базовий вимір аналізу брати апарат державно-управлінської науки, то першість захоплює синергетичний ефект від владно-управлінського впливу з боку держави на сферу забезпечення національної безпеки та регулювання обсягу громадянських прав для такого забезпечення.

Але ми переконані, що саме інструментарій правової науки якнайточніше розкриває ті питання, вирішення яких дасть змогу всебічно оцінити кожна з наведених категорій окремо та у їх синергетичній взаємодії [25; 28; 46; 67, с. 9–22; 79, с. 24–29; 83, с. 16–23; 86, с. 37–55; 97, с. 95–103;]. У рамках нашого дослідження виявлення їх взаємозв'язку та з'ясування його природи дасть змогу отримати доволі широкі перспективи для розроблення пропозицій та напрямів удосконалення правового забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Так чи інакше наш основний пізнавальний акцент спрямовано саме на повноту та всебічність реалізації прав людини, навіть з урахуванням особливостей правового регулювання сфери національної безпеки, а також на недопущення порушення чи обмеження таких прав понад необхідний обсяг для задоволення державно- та публічно-правових інтересів у вказаній сфері.

Відтак співвідношення категорій «права людини» та «національна безпека» досліджуватимемо з урахуванням важливих умов та обставин, які є визначальними, зокрема:

– по-перше, сферу національної безпеки з-поміж іншого розглядаємо як площину правової дійсності, в якій відбувається реалізація особою її громадянських прав та свобод;

– по-друге, нами будуть зіставлені основні орієнтири та цінності державної політики щодо забезпечення національної безпеки, а також створення умов реалізації особами їхніх прав і свобод. Обидві категорії розглядатимемо не лише як об'єкти владно-управлінського впливу, а й як своєрідні цілі державної політики;

– по-третє, на основі вже проаналізованих умов обмеження прав і свобод людини для цілей національної безпеки і доведеної необхідності та допустимості такого обмеження послуговатимемося у дослідженні тезою, що це – одна з умов функціонування всієї системи забезпечення національної безпеки;

– по-четверте, наголошуємо на тому, що стан національної безпеки та повнота реалізації прав людини виступають одночасно однаковими за значущістю детермінантами розвитку суспільно-правових відносин для держави та суспільства. Це дасть змогу зіставити аналізовані категорії в аксіологічному вимірі.

Саме в аксіологічному вимірі вказані категорії розкриває у своїх роботах О. Є. Каглинський, доходючи висновку, що національна безпека є визначальною науковою категорією та складним і неоднорідним великим об'єктом управлінського впливу, вона об'єднує ряд окремих сегментів та секторів, різних за своїм змістом. Усі вони спрямовані на забезпечення спільної мети – створення безпечних умов суспільного розвитку в усіх сферах життя людини. На рівні філософії права національна безпека розуміється й розглядається як елемент зобов'язань держави перед народом при реалізації соціального договору щодо організації процесу державної політики та управління суспільством. Держава бере на себе функції захисту людей, захисту системи цивілізаційних цінностей та соціальних тенденцій. Саме на конституційному рівні вони закріплюються у формі основних принципів та пріоритетів національної безпеки [89, с. 133–135]. Якщо розглядати досягнення бажаного для особи стану національної безпеки як результату обов'язку держави щодо створення безпечних умов життя, то стикаємося з проблемою різного сприйняття особами критеріїв та індикаторів стану безпеки.

Кожна особа сприймає безпечні умови життя на власний розсуд із урахуванням власного життєвого досвіду, а тому говорити про єдність параметрів оцінки достатності державної політики із забезпечення національної безпеки буде некоректно. З таких позицій аксіологічний підхід не дає повного розуміння саме достатності умов національної безпеки, а відтак необхідності чи допустимості обмеження прав людини для їх досягнення державою. Те, що процес її забезпечення є об'єктивним обов'язком держави, на наш погляд,

беззаперечний факт, однак тоді такий обов'язок стає в один ряд із обов'язком держави забезпечувати повноту реалізації громадянських прав і свобод.

Це не означає, що аксіологічний підхід до аналізу наведених категорій є хибним чи недемонстративним. Навпаки, такий підхід, на наш погляд, розкриває фундаментальне протиріччя для держави у наданні пріоритету одному із двох обов'язків: забезпечення національної безпеки та гарантування дотримання прав і свобод людини кожній особі. Така дилема не має системного вирішення, оскільки проголошуючи на рівні Конституції життя людини найвищою цінністю для держави, а гарантування її прав – ключовим обов'язком, держава водночас закладає умови, за яких така реалізація піддається певному обмеженню. Можна було б стверджувати, що зворотного обмеження не існує, тобто держава не може скорочувати обсяг умов безпекового стану для того, щоб максимізувати реалізацію особою її конституційних прав. Це б означало примат індивідуального інтересу над публічним. Натомість у доктрині конституційного права більшості демократичних держав панівним є саме загальносуспільний інтерес над індивідуальним.

Така ситуація означає, що принципи демократії, втілюючись у конституційні норми та імперативи конституційно-правового регулювання, формують аксіологічний вимір у системі пріоритетів державної політики [57, с. 96–106; 83; 249, с. 58–61]. Але тоді йдеться про те, що обмеження прав людини можливо в інтересах суспільства загалом. Забезпечення національної безпеки якраз і постає тим конкретним прикладом домінування потреби суспільства в безпечних умовах існування над приватним інтересом окремої особи. На рівні законодавчого регулювання такий пріоритет набув рис, за яких ототожнюються інтереси національної безпеки та загальносуспільні потреби соціуму у безпековому середовищі. Подібне ототожнення призводить до тієї самої дилеми, про яку вже йшлося – невизначеність у пріоритетах державної

політики. Саме тому робимо висновок про необхідність впровадження принципу юридичної визначеності та термінологічної конкретизації відповідних наукових категорій конституційно-правової науки. Слід чітко визначитися не так зі сентенцією дефініції «національна безпека», як визнати її та закріпити на конституційному рівні не лише як основний орієнтир державної політики, а й як основну вимогу, яку соціум висуває до держави як до суспільно-політичного утворення.

У цьому контексті слухними вбачаються застереження О. В. Шмоткіна стосовно того, що роль і місце безпеки людини в демократичному суспільстві визначається тим, яке значення відповідно до сучасних наукових уявлень надається людині в соціальній системі. Сучасна теорія національної безпеки відводить центральне місце безпеці людини в загальній структурі національної безпеки демократичної держави. Пріоритетність безпеки особистості можна простежити, розглянувши, наприклад, співвідношення елементів у системі взаємин «людина – суспільство – держава». Кожний із елементів цієї системи становить певну підсистему, яка взаємодіє з двома іншими в межах системи вищого порядку (в нашому випадку системи національної безпеки). Цілісність системи, як відомо, досягається за умов оптимального функціонування й розвитку всіх компонентів, що її становлять. А така характеристика системи, як надійність, визначається (згідно з теорією надійності) уразливістю найменш надійного її елемента. Слід ураховувати, що в цьому випадку розглядаються системи соціальні, де вихідним, основним елементом виступає людина. Саме людина в цій системі відносин є найбільш уразливим елементом [272, с. 117–118]. Тобто дослідник найвищим пріоритетом існування держави вбачає людину та систему її потреб, які задовольняються відповідним обсягом прав, а точніше – створенням можливостей для їх реалізації.

Крім того, вчений пропонує доволі складний науковий дискурс щодо того, що в систему прав людини входять і безпекові права. Тоді першочерговим

забезпеченням таких прав з боку держави він пояснює потенційну можливість обмеження нею інших громадянських прав, які за своєю цінністю стають на щабель нижче, ніж безпекові права. Відтак визнаємо допустимими такі тези:

– задоволення права людини на безпечні умови життя відкривають для неї повноту можливостей реалізувати інші громадянські права і свободи;

– забезпечення права людини на безпечні умови життя виступає окремим самостійним об'єктом державної політики в сфері національної безпеки, оскільки всі конституційно-правові категорії пов'язані із виправданим застосуванням державою примусу, так чи інакше охоплюються потребами національної безпеки.

Натомість необхідно під сумнів підпадає сам факт протиставлення національної безпеки особистій безпеці людини. Забезпечуючи національну безпеку, держава одночасно створює відповідні умови для безпечного існування і для кожного громадянина. Тобто національний рівень цілей відповідної державної політики є більш глобальним, ніж приватноправовий. Забезпечуючи ж безпечний стан існування для однієї людини, держава не досягає глобальних цілей національної безпеки, що може призвести до порушення прав на безпечні умови життя всіх інших осіб. Тому виправдовувати потенційну можливість порушення інших прав людини, крім безпекових, в інтересах досягнення цієї безпеки є проявом надмірного формалізму, що неприпустимо в демократичному суспільстві.

Більше того, визначення безпеки людини окремим об'єктом державної безпекової політики чи сегментом системи забезпечення національної безпеки держави призводить до хибного сприйняття інструментарію державного управління цими процесами [98, с. 27–33; 115, с. 13–19; 149, с. 781–789; 158, с. 225–228]. На загальнодержавному рівні безпековий стан кожної особи укладається в концепцію національної безпеки та гарантується на конституційно-правовому рівні як основний обов'язок держави. Натомість

реалізація права людини на безпечні умови життя охоплюється конституційно-правовими гарантіями дотримання повноти громадянських прав і свобод. І тут вже справді простежуємо ієрархію цілей та пріоритетів державної політики, а відтак – певну обмеженість в інструментах та засобах досягнення цілей нижчого порядку порівняно з досягненням цілей вищого пріоритету.

Тобто обґрунтовувати допустимість та доцільність обмеження громадянських прав тим, що держава повинна забезпечити право кожної особи на безпечні умови життя, є некоректно та хибно стосовно запропонованої О. В. Шмоткіним дилеми. Якщо ж говорити про досягнення цілей вищого рівня – тобто забезпечення загальнодержавного безпекового стану, то тоді обмеження прав людини постає не умовою реалізації одного права за рахунок погіршення іншого, а засобом досягнення цілей державної політики в цілому.

З іншого боку, повністю погоджуємося з висновком про те, що безпека людини – це стан забезпечення (закріплення, реалізації, охорони, захисту та відновлення) життєво важливих потреб людини, за яким відбувається її існування і розвиток під впливом внутрішньодержавних і зовнішніх загроз. Роль і місце безпеки людини в демократичному суспільстві визначається тим, яке значення, відповідно до сучасних наукових уявлень, надається людині в соціальній системі. Сучасна теорія національної безпеки відводить центральне місце безпеці людини в загальній структурі національної безпеки демократичної держави. Пріоритетність безпеки особистості можна простежити, розглянувши, наприклад, співвідношення елементів у системі взаємин «людина – суспільство – держава». Кожний із елементів цієї системи становить певну підсистему, яка взаємодіє з двома іншими в межах системи вищого порядку (в нашому випадку – системи національної безпеки). Цілісність системи, як відомо, досягається за умов оптимального функціонування й розвитку всіх компонентів, що її становлять. А така характеристика системи, як надійність, визначається (згідно з теорією надійності) уразливістю найменш надійного її

елемента. Слід урахувати, що в цьому випадку розглядаються системи соціальні, де вихідним, основним елементом виступає людина. Саме людина в цій системі відносин є найбільш уразливим елементом.

Отже, можна тлумачити, що порушення прав людини не тільки погіршують становище самої людини в суспільстві, а й негативно впливають на інші елементи системи національної безпеки, внаслідок чого остання стає більш уразливою і, відповідно, менш надійною [272, с. 117–118]. Такий висновок видається нам доволі амбітним і дещо перебільшує масштаби порушення прав особи для держави загалом.

Річ у тім, що порушення прав людини, з позиції їх аксіологічного сприйняття самою людиною, можуть відбуватись щодня, а їх показником слугуватиме кількість звернень про відновлення права або в порядку оскарження дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб, або в судовому порядку. Це означає, що за відсутності державного нагляду за дотриманням законодавства щодо забезпечення прав людини визначення порушеного права є цілком суб'єктивним, а питання про реалізацію права на захист своїх громадянських свобод вирішується людиною індивідуально. Тому ставити у співвідношення порушення прав людини та однозначне погіршення стану національної безпеки нам уявляється недоречним.

Водночас визнаємо, що порушення громадянських прав, як загальнодержавне систематичне явище, зокрема в контексті порушення громадянського порядку, перевищення посадовими особами службових повноважень, випадки свавілля чи самоуправства – все це справді має загрози для безпекового середовища всередині державі. Загострення таких проявів, негативні наслідки від них створюють відповідну матрицю загроз вже для загальнодержавного стану національної безпеки, і тоді питання відновлення порушених прав людини набуває рис об'єкта цілеспрямованої державної політики.

З цього приводу слушним буде навести полеміку, що простежується у дослідженнях Р. В. Алямкіна та М. П. Федорін. А саме: оскільки забезпечення безпеки загалом – прерогатива держави, а держава діє, використовуючи владно-правовий механізм управління, то очевидно, що юридичний аспект займає важливе місце в системі забезпечення безпеки життєво важливих інтересів і національних цінностей. Юридичне забезпечення безпеки основоположних людських цінностей має безліч напрямів. Усі вони мають виділити проблему захисту прав людини, оскільки захист суспільства й держави починається з захисту людини. Іншими словами, проблема безпеки людини повинна стати пріоритетною, тому розв'язувати її слід таким чином, щоб вирішення всіх питань не порушувало б права й законні інтереси людини [5, с. 91]. Такий висновок дослідників демонструє, що безпека людини постає елементом загальнонаціональної безпеки та є одним із напрямів забезпечення останньої. Безпека людини хоча й є похідним від національної безпеки, але цілком окремим самовираженим об'єктом державної політики та державного управління компетентних суб'єктів владних повноважень.

Права людини, процес їх забезпечення, гарантування та дотримання також виступають об'єктом державної політики, але в розрізі реалізації конституційно-правового регулювання [163; 209, с. 381–384; 213]. Водночас безпека людини – як об'єкт управління – має полігалузеву природу та охоплюється регуляторним впливом, що здійснюється в межах декількох сфер державної політики. Це означає, що обидві досліджувані нами категорії є рівнозначними об'єктами владно-управлінського впливу. Така ситуація ускладнює розміщення цих категорій за різними ієрархіями цінності для держави, хоча, відповідно до ст. 3 Конституції України, «людина, її права і свободи є найвищою соціальною цінністю», а «визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина» є найголовнішим обов'язком держави [107]. Тоді завдання політики держави у сфері національної безпеки полягає в

тому, щоб своєчасно й об'єктивно оцінити стан захищеності прав і свобод людини правовими й політичними засобами, усувати відповідні можливі загрози й запобігати їм. Але такий висновок суперечить рівнозначності об'єктів державного управління, якими виступають права людини та безпека людини.

Погоджуємося з тим, що оскільки саме права та свободи людини держава визнає найбільшою цінністю, то вона повинна спрямовувати весь свій владно-управлінський потенціал на забезпечення повноти їх реалізації. За таких умов, а також враховуючи те, що Конституція України не визначає, в який саме спосіб має бути реалізований захист найбільшої цінності, вважаємо, що держава мала би всі інші предметні сфери регулювання та об'єкти держаної політики підпорядковувати цілям забезпечення громадянських прав. Але наявність в Основному законі держави зауваження про можливість обмеження прав людини в «..інтересах суспільної необхідності» або «національної безпеки» демонструє, що сама держава і визначає межі та обсяг імперативного втручання в суспільні відносини з приводу забезпечення громадянських прав. Наведені умови виступають в широкому сенсі обмежуючими критеріями всебічної та загальної політики держави, спрямованої на реалізацію конституційних гарантій дотримання прав людини.

Розглядаючи національну безпеку та процес її забезпечення з позиції обмеження політики держави в сфері громадянських прав, можемо зробити такий висновок: повнота реалізації людиною власних прав та свобод не обмежується державою доти, доки таке прагнення особи не створює ризики для національної безпеки, або не створює перешкод для реалізації прав і свобод іншими особами, тобто суспільством. І це можливо, якщо розглядати і національну безпеку і права людини як рівнозначні об'єкти державного управління. Більше того, такий висновок цілковито доводить тезу, яка проголошувалась нами раніше про існування двох взаємозалежних аспектів: реалізації громадянських прав та відносин з приводу забезпечення національної безпеки.

Якщо висновок про обмеження прав людини, як засобу запобігання порушенню балансу безпекового середовища та загальної рівності громадян, брати за основу вказаного дослідження, то маємо зважати на появу певних застережень, які розкривають особливу правову природу відносин з приводу забезпечення повноти таких прав:

– національні інтереси, суспільна необхідність, цілі національної безпеки виступають тими індикаторами, які дозволяють детермінувати способи та модуси поведінки особи з приводу реалізації власних прав і свобод як демократичні, а державну політику – як недискримінаційну;

– реалізуючи свої права та свободи, людина обмежується у виборі засобів та способів, окрім власне законодавства держави, що є низкою критеріїв, які мають аксіологічний вимір, а отже, мають бути притаманними правовій свідомості: як індивідуальній, так і суспільній.

Останнє застереження спонукає до переосмислення сутності застосування обмеження прав людини державою в інтересах національної безпеки.

Обмеження прав людини – це доволі складний для застосування механізм, обтяжений великою кількістю питань, щодо яких у наукового співтовариства, міжнародної спільноти та навіть національного законодавця різних каденцій немає єдиної думки. Об'єктивним є факт існування екстраординарних обставини, за яких механізм обмеження прав людини (усіх, крім абсолютних прав) значно спрощується. З позиції національної безпеки такими умовами є введення правового режиму воєнного або надзвичайного стану.

Наприклад, при введенні воєнного стану законодавство України передбачає обмеження свободи слова, вводячи механізми відповідальності за висвітлення точної дислокації місць прильотів, що може дозволити росіянам скорегувати траєкторії снаряду, створення єдиних новин (телемарафону), обмеження публічності інформації, права на мирні зібрання, регламентуючи заборону масових заходів, та права власності, регламентуючи механізм вилучення із

приватної власності майна задля забезпечення суспільних потреб. Усі перелічені обмеження є абсолютно виправданими і слугують ефективному забезпеченню національної безпеки в умовах воєнного стану.

Розглядаючи проблему обмеження прав людини значно ширше, з урахуванням правової природи превентивності таких обмежень для цілей попередження ризиків національній безпеці, приходимо до висновку про їх абсолютний характер лише з урахуванням певних умов [232; 262, с. 61–67]. Так, обмеження права відчувається тоді, коли особа, реалізуючи його, не отримує бажаного результату, який вона отримувала зазвичай в умовах дії традиційного для держави демократичного правового режиму. Тобто потенційна можливість обмежити права людини виникає у держави, коли інтересам національної безпеки перешкоджатиме безпосередня реалізація такого права, наприклад, у рамках всебічного висвітлення в час дії воєнного стану позицій Збройних сил України. Коли особа таке право має, але не реалізовує його, тоді не відбувається і його обмеження, хоча потенційно така опція у держави існує.

Особа, своєю чергою, робить свідомий вибір відмовитись від реалізації певних прав та свобод в тому обсязі, в якому вона це робила за умов відсутності загроз чи ризиків національній безпеці. Така відмова також не тягне за собою примусове обмеження чи порушення права, а лише визначає можливість держави застосувати подібні обмежувальні заходи. Така ситуація розкриває той рівень правосвідомості, досягнення якого перетворює можливість обмеження прав людини з боку держави на певний компроміс із сприйняттям самою особою національної безпеки як загальносуспільної цінності, порушення якої водночас матиме суттєво негативні наслідки для демократичних прав і свобод. Тоді говорити про обмеження як явища, що деформує баланс загальнодержавних та приватних інтересів і потребує негайної реакції з боку і людини, і держави, є недоцільним. Формується інший рівень діалогу.

взаємовідносин між державою та особою в частині сприйняття на рівні правосвідомості необхідності самообмеження в реалізації особою окремих громадянських прав, що можуть потенційно загрожувати інтересам національної безпеки.

Такий рівень правової свідомості (як індивідуальної, так і суспільної) є бажаним орієнтиром у розвитку правової культури та освіти громадян будь-якої держави. За таких умов сприйняття на рівні аксіологічної оцінки пріоритетності цілей цивілізаційного розвитку держави та суспільства – набуття стану максимальної національної безпеки чи максимальної свободи в реалізації прав і свобод людиною – призведе до формування нового типу відносин між державою і суспільством. Вони передбачатимуть не стільки обмеження прав людини з боку держави, скільки громадянський контроль за обсягом реалізації прав і свобод людини в інтересах національної безпеки.

Ми не наголошуємо на відмові держави від запровадження обмежень прав і свобод людини в інтересах національної безпеки, а на досягненні певного рівня розвитку правосвідомості суспільства, коли такі обмеження перетворюватимуться з імперативу державного примусу на можливість самостійно долучитися особам до загальної справи її забезпечення. Обмеження відчуватимуться лише тоді, коли особа намагатиметься реалізувати свої права в обсягах, які перешкоджають безпековому стану та несуть ризики для національної безпеки держави.

Вони також матимуть державно-владний характер, але не лише забезпечуватимуться, а й реалізовуватимуться особами самостійно. На наше переконання, досягнення такого стану розвитку суспільно-державних відносин є бажаним для будь-якої демократичної держави. Це водночас, з одного боку, вирішить проблему надмірності обмеження прав людини, а з іншого – дасть змогу консолідувати всі, без винятку, потенціали для досягнення максимального рівня безпеки в державі, зокрема у вигляді соціального капіталу.

Останній розкриватиметься через практичну реалізацію модусу поведінки з огляду на високий рівень розвитку правосвідомості.

Варто врахувати, що права людини і громадянина – це базові можливості суб'єкта правових відносин задовольняти особисті інтереси та потреби відповідно до потреб громадянського суспільства та держави, де свобода людини і громадянина постають як особлива конституційно-правова категорія, як здатність людини діяти відповідно до власних потреб та інтересів, здатність робити самостійний вибір та суб'єктивні рішення. Тому громадянські свободи встановлені й гарантовані законом сфери автономії громадянина щодо держави, органів державної влади, а також інших громадян [299, с. 79]. Розуміємо, що недостатньо проголосити, необхідно створити відповідні механізми реалізації цих прав, оскільки забезпечення та гарантування права людини і громадянина є основоположною ознакою демократичної, правової та соціальної держави. Але якщо саме суспільство досягне такого рівня розвитку правосвідомості, про який вже йшлося, тоді дії держави, які спрямовані на обмеження прав людини, розглядатимуться не як їх порушення, а як засіб запобігання ризикам національної безпеки.

Справді, права людини та національна безпека знаходяться у дуже цікавій взаємодії. Права людини можуть бути забезпечені лише у разі досягнення стану національної безпеки. Проте досягнення цього стану неможливе без обмеження прав людини. Обмеження прав людини – це специфічний механізм, що може бути застосований державою лише у випадках, коли відповідає легітимній меті, є законним та пропорційним зазначеній меті. На практиці застосування цього механізму, надто коли він застосовується для досягнення національної безпеки, є доволі складним і обтяжений великою кількістю суперечностей.

Отож ми встановили, що співвідношення категорій «права людини» та «національна безпека» є більш ніж багатовимірним, попри те, як демонструється в сучасному науковому дискурсі, особливо в контексті

вирішення проблеми допустимості та достатності обмеження прав людини в інтересах національної безпеки. Зауважмо, що традиційний підхід про охоплення категорією «національна безпека» такого вища, як «безпека людини» і відповідне досягнення державою такого стану, за якого безпекові права людини максимізуватимуться в своєму досягненні, є неповним та вимагає корегування.

Варто зазначити, що класичне співвідношення аналізованих нами категорій, як об'єктів державної політики чи владно-управлінського впливу, не розкриває всієї фундаментальності правової природи інституту обмеження прав людини. Тут обстоюємо позицію, що особи можуть досягнути такого рівня розвитку правової свідомості, коли держава визначатиме можливість застосування обмеження прав без реальної реалізації імперативного впливу на особу для вчинення фізичного такого обмеження. Це також розглядатиметься як обмеження, але матиме особливий прояв моделі відносин між суспільством та державою з метою досягнення цілей національної безпеки шляхом свідомої мінімізації ризиків та загроз досягнутого в цій сфері балансу.

На рівні конституційно-правового регулювання держава визнає, що права та свободи людини є найвищою цінністю, але у запровадженні відповідних критеріїв допустимості їх обмеження у вигляді «загальносуспільних інтересів», «національної безпеки», «національних інтересів» держава створює умови транспарентності політики в сфері реалізації громадянських прав. Тобто держава заздалегідь визначає потенційні критерії допустимості обмеження прав і свобод людини, пропонуючи в такий спосіб суспільству самостійно їх реалізовувати для цілей забезпечення національної безпеки, наприклад, в умовах дії особливого правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. У цьому разі створюватимуться максимально сприятливі умови для захисту обмежених чи навіть прямо порушених державою громадянських прав.

Висновки до другого розділу

За результатами розкриття сучасного стану механізму забезпечення права людини у сфері національної безпеки в Україні доцільно зробити певні висновки.

Класичне співвідношення категорій «прав людини» та «національна безпека», як об'єктів державної політики чи владно-управлінського впливу, не розкриває всієї фундаментальності правової природи інституту обмеження прав людини. Нами обстоюється позиція, що особи можуть досягнути такого рівня розвитку правової свідомості, за якого держава визначатиме можливість застосування обмеження прав без реальної реалізації імперативного впливу на особу для вчинення фізичного такого обмеження.

Аналіз сучасного стану системи національного судового захисту права людини у сфері національної безпеки засвідчив, що право на судовий захист є невід'ємним елементом системи громадянських прав в свобод і в жодному разі не може бути обмежене навіть в інтересах національної безпеки. Цей застосований законодавцем підхід кореспондує із положеннями міжнародно-правових актів у сфері регулювання громадянських прав та свобод, які відтак визнаються та гарантується державою в повному обсязі без жодних винятків чи застережень. Судовий захист прав осіб у сфері національної безпеки здійснюється в порядку адміністративного судочинства, оскільки стороною в таких правових спорах завжди виступає суб'єкт владних повноважень. Більше того, найчастіше такі спори мають на меті вирішення питання щодо скасування акта, виданого органом державної влади.

Аналіз практики захисту прав людини у сфері національної безпеки через міжнародні інституції розкриває особливості міжнародно-правового забезпечення їх захисту і на рівні ООН, і на регіональному рівні ЄС. При чому останній, переконані, є більш утилітарним та цінним для вітчизняної практики

забезпечення реалізації громадянських прав та свобод у сфері національної безпеки. Відтворена нами система захисту прав людини в сфері національної безпеки в ЄС втілюється у діяльності окремих інституцій ЄС, які своїми діями або приймають загальнообов'язкові рішення, або запроваджують обмежувальні заходи до країн, які порушують вимоги законодавства ЄС в частині гарантій прав людини. Особливу увагу приділено тому, що більшість із міжнародно-правових актів отримали дієві механізми їх впровадження завдяки взаємозв'язкам та координації між усіма інституціями, які покликані забезпечити належний рівень захисту прав людини та створити реальні умови для практичного впровадження їхніх рішень, надаючи їм утилітарність та правозастосовний характер.

Запропонована для впровадження національна модель захисту прав людини в сфері національної безпеки в Україні на засадах міжнародно-правового інструментарію їх забезпечення та відновлення.

РОЗДІЛ 3

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ДЕТЕРМІНАНТІВ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1 Світоглядні концепти державного механізму забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки

Попри глобалізаційні процеси, які супроводжують розвиток людського суспільства декілька десятиліть, все ж таки у свідомості певних груп людей залишаються деякі установки та уявлення, що сприяють їх національній ідентифікації, формують їх ментальність і визначають напрями подальшого розвитку і конкретної людини зокрема, і народу та держави, до яких вони належать, загалом [17, с. 178–200; 44, с. 38–47; 59, с. 188–192; 135, с. 103–107]. Ці установки та уявлення називають концептами. Під терміном «концепт» дослідники розуміють зміст певного поняття, його смислове навантаження [154; 270, с. 128–131; 257, с. 403–406]. Це своєрідний наслідок первісних культурних уявлень, які трансформуючись крізь час, сьогодні впливають на різні сфери життя людини (і приватну, і публічну), а через них і на розвиток конкретних суспільства та держави у визначених часо-просторових межах. «Концепт – це передусім інтегративна, сумарна мисленнева конструкція, яка у вербальній формі фіксує саме поняття, його цінність для концептоносіїв та образи їхньої мовної свідомості. В концепті як складно оформленій ментальній структурі сфокусовано результати освоєння людського світу. Рефлексія дійсності, яка базується на перцепції як способі пізнання, зумовлює формування певних понять» [154].

Структура концепту – тричленна: 1) ядро; 2) часо-просторові нашарування; 3) трактування або ж інтерпретаційна складова. Ядро концепту є первісною сутністю, змістом поняття, яке має лексичне вираження та незмінне. У процесі існування і функціонування на ядро нашаровуються певні елементи, які зумовлені вимогами часу та простору (території); вони не змінюють первісного значення, а лише доповнюють його актуальними смислами та відображають територіальні особливості. Інтерпретаційна складова полягає у трактуванні змісту концепту конкретною особою, де ключову роль відіграє її власне бачення світу, ціннісні установки й уявлення, сформовані під впливом способу життя, оточення, її бажання / небажання розвиватися як особистість.

Його можна охарактеризувати ознаками, сукупність яких дає змогу виокремити власне концепт, а не поняття чи значення, які часто плутають або помилково вважають взаємозамінними. На нашу думку, до таких ознак концепту можна віднести:

1) цілісність. Концепт є цілісним змістом або смислом, його практично неможливо розкласти на складові – підконцепти, тобто ті компоненти, які б характеризувалися як елементи підсистеми, що мають вибудовані взаємозв'язки між собою;

2) неізольованість. Концепт не може бути поширеним на малих територіях, обмежених чіткими просторовими межами, наприклад у конкретному місті чи селі, території розселення певної етнічної групи. Зазвичай він поширений на доволі великих територіях, які належать до певної культурної традиції, об'єднані спільним історичним минулим, мовою;

3) креативність. Ядро концепту завжди має творче начало і в процесі функціонування доповнюється нашаруваннями, які є продуктом діяльності людини чи групи людей, об'єднаних спільними культурними традиціями. Такі нашарування доповнюють концепт актуальним змістом, необхідним для

людини, суспільства та держави на конкретному історичному етапі та рівні розвитку;

4) постійність. Ця ознака характеризує тривалість функціонування концепту, якщо ж концепт існував певний час і необхідність у його функціонуванні звикла, то найвірогідніше це було просто поняття, яке описувало певне явище в конкретний історичний період і зі зміною епох, з розвитком суспільства та держави вийшло з ужитку, оскільки зникла потреба у його застосуванні;

5) ментальність. Концепт виступає соціокультурним феноменом, властивим певній спільноті, яка об'єднана на основі однакового сприйняття світу та тлумачення явищ і подій, що там відбуваються;

6) емоційність. Одна з характерних ознак концепту, яка демонструє його здатність викликати схожі емоції, психічні стани у людей, об'єднаних у спільноту. Емоційність як ознака концепту виражається подібними поведінковими реакціями на прояв концепту;

7) загальнообов'язковість. Той чи інший концепт є загальнообов'язковим для тих, хто відносить себе до певної культури. Ця обов'язковість сприймається на підсвідомому рівні, оскільки є перейнятою від попередніх поколінь та демонструє їх зв'язок, готовність послуговуватися ним та передати його майбутнім поколінням;

8) функція збереження і передачі знань. Концепт виникає на первісному етапі розвитку культури та вбирає в себе наявні уявлення та смисли, постійно доповнюючись новими актуальними знаннями, необхідними для розвитку людини та суспільства, заразом передаючи попередні знання як основу для подальшого поступального розвитку.

«Виокремлюють такі класифікації концептів:

1) за гносеологією (способом пізнання): концепти наукової та повсякденної свідомості, що відображають наукову чи наївну картину світу;

2) за способом вираження: пізнавальні (мають поняттєву природу) та художні (побудовані на художніх асоціаціях);

3) за ознакою унікальності-універсальності: концепти-універсалії, присутні в будь-якій лінгвокультурі та концепти-унікалії – ідіотнічні;

4) за відношенням концепту до суб'єкта концептуалізації – індивіда, групи, етносу, людства (тут визначальним є національний, становий, класовий, професійний, сімейний та особистий досвід людини-користувача концептом; етнокультурні, соціокультурні та індивідуально-культурні) чи космічні або універсальні, соціальні та національні. Вважаємо оптимальним варіант їх зведення до універсальних, національних, соціокультурних та індивідуально-культурних;

5) за походженням: первинні (вихідні, з яких пізніше утворюються інші) та вторинні;

6) за часом існування: концепти Античності, концепти Середньовіччя, концепти Відродження, концепти Просвітництва, концепти Нового часу тощо;

7) за структурою: прості і складні;

8) за способом репрезентації у мові: лексичні, фразеологічні і граматичні;

9) за об'єктом і змістом концепту: концепт-мінімум, концепт-максимум та енциклопедичний додаток;

10) за рівнем абстракції імен концептів: концепти-універсалії духовної культури і концепти-символи – окультурені реалії, між якими на проміжному рівні (між предметною та абстрактною сферами) перебувають емоційні концепти;

11) за критерієм досвіду: апіорні (переддослідні) та апостериорні (дослідні, емпіричні);

12) за рівнем когнітивного осягнення: базові, абстрактні та конкретні;

13) за характером понятійного й емоційного змісту: предметні, образно-схематичні та емоційні» [270, с. 128–131].

Вираженням концепту є мовна картина світу, адже людина мислить категоріями, які мають чітке мовне оформлення. З огляду на це твердження, ми можемо поділити концепти на декілька груп:

1) базові або фундаментальні – концепти, які є основою для формування мовної картини світу. Ця первинна група концептів з'явилася на ранніх етапах її формування, функціонує впродовж розвитку людської спільноти, розвиваючись та наповнюючись новими смислами відповідно до потреб часу і простору, що забезпечує її актуальність та універсальність;

2) структурно активні / пасивні. Структурно активні концепти еволюціонують відповідно до процесів розвитку в суспільстві, є активно використовуваними та позначають актуальні смисли. Структурно пасивні – застигли на певному етапі історичного розвитку, оскільки поняття, яке вони позначали, перейшло до складу пасивної лексики у мові й не потребує подальшого розвитку;

3) первинні / похідні. Первинні концепти виникли на початку формування мовної картини світу та описують основні поняття, які на той період розвитку людства були актуальними та необхідними; похідні – виникли в процесі розвитку первинних, на тому етапі, коли концепт перестав вмещувати у собі всіх смислів, які б були необхідними для його ефективного функціонування.

Нині існує чимало визначень поняття «концепт», однак з огляду на предмет і об'єкт нашого дослідження, вважаємо за доцільне розглянути власне концепти у праві. Так, Євген Харитонов зазначає: «Під концептом тут розуміються виражені вербально уявлення, раціональне та емоційне сприйняття людиною права як частини світу, в якому існує ця людина, відчуваючи себе частиною цього світу» [257, с. 403–406]. Людина є частиною права, оскільки отримуючи сукупність прав та обов'язків, необхідних для повноцінного життя в сучасному соціумі, вона отримує і гарантії їх захисту та відновлення у разі порушення, тобто приймає механізм захисту від свавілля держави в особі її представників та органів.

Тетяна Гуменюк визначає концепти функціонування сучасної юриспруденції як: «1) соціологізація сучасної юриспруденції; 2) обумовленість напрямів розвитку юридичної науки різними типами праворозуміння; 3) дослідження євроінтеграційних проблем розвитку та функціонування правової системи; 4) взаємозв'язок розвитку юридичної науки з основними напрямками розвитку та модернізації юридичної освіти; 5) зростання питомої ваги порівняльно-правових досліджень та вдосконалення іншої правової методології» [59, с. 188–192]. Концепти, відповідно до яких юриспруденція може функціонувати на сучасному етапі розвитку науки, відповідають актуальним тенденціям розвитку громадянського суспільства і правової держави та світової науки загалом.

Як зазначають Є. Харитонов та О. Харитонova: «По-перше, концепт є феноменом, що забезпечує пізнання людиною світу і себе та свого місця у світі. Він має низку спільних рис з терміно-поняттями «категорія» та «поняття», але не є тотожним їм.

По-друге, терміно-поняття «концепт» є полісемантичним і може застосовуватися у багатьох галузях знань. Передусім у філософії, лінгвістиці, логіці тощо.

По-третє, якщо у галузі філософії, лінгвістики тощо «концепт», як такий, слугує самостійним предметом дослідження, то у більшості галузевих наук він може застосовуватися як методологічний прийом. Зокрема, ефективним видається застосування такого підходу.

По-четверте, при дослідженнях у сфері права необхідно розрізняти базові концепти (право, справедливість, приватне право, суб'єкт права, власність, договір тощо) і правові концепти (закон, правовий інститут, правова норма, судовий позов, представництво тощо)» [257, с. 403–406]

Право як соціальний феномен покликане певним чином упорядкувати життя людей, створити загальні правила, дотримання яких допоможе

гармонізувати відносини у суспільстві, сприятиме досягненню загальнолюдських ідеалів рівності, справедливості, демократії. Державі відводиться ключова роль у процесі впорядкування суспільних відносин з того часу, коли людина делегувала їй частину своїх прав та свобод в обмін на гарантії безпеки та ефективного захисту тих прав і свобод, що залишилися. Як зазначає В. Костицький: «Право є легітимізованим інтересом, результатом компромісу суспільних еліт, вираженого у партійних та корпоративних позиціях, концентрованого у правовій нормі, часто ухваленій законодавчим органом. Саме тут закладений договірний зміст права сучасного суспільства, що не відкидає можливості розгляду права як результату договору народу та держави (Суспільного Договору), матеріалізованого насамперед у конституції країни. Таким чином, право є Суспільним договором» [122, с. 42–48]. Право має на меті сприяти розв'язанню конфліктів, що виникають у процесі функціонування держави та взаємодії людей.

Однак побудувати громадянське суспільство та правову державу на певній території неможливо без функціонування у свідомості громадян концептів, які відповідають їх (правової держави і громадянського суспільства) принципам [72; 122, с. 42–48]. Це передусім стосується усвідомлення себе, своїх прав та обов'язків, а, відповідно, й свого правового статусу в державі, яка у відповідь на правомірну поведінку гарантує людині безпеку. Безпека людини є складовою національної безпеки та не може функціонувати самостійно.

Державний механізм забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки – це чітко визначена сукупність заходів, яка спрямована на забезпечення реалізації людиною своїх основних прав і свобод, гарантування людині захисту з боку держави. Мета цього механізму: 1) охорона прав і свобод; 2) захист прав і свобод; 3) відновлення порушених прав і свобод; 4) профілактика вчинення правопорушень; 5) залучення значної частини

суспільства до правомірної та правосвідомої поведінки; б) формування та підвищення рівня правової культури населення.

Оскільки йдеться про правовий статус особи як елемента національної безпеки, то на перше місце виходить саме сукупність правових заходів. Однак правові заходи не можуть функціонувати автономно, без впливу соціальних факторів, які є вираженням реальних потреб і запитів суспільства в конкретний період. Правові заходи є своєрідною реакцією на потреби суспільства і повинні бути влаштовані так, щоб якнайшвидше реагувати й ефективно вирішувати проблеми, з якими стикається суспільство в конкретний період, та мінімізувати їх негативні наслідки в майбутньому.

Іван Доронін виокремлює шість функцій держави у сфері національної безпеки, які, на думку дослідника, є взаємопов'язаними:

«– функція забезпечення державної безпеки, що має спрямовуватися на захист конституційного ладу, державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів і повинна об'єднувати державну політику, орієнтовану на реалізацію такої мети;

– функція забезпечення воєнної безпеки (оборони держави), що тісно пов'язана із попередньою, спрямована на протидію збройній агресії проти держави та досягнення мети забезпечення безпеки всього суспільства за допомогою засобів збройного протистояння;

– функція забезпечення економічної безпеки зумовлює обсяги державного втручання в економіку і спрямована на захист економічної та фінансової систем держави;

– функція забезпечення громадської безпеки полягає у забезпеченні безпеки всього суспільства від порушення права, зокрема, й від діянь, що мають суспільну небезпеку;

– функція забезпечення екологічної безпеки зумовлена складним характером впливу на навколишнє середовище антропогенних та інших

(стихійних) чинників і полягає у забезпеченні безпеки суспільства у навколишньому середовищі;

– функція забезпечення інформаційної безпеки є доволі складним багатостороннім явищем, і у своїй основі повинна забезпечувати безпеку суспільства на певному етапі розвитку (власне інформаційного суспільства)» [72; 259, с. 76–84]. Виконання цих функцій є особливо актуальним для сучасної України, яка сьогодні відстоює свою незалежність у війні з російською федерацією.

Закон визначає національну безпеку України як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [198]. У ст. 3 Закону України «Про національну безпеку» визначено принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Ці принципи ґрунтуються на загальнолюдських цінностях; людина, її здоров'я, життя та безпека перебувають в центрі уваги правотворця.

«1. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій.

2. Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість і дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектора безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

3. Фундаментальними національними інтересами України є:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

4. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями.

5. Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України» [198].

Відповідно до Закону, громадянам гарантується участь у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у порядку, встановленому законом. Зокрема закріплена можливість:

«1) отримувати в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складових сектору безпеки і оборони, інформацію з питань діяльності складових сектору безпеки і оборони, крім інформації з обмеженим доступом;

2) здійснювати дослідження з питань національної безпеки і оборони, публічно презентувати їх результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо;

3) проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам;

4) брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань діяльності і розвитку сектору безпеки і оборони, питань правового і соціального захисту військовослужбовців та працівників розвідувальних та правоохоронних органів, зокрема звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей» [198].

Як бачимо, людина є центром національної безпеки, її захист та охорона прав і свобод, забезпечення гідного рівня життя – визначають спрямованість діяльності держави та завдання у сфері національної безпеки.

Загальновідомо, що національна безпека складається з трьох блоків чи складових – це безпека держави, безпека суспільства, безпека людини. Безпека держави є більш поняттям політичної сфери та покликане характеризувати стан політичної стабільності та захищеності держави та в державі, її здатність до ефективного функціонування і в періоди стабільності, і в кризові періоди. Як зазначає В. Павленко, безпека держави – «стан захищеності державного устрою, державних органів, територіальної цілісності держави, а також її суверенітету від внутрішніх та зовнішніх загроз» [172, с. 103–110].

Наступним блоком національної безпеки є безпека суспільства. Безпека суспільства є ключовим поняттям громадянського суспільства та означає стає й ефективне функціонування взаємозв'язків між людьми як членами суспільства. Сьогодні, попри війну, перед українським суспільством стоїть чимало проблем, основними з яких є: корупція; низький рівень довіри до влади усіх рівнів; низький рівень залученості громадських об'єднань до контролю за реалізацією державної політики; використання органами влади та посадовими особами громадських організацій у своїх інтересах; вкрай низький рівень правової освіти у пересічних громадян. Сукупність цих проблем виключно негативно впливає на рівень суспільної безпеки та загалом на національну безпеку. «Суспільна безпека – одна з найважливіших умов існування та розвитку громадянського суспільства як сукупності відносин між людьми, що складаються у процесі їх спільної діяльності, не позбавлених проявів різноманітних і гострих суперечностей, які зачіпають більшість сфер суспільного життя» [135, с. 103–107].

Два перших блоки власне функціонують задля забезпечення безпеки людини. Вона (національна безпека) визначає пріоритетні напрями діяльності держави для забезпечення безпеки людини, де, крім збереження життя людини, гідного рівня життя, гарантування їй дотримання прав і свобод та якнайшвидшого їх відновлення у разі порушення, йдеться про збереження загальнолюдських цінностей і моральних норм, які є в основі права. «Як феномен воно пронизане певними загальними ідеями, які його цементують в досягненні цілей та пов'язують зі соціальним (культурним, духовним, політичним, економічним) життям» [44, с. 38–47]. Такими загальними ідеями є світоглядні концепти, тобто ті смисли, сприйняття, які вкладені в поняття, що є фундаментом права, виступають основою для його розвитку відповідно до вимог часу.

На нашу думку, до світоглядних концептів державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки можна віднести ідентичність, справедливість, свободу, безпеку.

Ідентичність є складним терміном, який у різних науках має дещо різне тлумачення. Цим терміном можна позначати щось постійне, що передається спадково людині від її предків. Тобто, ідентичність можна пояснити як уявлення людини про себе, про послідовність подій її життя, отримані нею з урахуванням досвіду предків. Людина не народжується з конкретним набором ідентифікацій. У процесі розвитку вона засвоює певні соціокультурні зв'язки і зрештою починає ідентифікувати себе через них. Співвідношення себе з певною нацією та культурною традицією дає змогу людині ідентифікувати себе за національним і культурним критерієм; сприймати себе як частину національної держави та бути елементом державотворення через дотримання встановлених законів та повного й ефективного використання наданих державою прав і свобод. Як зазначає Тетяна Бевз: «Українська ідентичність і національна безпека – це базові цінності українського буття, які взаємопов'язані і взаємозалежні та виступають фундаментальними основами існування українського соціуму і держави, на яких вибудовується майбутнє України» [17, с. 178–200].

Справедливість – категорія сучасного права, яка сформувалася на основі первісних уявлень про критерії оцінювання поведінки людей. Пізніше, перерісши з суто моральної категорії в одну з основних категорій права, стала критерієм оцінювання правомірності / неправомірності дій особи. «Справедливість розглядають як механізм та передумову забезпечення прав та інтересів особи. Її застосовують і для критичної оцінки поведінки людини з позиції визначених правил, і для критики самих цих правил і їх застосування. Справедливість розкриває наявність у соціальному світі правових засад і виражає їх правильність, імперативність і необхідність» [174, с. 40–47]. Сучасне трактування справедливості можна звести до таких тез: 1) справедливість означає рівність умов. Усім людям незалежно від їх походження, расових, статевих та інших ознак держава гарантує однакові умови для розвитку; 2) через категорію справедливості простежується зв'язок між правом і мораллю.

Первинно справедливість була категорією моралі, з розвитком людського суспільства вона стала одним з основоположних принципів права, це є свідченням того, що право розвинулося з моралі.

Свобода – концепт, який має дуже важливе значення для українців. Розглядати його доцільно не лише крізь призму прагнення до незалежності держави, а й автономії особи. Свобода є одним із принципів права, відповідно до якого людині надається автономія у вчиненні / невчиненні дій, прийнятті рішень [29, с. 26–30]. Категорію свободи неможливо розглядати окремо від категорії відповідальності, оскільки свобода вчиняти дії та приймати рішення передбачає відповідальність особи за їх наслідки. Що більшою свободою наділена людина, то більшою є міра її відповідальності, і навпаки.

Уявлення про свободу, її змістовне наповнення змінювалося відповідно до суспільно-історичних реалій. «Свобода є одним з основних питань, що відображає складний діалектичний процес розвитку світу. По-перше, свободу необхідно розуміти, як можливість людини обирати та діяти за власною ініціативою. По-друге, свобода визначається як основний принцип права, який передбачає можливість автономії суб'єкта, тобто суб'єкт не зв'язаний зовнішніми примусовими діями і може самостійно приймати рішення щодо власної поведінки. По-третє, свобода є основою для захисту прав та свобод громадян, розвитку демократії та створення громадянського суспільства» [29, с. 26–30]. У сучасних реаліях для українців концепт «свобода» характеризується такими тезами: 1) має національний та індивідуальний характер, тобто передбачає свободу як незалежність території держави, а також свободу як автономію особи вчиняти на власний розсуд, однак у межах, визначених законодавством; 2) є фундаментальним началом права, звернення до якого сприяє вирішенню конфліктів між людьми, визначає межі та ступінь дозволених втручання в приватне життя особи.

Безпека є тим концептом, який виражає усвідомлення людиною самої себе у взаємодії з суспільством, тобто критерій безпечно / небезпечно допомагає

людині у світосприйнятті та сприйнятті себе у світі. Людина ідентифікує себе з тією традицією, в якій їй безпечно, яка може її захистити у разі потреби. «Безпека завжди свідчить, що в ній є дві взаємодіючі сторони – безпека від кого (чого) і безпека кого (чого). Потрібно розрізнити безпеку в двох сенсах: у тому значенні, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний, і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки» [245, с. 34–35].

Сьогодні функцію гарантування людині безпеки взяла на себе держава. Для гарантування безпеки людині держава поряд із ухваленням законів розробила механізми захисту та відновлення (за необхідності) її порушених прав і свобод. Безпека одночасно є метою і засобом, і наслідком дій особи. У безпеці може почувати себе людина в державі, де закони задекларовані, людина обізнана з їх змістом та способом (механізмом) застосування за необхідності, органи державної влади, відповідальні за реалізацію державної політики у сфері захисту прав і свобод людини, є підзвітними громадськості. «Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота» [245, с. 31–46]. Делегувавши державі певні свої права, людина натомість безумовно має отримувати гарантії безпеки та захисту.

Ці концепти викликані історичними особливостями розвитку українського народу, тобто тими умовами, в яких поряд з людиною формувалися держава та національна правова система. Кожний із цих концептів «виявляється у відповідних формах суспільного досвіду, колективної свідомості, історичної

пам'яті і готовності (дозрілості) нації, етносу до творення своєї «власної» держави» [161, с. 288–293].

Усі перелічені світоглядні концепти державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки дають людині можливість самоідентифікуватися, зрозуміти свою роль у відносинах «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – держава». Правовий статус особи як елемента національної безпеки ґрунтується на світоглядних концептах і виражає усвідомлене становище людини у процесі взаємодії з суспільством та державою. Саме тому концепти знайшли застосування в сучасному законодавстві у сфері гарантування людині безпеки, відновлення її порушених прав і свобод.

Отже, державний механізм забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки можна охарактеризувати як систему правових засобів, мета функціонування яких полягає в ефективному застосуванні процедур захисту охоронюваних законом прав і свобод людини, а у випадку їх порушення – швидкому відновленню. Провідну роль у цьому процесі відіграє наявність світоглядних концептів, які допомагають людині усвідомити свою роль у процесах державотворення, а державі – сформулювати правову систему, яка б відповідала запитам суспільства на гарантування безпеки у конкретний історичний період.

3.2 Сучасне розуміння прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки

Інтенсифікація процесів глобалізації, євроінтеграції та геополітизації істотно переформатувала наявні світогосподарські порядки, зумовивши значні диспропорції розвитку країн світу та створивши умови, за яких забезпечення

захисту суспільно-політичних та соціально-економічних інтересів держави і суспільства піддається впливу вагомих дестабілізуючих чинників, ризиків і небезпек. У нестійких умовах сучасності особливого значення набула проблематика забезпечення миру, стабільності й оптимального рівня безпеки в міжнародному масштабі та для кожної окремої країни. Очевидно, що гарантування державою прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини та громадянина під впливом наявних викликів і небезпек перетворюється у надскладне завдання державної політики з протидії дестабілізуючим чинникам, ризикам і загрозам, що потребує формування комплексу ефективних заходів забезпечення державної та національної безпеки [48, с. 32–37; 78, с. 16–23; 89, с. 78–87; 93; 220, с. 33–41; 221, с. 114–119; 282].

У період виникнення масштабних міждержавних суперечностей, що перетворюються у глобальні збройні протистояння країн із застосуванням воєнної сили, забезпечення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи виявляється одним із найбільш вагомих об'єктів національної безпеки, тому ця проблематика зосереджується на необхідності створення сприятливих умов та ефективних організаційно-правових механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів особи, а також виконання громадянами визначених законодавством та суспільними нормами обов'язків [71; 119, с. 3–7; 118; 133, с. 32–36; 137, с. 71–73; 209, с. 381–384]. Безумовним фактом виявляється і те, що рівень забезпечення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина в державі визначається через оцінювання ступеня розвиненості механізмів, процедур, заходів та засобів, що спрямовуються на захист особи в державі та свідчать про її безпеку та захищеність у суспільстві.

У сучасному науковому дискурсі є різні підходи до розуміння прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки, які постійно урізноманітнюються під впливом виникнення нових викликів і небезпек, що потребує уточнення правового виміру національної безпеки

держави та зміщення її основного вектора не лише на збереження територіальної цілісності та суверенітету країни, демократичного та конституційного ладу, а й на створення безпечних умов життєдіяльності населення та гарантування прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина [101, с. 28–33; 147, с. 95–99; 176; 179; 211; 272, с. 115–120]. У цьому контексті вагоме місце належить інституту прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини, який покликаний урегулювати реальні можливості особи, що закріплені за нею основним законом та нормативно-правовими актами держави, адже впродовж тривалого періоду проблематика прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи вважалася політико-правовою. Однак недавніми роками ця категорія поступово трансформувалася у питання національної безпеки. Тому, в Законі України «Про національну безпеку України» [198] чітко встановлено, що права, свободи, обов'язки та законні інтереси особи є об'єктом національної безпеки, а держава покликана їх захищати. Водночас у системі національної безпеки держави права, свободи, обов'язки та законні інтереси особи визначаються як її першоелемент та являються головними елементами, оскільки зазначеним законодавчим актом прописано, що державна політика у сфері національної безпеки спрямовується на захист людини і громадянина, зокрема й на захист їх життя, гідності, прав, свобод, умов життєдіяльності, демократичних цінностей та добробуту. На рис. 3.1 вважаємо за доцільне відобразити основні пріоритети, що визначають особливості прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи в контексті досягнення цілей забезпечення національної безпеки держави.

Із зазначеного випливає, що захист прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи є оціночним індикатором моральних та соціально-правових імператив розвитку держави і суспільства та їх спроможності захистити національні інтереси за допомогою системи принципів і норм, а такі соціальні інститути, як держава і суспільство, покликані відстоювати права, свободи,

обов'язки та законні інтереси особи. Очевидно, що незабезпечення реалізації захисту прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи в державі і суспільстві ініціює зниження рівня національної безпеки держави.

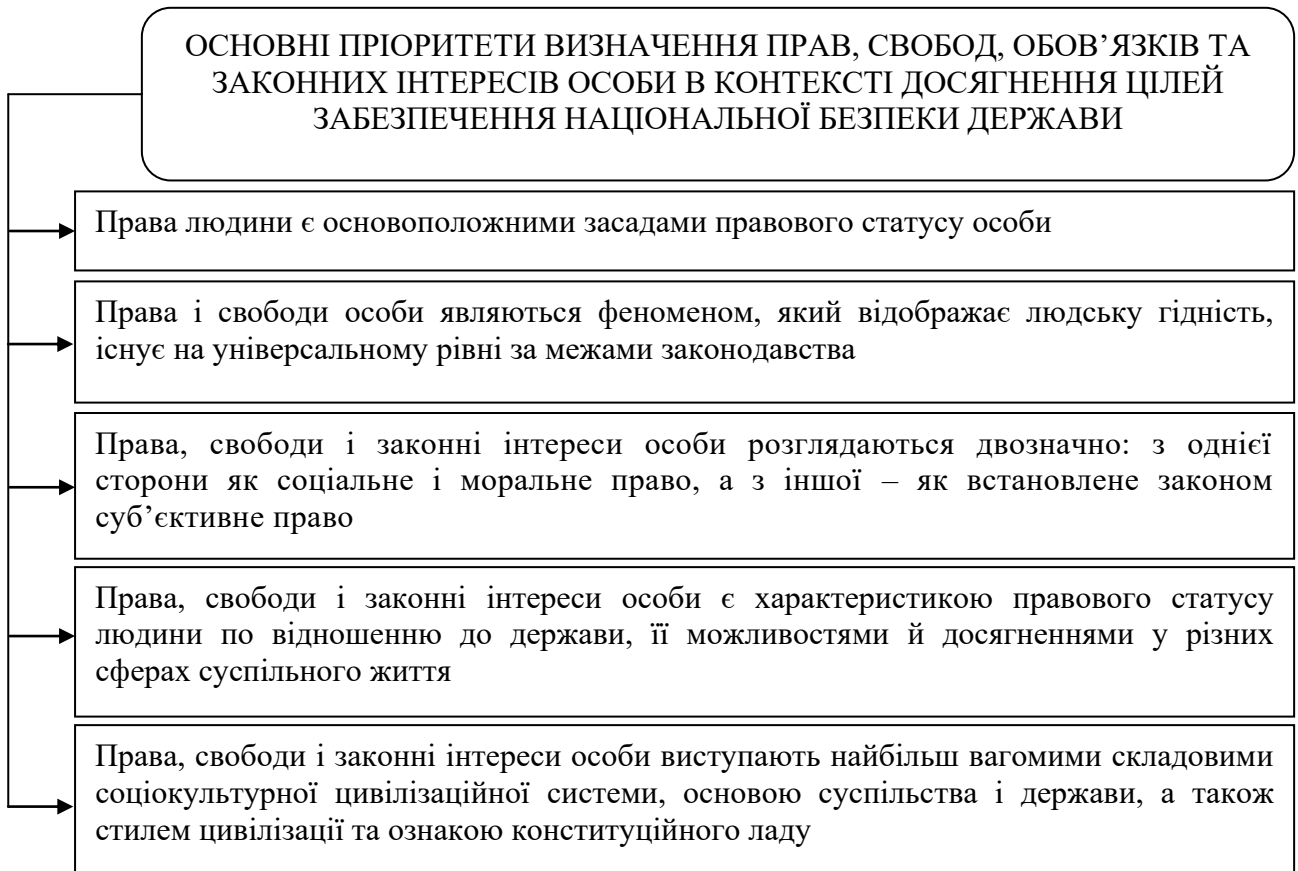

Рис. 3.1. Пріоритети визначення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи в контексті досягнення цілей забезпечення національної безпеки держави

Сформовано автором на основі джерела: [267, с. 68–78]

Є. Кобко розглядає права, свободи, обов'язки та законні інтереси особи як об'єкта національної безпеки крізь призму забезпечення належного стану функціонування держави і суспільства, за якого унеможлиблюється дестабілізуючий вплив ризиків і загроз державі і суспільству як зовнішнього, так і внутрішнього характеру [101, с. 28–33]. Водночас науковець акцентує на тому, що такий стан повинен повною мірою забезпечити реалізацію

громадянами їх потенціалу та гарантувати їм права і свободи, регламентовані Конституцією. Відтак ученим доведено, що права, свободи, обов'язки та законні інтереси особи мають надзвичайно важливе значення у системі національної безпеки, яке полягає в тому, що вони надають громадянам можливість окремо кожному розвиватися та реалізовувати принципи щодо забезпечення стабільного розвитку суспільства. З іншого боку, права, свободи, обов'язки та законні інтереси особи істотно впливають на формування рівня довіри населення до держави та до органів публічного управління, які є їх гарантом у системі забезпечення державної та національної безпеки.

Ю. Голодник [48, с. 32–37] вважає, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи в сучасному демократичному світі відбувається не лише за допомогою державного механізму, а й за активної участі органів державної влади, які, фактично, виявляються інституційним елементом механізму забезпечення прав і свобод.

Здійснюючи дослідження прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки, М. Падалка [176] наголошує на тому факті, що їх забезпечення в умовах ведення збройних військових конфліктів є надзвичайно складним завданням для держави, тому він наголошує на необхідності посилення механізмів забезпечення національної безпеки та на вдосконаленні методів захисту людини і громадянина під час війни. Науковиця вважає, що саме у воєнний час найчастіше спостерігаються порушення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи, а держава не має достатньо ефективних важелів, щоб протидіяти таким порушенням. Зазначені обставини доводять, що правовий статус людини характеризується слабкістю соціально-правової захищеності та недостатністю гарантування прав і свобод, обмеженістю, або й відсутністю необхідних механізмів забезпечення безпеки кожного індивіда, що певною мірою потребує формування відповідної системи гарантування захисту прав, свобод та законних інтересів особи.

Проблематику гарантування прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи в системі національної безпеки досліджувала Л. Рябовол [221, с. 114–119], яка виявила, що процес гарантування прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи передбачає виконання комплексу юридичних заходів та застосування специфічних засобів їх реалізації, а також формування системи принципів, норм і вимог, які сукупно забезпечать дотримання таких прав, свобод і законних інтересів на засадах рівності можливостей усіх осіб та захисту прав людини і громадянина. Водночас Л. Рябовол наполягає на тому, що забезпечення національної безпеки через гарантії реалізації прав, свобод і законних інтересів особи обумовлює необхідність класифікації таких гарантій та виокремлює наступні їх групи:

- 1) загальні та спеціальні;
- 2) економічні, політичні та організаційні;
- 3) внутрішньодержавні та міжнародно-правові.

С. Романцова дотримується думки, що регулювання правового статусу особи здійснюється із залученням інституту прав людини і громадянина, який визначає межі правового впливу на неї та рамки, в межах яких держава може втручатися в особисту сферу [220, с. 33–41]. Крім того, дослідницею встановлено, що саме на державу покладений обов'язок створювати такі умови життєдіяльності громадян, за яких стає можливою реалізація їх прав і свобод, а також реагувати на всі можливі протиправні посягання щодо них. Ба більше, С. Романцова пропонує здійснювати систематизацію правових гарантій забезпечення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи, для чого вважає доцільним формування системи закріплених нормами права умов, засобів, прийомів та способів реалізації прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи, адже, саме правові гарантії є невід'ємною компонентою правового становища особи та характерною ознакою розвитку правової системи [220, с. 33–41].

Поглиблюючи дослідження в зазначеному напрямі, Д. Чижев встановив таку закономірність, що наявність гарантій держави стосовно захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, а також розроблення нею ефективних механізмів забезпечення такого захисту формує правові аспекти безпеки особи та систему права безпеки особи, в якій право на безпеку особистості віднесено до невід'ємних прав людини, що вказує на реальну цінність особи в державі та суспільстві [267, с. 68–78]. Оскільки національна безпека як об'єкт державного регулювання спрямована на захист інтересів держави у всіх сферах її функціонування, то реалізація прав, свобод і законних інтересів особи не може відбуватися без забезпечення максимально можливого рівня безпекового стану. Зазначене доводить, що лише за умови досягнення державою цілей у безпековому середовищі можна забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів її громадян. Як наслідок, взаємозв'язок між процесами організаційно-правового регулювання захисту прав, свобод і законних інтересів особи та забезпечення національної безпеки є міцним і деякою мірою характеризується залежністю першого від другого. Тобто, захист прав, свобод і законних інтересів особи можна досягнути за умови стабільності в державі, що відповідає пріоритетам національної безпеки.

О. Шмоткін доводить, що в сучасній теорії національної безпеки демократичної держави ключове місце належить праву особи на безпеку, адже роль людини в демократичному суспільстві визначається через встановлення її місця в соціальній системі [272, с. 115–122]. Водночас автор наголошує на існуванні специфічної системи співвідношення взаємин між особою, державою та суспільством, схематичне відображення якої здійснимо на рис. 3.2.

Водночас необхідно зазначити, що найбільш вразливим до ризиків, небезпек, викликів і загроз сучасності елементом зазначеної системи є людина, оскільки порушення її прав і свобод призводить до погіршення становища в суспільстві та негативно впливає на функціонування державних механізмів. Із

зазначеного впливає, що обґрунтованою виявляється гіпотеза, відповідно до якої права, свободи та законні інтереси особи є основним об'єктом національної безпеки, позаяк, базуючись на прагненнях забезпечити безпеку особи, формується комплекс організаційно-правових заходів щодо закріплення, реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів громадянина, а також визначення його обов'язків.

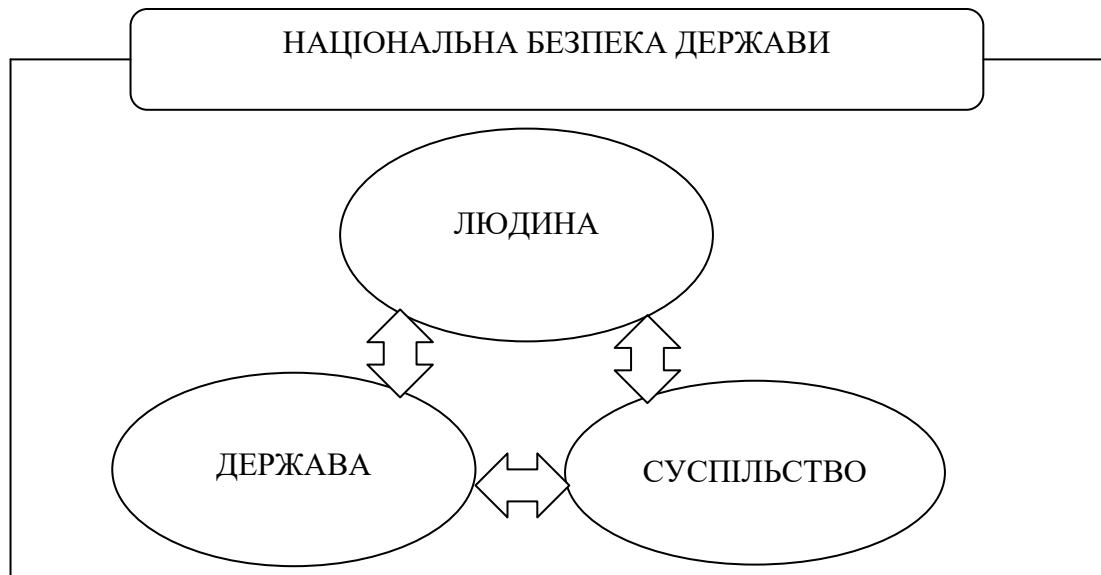

Рис. 3.2. Співвідношення елементів у системі взаємовідносин «людина– суспільство– держава» в контексті забезпечення національної безпеки держави
Сформовано автором на основі джерела: [272, с. 115–122]

Окрім того, проведений аналіз стратегічних документів у сфері національної безпеки дає підстави стверджувати, що визначальним із-поміж них є Стратегія національної безпеки України [199], в якій одним із найважливіших пріоритетів національних інтересів України та забезпечення її національної безпеки визначено захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Очевидно, що зазначене є правомірним й актуальним, адже однією із найвагоміших цінностей демократичної, правової та соціальної держави впродовж тривалого часу є проголошення принципу пріоритетності

прав і свобод людини над державою. Відповідно, в системі національної безпеки цей принцип залишає свою вагу та першочерговість, а у взаємовідносинах особи з державою та суспільством виявляється домінуюча роль прав і свобод людини над інтересами держави та суспільства. Таким чином, можна стверджувати, що серед об'єктів національної безпеки людина вважається привілейованим елементом, захист прав, свобод і законних інтересів якої регламентується чинним законодавством і на національному, і на міжнародному рівні.

П. Рабінович та М. Хавронюк [211] схиляються до думки, що права, свободи і законні інтереси особи як об'єкта національної безпеки, потрібно розглядати з позиції політико-правового та методологічного підходів, відповідно до яких ці наукові категорії трактуються як можливості існування та розвитку людини в певному часовому періоді, що визначаються встановленими параметрами рівня розвитку держави і суспільства, а також повинні бути рівними для всіх громадян.

У цьому контексті С. Дроботов зазначив, що в сучасній демократичній державі дуже важливим є забезпечення паритету між державною політикою у сфері національної безпеки та системою прав і свобод особи, адже державні та національні цінності не можуть суперечити правам людини і громадянина, порушувати їх та не відповідати встановленим соціальним стандартам щодо них [78, с. 16–23]. Ба більше, посилення ризиків і загроз національній безпеці призводить до обмеження можливостей громадян реалізовувати свої права, свободи та законні інтереси. Тому вагоме значення в цьому напрямі має держава, яка повинна забезпечувати баланс та дотримуватися принципів реалізації прав і свобод особи, а також створювати максимально можливі умови для їх захисту, що відповідає концепції національної безпеки. Єдиною відмінністю є те, що без забезпечення національної безпеки неможливим виявляється існування держави, а без дотримання прав, свобод і законних

інтересів особи держава може існувати, проте, не може бути певного її статусу, зокрема, демократичної, соціальної чи правової.

Важливим залишається й те, що на законодавчому рівні визначено та закріплено Конституцією перелік прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, які наділені найвищою юридичною силою, а ступінь реалізації яких засвідчує правовий статус держави. Однак більшість із таких прав, свобод та обов'язків особи не є абсолютними, позаяк їх реалізація може бути обмежена законом у разі необхідності захисту здоров'я, моральності й інтересів населення, територіальної цілісності країни, охорони громадського порядку та з метою запобігання злочинності. Механізми обмеження прав, свобод, законних інтересів та обов'язків людини і громадянина застосовуються для досягнення паритету в інтересах людини, держави та суспільства.

В Україні потреба в частковому обмеженні прав, свобод, законних інтересів та обов'язків людини і громадянина виникла під впливом посилення чинників воєнного характеру, які спровокували інтенсифікацію екстремістської та терористичної діяльності, міжнаціональних конфліктів та у зв'язку із запровадженням спеціального правового режиму воєнного стану в країні внаслідок повномасштабного вторгнення на її територію російської федерації. Однак, запроваджені обмеження здійснені в інтересах забезпечення національної безпеки та захисту суверенітету та української державності, а також збереження демократичного проєвропейського напрямку розвитку держави і суспільства.

Ю. Ірха [89, с. 78–87], досліджуючи взаємозв'язки національної безпеки із розумінням прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина, встановив, що парадигма національної безпеки вийшла за межі захисту державного суверенітету та територіальної цілісності і в сучасному розумінні полягає в необхідності забезпечення безпечного існування не лише держави, а й людини і суспільства. Ю. Ірха [89, с. 79] стверджує, що національна безпека поступово трансформувалася у конституційну категорію,

сутність якої полягає у формуванні сукупності необхідних заходів, спрямованих на захист конституційного ладу від підривної діяльності. В цьому контексті науковець виокремлює низку загроз, які однаково негативно впливають на забезпечення національної безпеки та на дотримання прав, свобод і законних інтересів особи в державі і суспільстві, які узагальнимо на рис. 3.3.

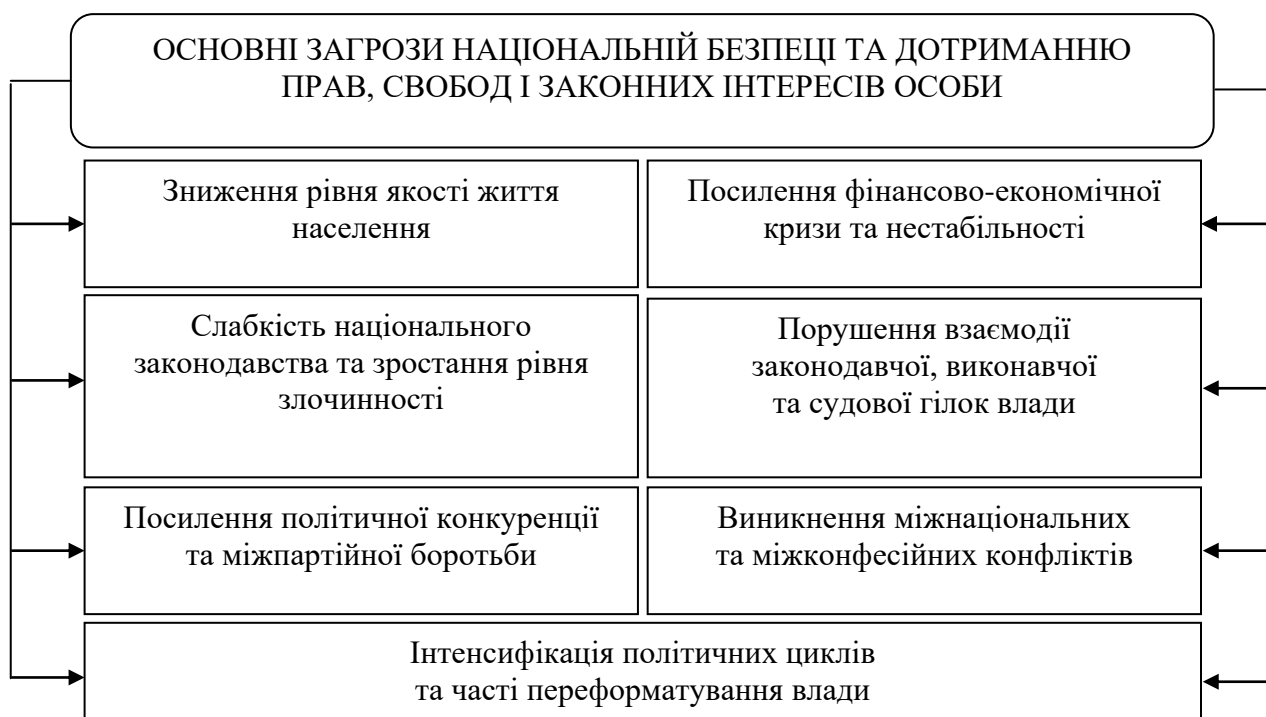

Рис. 3.3. Перелік найвагоміших загроз національній безпеці та дотриманню прав, свобод і законних інтересів особи

Сформовано автором на основі джерела: [89]

Із-поміж найбільш вагомих загроз національній безпеці та дотриманню прав, свобод і законних інтересів особи є ті фактори і чинники, що негативно впливають на розвиток громадянського суспільства та напряду пов'язані із рівнем забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини в державі. Зокрема, варто виокремити такі загрози, як:

1) зниження рівня якості життя населення, що обмежує права громадян на вільний доступ до всіх благ через низьку купівельну спроможність їх доходів;

2) посилення фінансово-економічної кризи та нестабільності, які призводять до невизначеності в короткостроковому періоді та неможливості спрогнозувати стан економіки у стратегічній перспективі, а також консолідувати достатню кількість фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення національної безпеки;

3) слабкість національного законодавства та зростання рівня злочинності, що поглиблюють актуальність правового регулювання процесів і явищ, які відбуваються в державі та суспільстві;

4) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, які дестабілізують суспільно-політичну ситуацію та призводять до соціальних збурень та поглиблення соціальної нерівності;

5) посилення політичної конкуренції та міжпартійної боротьби, які істотно впливають на політичну стабільність в країні та частково призводять до узурпації влади;

6) порушення взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, внаслідок чого розбалансовуються механізми забезпечення стабільності та правового захисту;

7) інтенсифікація політичних циклів та часті переформатування влади, які провокують зміни політичного курсу та часткові обмеження прав громадян на реалізацію права голосу під час виборчого процесу.

Очевидно, що наведені загрози є вагомими та різносторонньо впливають на рівень національної безпеки. Відповідно, такі показники, як рівень дотримання, ступінь і повнота забезпечення, міра реалізації прав людини повинні бути базовими індикаторами національної безпеки. На жаль, необхідно визнати, що методичного інструментарію оцінювання рівня національної безпеки України на цьому етапі немає. Натомість у державі для оцінювання рівня національної безпеки використовуються індекси, які запропоновані міжнародними організаціями та рейтинговими агенціями. Зокрема, йдеться про

визначення стану національної безпеки на підставі розрахунку таких індикаторів, як: глобальний індекс миру; індекс неуспішності країн; індекс політичного ризику; індекс сприйняття корупції.

Однак, А. Качинський [93] стверджує, що запропоновані показники не достатньо комплексно відображають реальний стан усіх аспектів національної безпеки та, тим паче, не можуть свідчити про рівень захисту прав, свобод та законних інтересів громадян. Очевидно, що параметри національної безпеки на основі запропонованих індикаторів не враховують оцінку основних закономірностей розвитку загроз у системах різного призначення, а також структурні зв'язки між людиною, державою та суспільством. Не менш важливим є і той факт, що методологія оцінювання визначених індикаторів обмежується можливостями досягнення реального практичного ефекту. Відповідно, індикатори національної безпеки не дають змоги здійснити узагальнення оцінок небезпечних станів та розробити ефективні механізми забезпечення безпеки через безпосередній вплив на критичні параметри, унеможливаючи водночас появу нових небезпечних загроз. Зважаючи на зазначене, вирішення окресленої проблеми потребує правового втручання та додаткового регулювання в межах правового поля. Безумовно, розроблення вітчизняної методики оцінювання національної безпеки потребує формування комплексу показників оцінювання організаційно-правових засад реалізації прав, свобод та законних інтересів громадян, а також рівня їх захисту на національному рівні з дотриманням принципу рівності й збалансування прав і свобод із інтересами особи, суспільства і держави.

Необхідно зазначити, що порушення такого балансу становить значну загрозу державі та суспільству, оскільки під впливом викликів і небезпек сучасності фіксуватимуться факти зловживання правами і свободами, що призведе до появи значних соціальних наслідків, до зростання рівня злочинності та порушення законності, а відтак, і до зниження рівня національної безпеки.

У науковій літературі існує й інша точка зору на забезпечення національної безпеки, яка запропонована американським ученим Т. Блантоном [282]. Науковець допускає, що національну безпеку необхідно трактувати не як окрему цінність, а як стан, за якого створюються можливості для захисту цінностей. Водночас Т. Блантон простежує взаємодоповнюваність прав, свобод і законних інтересів людини та національної безпеки та пропонує декілька гіпотез щодо ступеня порушення прав і свобод особи та зниження національної безпеки, а саме: держави, в яких обмежуються та порушуються права, свободи та законні інтереси особи більше схильні до міжнародної агресії та ініціюють збройні конфлікти; держави, які забезпечують посередній рівень захисту права, свободи та законні інтереси особи, менше схильні до міжнародної агресії та беруть участь у збройних протистояннях лише з метою захисту власного суверенітету та територіальної цілісності; держави, в яких права, свободи та законні інтереси особи поважаються та захищаються на високому рівні, можуть брати участь у міжнародній інтервенції з метою захисту громадян від порушень зі сторони власної держави, проте з обов'язковим дотриманням усіх норм міжнародного права.

Окрім того, не можна не відмітити той факт, що сутнісні характеристики національної безпеки в частині формування та реалізації заходів із її забезпечення здійснюються зазвичай приховано та мають установлений режим секретності, що доводить відсутність доступу до них громадськості та правозахисників. Очевидно, що за таких умов домогтися обґрунтованості щодо встановлення певних обмежень прав, свобод та законних інтересів особи надзвичайно складно. Тому проблема визначення пріоритетності у системі взаємозалежностей національної безпеки та прав, свобод та законних інтересів особи потребує компромісних рішень, а самі обмеження прав, свобод та законних інтересів особи задля забезпечення національної безпеки виявляються одним із критеріїв визначення рівня демократії в країні, ефективності державного управління та ступеня зрілості громадянського суспільства.

Х. Маркович [147, с. 95–99] також стверджує, що в умовах нестабільності, невизначеності та війни дотримання прав, свобод і законних інтересів особи є не лише визначальною ознакою демократичного розвитку держави, яка перебуває у стані війни, а й показником визнання особи в статусі найвищої соціальної цінності та національного пріоритету. Водночас учена наводить перелік прав і свобод особи, які гарантовані Конституцією та не можуть бути порушені навіть за умови запровадження спеціального правового режиму воєнного стану в державі (рис. 3.4).

Відповідно до чинного законодавства, визначальними правами і свободами особи, які гарантовані Конституцією та не можуть бути порушені, є право на рівність перед законом усіх громадян; право на одержання громадянства та на його зміну; право на життя; право на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування; право на свободу та особисту недоторканість; право на повагу до гідності особи; право на житло; право на шлюб та рівні права і обов'язки в шлюбі і в сім'ї; рівність дітей у своїх правах незалежно від походження; право на захист прав і свобод людини у суді; право на відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої незаконними рішеннями органів державної влади за рахунок коштів держави чи органів місцевого самоврядування; право на знання своїх прав і обов'язків; законодавчі та нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони скасовують або пом'якшують відповідальність; право на професійну правничу допомогу; право на відмову від виконання злочинних наказів та розпоряджень; право двічі не притягуватися до юридичної відповідальності за один вид правопорушення; презумпція невинуватості; право на захист і відмову свідчити, давати показання, або пояснення щодо себе, близьких родичів і членів своєї сім'ї. Більшість із зазначених прав і свобод особи, які систематизовані на рис. 3.4, є основними правами, що належать особі від народження та не можуть бути відчуженими або переданими іншій людині. Крім того, такі права і свободи набувають пріоритету відносно інших прав і свобод.

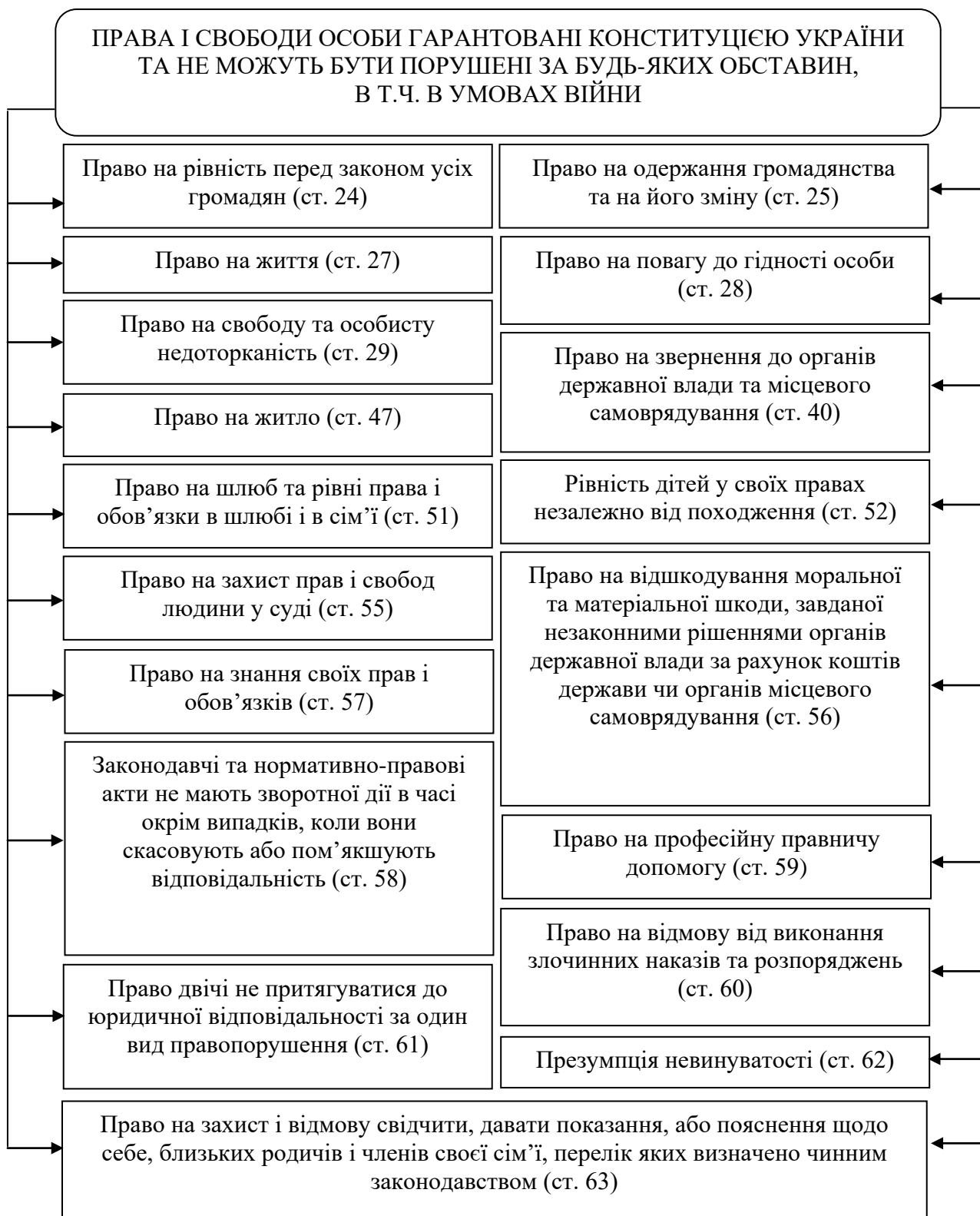

Рис. 3.4. Основні права і свободи особи, що гарантовані Конституцією України та не можуть бути порушені за будь-яких обставин, в т.ч. в умовах війни

Сформовано автором на основі джерела: [108; 147, с. 95–99]

Водночас Х. Маркович зазначає, що саме повага до прав людини в міжнародному правовому аспекті є індикатором авторитетності держави на міжнародній арені та свідчить про високий рівень побудови в такій державі демократії і захисту демократичних цінностей. Безумовно, період збройного воєнного протистояння та стан війни в державі дестабілізують усі механізми забезпечення безпекового середовища для особи, в якому права людини є беззахисними, оскільки присутні різні види насильства та дестабілізуючі чинники, негативний вплив яких перешкоджає державі вчасно та якісно виконувати свої функції і реагувати на наявні та потенційні загрози.

Істотною загрозою національній безпеці також можна вважати втрату прав, свобод і законних інтересів особи, позаяк їх відновлення майже не можливе. Тому вагома роль у системі національної безпеки відводиться органам публічного управління, адже їх діяльність спрямовується на захист держави, суспільства і громадян від ризиків і небезпек сучасності таким чином, щоб не допустити порушень фундаментальних прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Очевидно, що досягнення зазначеного за допомогою існуючої правової системи є неможливим, тому обґрунтованим виявляється необхідність перегляду законодавчої бази в частині посилення цивільного контролю за діяльністю тих суб'єктів, які покликані забезпечувати національну безпеку. Не менш важливою, на нашу думку, є потреба формування та законодавчої регламентації критеріального апарату оцінювання правомірності обмеження прав, свобод і законних інтересів особи в інтересах національної безпеки. В цьому контексті, Ю. Ірха пропонує запровадження тесту на пропорційність, позитивний досвід застосування якого вже апробований у високо розвинутих правових державах шляхом проведення двоетапного оцінювання. Зокрема, на першому етапі доцільно сформувати методичний інструментарій щодо надання повноважень органам публічної влади на обмеження окремих прав і свобод, а на другому етапі – необхідно забезпечити

спроможність органів публічного управління продемонструвати їх здатність реалізовувати такі заходи на засадах легітимності та пропорційності запроваджених обмежень установленим цілям і меті. Варто зазначити, що комплексне виконання усіх запропонованих заходів дасть змогу сформулювати ефективний інструментарій забезпечення національної безпеки без порушення прав, свобод і законних інтересів особи.

Отже, проведені дослідження основних підходів до сучасного розуміння прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки дають змогу стверджувати, що національна безпека і права, свободи, обов'язки та законні інтереси особи на сучасному етапі є взаємопов'язаними цінностями, що взаємозалежать одна від одної та спрямовуються на забезпечення сталого розвитку держави. На підставі одержаних результатів вдалося з'ясувати, що національна безпека є основним базисом реалізації прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини та громадянина.

3.3 Державна політика щодо забезпечення правового статусу особи у сфері національної безпеки України

Державна політика в будь-якій сфері суспільних відносин характеризується активним державно-управлінським впливом з боку системи суб'єктів управління на об'єкт, який втілює окремий сектор відповідальності держави, що гарантовано конституцією країни. Такий вплив є системним, зазвичай структурно складним, але завжди законодавчо визначеним. Держава, реалізуючи свої обов'язки перед суспільством та забезпечуючи вільний розвиток і максимальний рівень задоволення інтересів осіб, здійснює це за допомогою системних механізмів та широкого інструментарію владно-

управлінського впливу, але будь-яка процедура чи інструмент держави має мати законодавчі обмеження та регулюватися в спосіб, який заздалегідь визначений і є транспарентним, а отже, передбачуваним та зрозумілим для учасників суспільних відносин.

Державна політика забезпечення прав людини, а надто у сфері безпеки й оборони, також є владно-управлінським впливом, який реалізується в складному середовищі, але, крім того, має складний об'єкт забезпечення – сукупність громадянських прав та свобод. Це обумовлює низку суттєвих особливостей її практичної реалізації, а також процесу цілепокладання, вибору інструментів і механізмів реалізації тощо. Але для того, щоб ідентифікувати та детермінувати відповідні особливості, необхідно визначити, власне, сутність такої політики, її змістовне розуміння і місце у системі державно-владних відносин.

Розглянувши визначення державної політики, запропоноване А. Мозговою, очевидно, що основний акцент дослідниця робить на тому, що це своєрідна «форма мислення, що характеризується відображенням закономірних зв'язків і властивостей державної політики у вигляді характеристики її ознак» [159, с. 177–180]. Натомість, О. Щербанюк визначає державну політику як «цілеспрямовану, відносно стабільну, свідомо-вольову, правову форму організації та здійснення діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів, що за допомогою спеціальних засобів, методів і процедур спрямована на вироблення стратегічного курсу розвитку найважливіших сфер життєдіяльності суспільства і тактичного управління ними з метою найбільш оптимального узгодження інтересів соціальних суб'єктів» [275, с. 372–373]. Дійсно, державна політика – це організаційна діяльність, спрямована на реалізацію стратегічних цілей розвитку суспільства в межах, визначених на законодавчому рівні самою державою.

За такого підходу виникає певне закономірне питання, але яке має певну штучність розроблення державної політики. Так, визначаючи на законодавчому

рівні межі та способи реалізації державної політики, держава на етапі достратегічного планування окреслила ті межі, які не можуть бути недосяжні, оскільки законодавство має певні обмеження щодо моделі функціонування суб'єктів реалізації такої політики, позаяк в іншому випадку ситуація набуватиме ознак державного свавілля. Якщо ж таку ситуацію розглядати в контексті реалізації державної політики забезпечення прав людини, то маємо констатувати, що законодавчо встановлені межі її реалізації стосуються не обмеження можливостей держави, а недопустимості перевищення владних повноважень із метою порушення чи обмеження прав людини.

І не тільки – ми повинні чітко зауважити на ту обставину, що аналізована нами державна політика реалізується в двох аспектах: національної безпеки та громадянських прав. Предметне поле дослідження, яке проводиться нами, стосується насамперед сфери національної безпеки – це перший і більш загальний аспект, так би мовити першого порядку, в якому реалізується державна політика із забезпечення прав людини. Натомість державні гарантії реалізації прав людини – це другий законодавчо визначений аспект, у межах якого реалізується аналізований вид політики, і саме він впливає на вибір конкретних механізмів та інструментів її реалізації, тоді як законодавчо визначений аспект політики в сфері національної безпеки вносить лише певні корективи щодо способу застосування чи умов функціонування відповідних механізмів державної політики.

Підтвердження вказаній тезі є в Законі України «Про національну безпеку України», який визначає національну безпеку України, як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [197]. Аналізуючи текст ст. 1 вказаного Закону, очевидно, що «актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту її національних інтересів є основою для

планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки – Стратегія національної безпеки України», і вже на основі цього стратегічного документа розробляється «стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, стратегічний документ, який визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина» [197]. Тобто захист прав і свобод людини відбувається в межах та з урахуванням актуальних загроз національній безпеці, принципів та засад, на яких ґрунтується побудова державної політики в сфері безпеки.

Нами встановлено в попередньому розділі, що права людини виступають як об'єкт національної безпеки. «Завдяки своїй спонукальній, динамічній природі потреби стимулюють і скеровують діяльність людини на зміну панівного середовища, на створення нових, більш досконалих умов життя, тобто виступають рушіями суспільного розвитку. За своєю суттю потреби суспільства й особистості не лише мають єдину спрямованість, а й у підсумку збігаються. Не випадково захист інтересів особистості визнається пріоритетами суспільства. Тому особистість є об'єктом безпеки і за своїм понятійним обсягом залишається в підпорядкуванні до поняття суспільства» [262, с. 68–70]. Але маємо наголосити, що однією із головних особливостей аналізованого виду державної політики є те, що права та свободи людини є первинним об'єктом, тобто саме від того, які загрози повноті їх реалізації існують, повинна формуватися державна політика щодо забезпечення прав людини.

І. М. Проць, розв'язуючи суперечку стосовно того, що важливіше для держави – «безпека особи чи національна безпека, державна безпека, зауважимо, що оскільки вся система національних інтересів визначається сукупністю основних інтересів людини, суспільства, держави, то на сучасному етапі передусім мають забезпечуватися права та свободи людини, її безпека. Якщо вони будуть гарантовані, захищені державою, тоді автоматично будуть забезпечені

конституційний лад, суверенітет та територіальна цілісність держави. За такої постановки питання пріоритет надається людині, її правам та свободам, які є найвищою цінністю» [208]. Це ретранслюється через систему принципів і засад, на яких ґрунтується державна політика в сфері забезпечення прав людини.

Сучасна державна політика забезпечення прав людини втілюється одразу за декількома напрямками: законодавчим, правозастосовним, політичним, судовим, воєнним тощо. Так само права людини у сфері національної безпеки забезпечуються в різних галузях права – конституційному, кримінально-правовому, кримінальному процесуальному, цивільно-правовому тощо [78]. Але, об'єднуючи державну політику забезпечення прав людини в правовому вимірі, ми повинні зауважити, що сучасний її прояв характеризується впливом надзвичайно потужного фактора зовнішнього середовища, який, окрім двох наведених нами вище аспектів: безпекового та громадянських прав, дає всі підстави стверджувати про наявність третього аспекту – воєнного стану.

Воєнний стан – це особливий правовий режим функціонування суспільства та всієї сукупності державно-владних відносин. Його особливість проявляється у наділенні органів державної влади виключними повноваженнями, реалізація яких з погляду безпекового сектору суттєво підвищує рівень обороноздатності держави, переводить майже всі державні процеси на потреби військової сфери та забезпечення тактичних цілей національної безпеки – досягнення миру, припинення військових дій, захист громадян. Держава свідомо розширює коло власних повноважень, але цьому передувало настання негативних факторів зовнішнього середовища, які поставили під загрозу саме існування української державності та української нації. Тому в цьому контексті державна політика в аналізованій нами сфері спрямована не так на розвиток громадянських прав, як на взагалі відстоювання умов їх існування у тому вигляді, в якому вони гарантовані державою на рівні Конституції України.

Що ж стосується громадянських прав, то запровадження воєнного стану стає тим самим детермінантом запровадження потенційно можливих обмежень громадянських прав і свобод, про допустимість та необхідність яких нами порушується дискусія в межах цього дослідження. Аксиологічний вимір і сприйняття громадянських прав як найвищої цінності держави не змінились в умовах воєнного стану, але їх реалізація та повнота забезпечення повинні враховувати суспільно-політичні реалії. Тут йдеться насамперед про обмеження права перетину державного кордону певним категоріям громадян України, а також низку інших прав, які мають тимчасовий характер. Головний акцент, який ми повинні зробити на цьому етапі нашого дослідження, полягає в тому, що такі обмеження не викликають жодних суперечностей із загальновизнаною на міжнародному рівні системою громадянських прав, оскільки відсутність подібних обмежень ставить під сумнів існування демократичного режиму.

Мовлячи про забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії з боку російської федерації, маємо зазначити, що введення воєнного стану передбачає обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Підкреслимо, що саме обмеження, а не можливість порушення або відсутність відповідальності за їх порушення. Водночас правовою підставою такого обмеження буде факт введення воєнного стану [262].

Так, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в указі Президента України про введення воєнного стану має зазначатися вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [201]. Нині таким указом є Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», у якому визначено, що

«можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану...» [192].

Отже, ми можемо зробити висновок, що державна політика забезпечення прав людини в сфері національної безпеки в умовах воєнного стану є так би мовити найбільш радикальним різновидом політики забезпечення громадянських прав та свобод, радикальність якої пов'язана із запровадженням на всій території держави унікального за своїм змістом і механізмами реалізації правового режиму – режиму воєнного стану.

Саме аналізований нами вид державної політики характеризуватиметься найбільшим рівнем та обсягом обмежень громадянських прав, а тому він потребує відповідного рівня законодавчої деталізації та визначеності. Так, наприклад, А. М. Мерник, В. О. Кузьміна, В. М. Бурлаков зазначають, що державна політика забезпечення прав людини повинна завжди мати високий рівень транспарентності для того, щоб демонструвати потенційні можливості держави накладати певні обмеження на обсяг реалізації громадянських прав [152]. Але треба наголосити, що така можливість не означає обов'язковість запровадження обмежувальних заходів навіть в умовах воєнного стану.

Більше того, слід розглядати реалізацію громадянських прав сукупно із громадянськими обов'язками перед державою, зокрема щодо її захисту та дотримання правопорядку. Тому захист держави та її територіальної цілісності як обов'язок громадян повинен також забезпечуватися державою, на що і спрямоване законодавство, яким регулюється введення воєнного стану. В цьому, на наш погляд, детермінується ще одна дуже важлива особливість державної політики забезпечення прав людини саме в сфері національної безпеки, в якій на перший план виходить громадянський обов'язок захисту

держави. І саме в такому контексті – через необхідність забезпечення повноти реалізації такого зобов'язання з боку громадян – ми повинні розглядати необхідність запровадження тимчасових обмежень окремих громадянських прав та свобод.

Такий підхід демонструє не лише наявність особливостей державної політики в аналізованій нами сфері, а і особливості обставин, в яких така політика реалізується. Наголосимо на тому, що, розглядаючи запровадження воєнного стану як особливий радикальний стан державно-владних відносин із максимально обґрунтованою можливістю запровадження обмежень громадянських прав та свобод, ми зауважуємо, що вся сфера національної безпеки передбачає потенційну можливість такого обмеження через дію факторів, які можуть мати потенційно негативний вплив на стан її забезпечення. Тобто, навіть без запровадження воєнного стану державна політика забезпечення прав людини в сфері національної безпеки може передбачати запровадження певних обмежень таких прав із метою недопущення порушення стабільності та цілісності національної безпеки. Але ми наголошуємо на тому, що такі обмеження можуть запроваджуватися виключно на підставі законодавства, тобто потенційне їх запровадження та обсяг обмежень повинні бути передбачуваними, заздалегідь відомими і мати строковий характер, який також визначається на законодавчому рівні.

Власне через таку передбачуваність і розкривається значення правової конструкції «державна політика забезпечення прав людини». Так, М. Д. Савенко стверджує, що основу механізму «забезпечення прав людини становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які сукупно забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян. Тобто – це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх

реалізації, а також визначають організаційну та інституційну складові їх практичної реалізації [222, с. 74–77]. Такий підхід нами підтримується, оскільки одна з його визначальних рис проявляється у спрощеній структурі процесу «забезпечення прав людини», який складається з двох основних елементів: нормативного та інституційного. Закріплення гарантій прав та свобод на конституційному рівні вимагає від законодавства на цьому ж рівні встановити особливості їх реалізації за різних умов правового режиму в державі. Зокрема це стосується і таких особливих умов реалізації прав людини, що пов'язані із потребами національної безпеки, і що насправді повною мірою відображається на прикладі Конституції України, де національна безпека та суспільні потреби виступають головно детермінуючою ознакою при обґрунтуванні потреби обмеження прав людини.

Суть нормативної, а радше навіть конституційної основи державної політики забезпечення права людини визначається тим, що саме вона дає їй правове життя, наділяючи відповідними юридичними формами, як джерело пізнання та орієнтування у правовому полі [3]. На думку І. О. Бакірової, саме на конституційному рівні повинні визначатися всі детермінанти державної політики забезпечення прав людини, насамперед коли йдеться про сектор національної безпеки з потенційною можливістю обмеження таких прав. Водночас головною особливістю такої політики є те, що вся її повнота та межі повинні бути закріплені на рівні Конституції України. Нормативно-правова деталізація конституційних положень у законодавстві повинна здійснюватися в такий спосіб, який не допускає наповнення додатковим змістом ті чи інші імперативи реалізації державної політики забезпечення прав людини в безпековій сфері, тобто недопустимим є залишення відкритими переліку випадків застосування державою обмежень прав та свобод людини в інтересах національної безпеки або переліку прав, які підпадають під обмеження.

Утвердження прав і свобод людини – це їх визнання державою, що в контексті реалізації може здійснюватися різними засобами, шляхом відповідних дій держави, її органів і посадових осіб, наприклад виголошенням у деклараціях, заявах, закріпленням прав людини в Конституції, інших законах, участю в підготовці і прийнятті міжнародних документів щодо прав людини шляхом приєднання до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікації. Забезпечення прав і свобод людини – це створення відповідних умов для здійснення прав і свобод людини, що має такі три телеологічні домінанти (цілеспрямовані напрями) державної діяльності: сприяння реалізації прав і свобод людини, їх охорона та захист. Обов'язок держави – забезпечувати права людини і громадянина – головною телеологічною домінантою Конституції, і в цьому насамперед виявляється її могутній демократичний і гуманістичний потенціал [190; 244], розкриваючи підхід О. В. Прешкіної стосовно телеологічного сенсу Конституції України в частині забезпечення прав людини, ми повинні зауважити, що Основний Закон нашої держави визначає лише загальні стандарти та повноту гарантованих державою прав, так би мовити за умови нормального розвитку держави та нації. Натомість передбачуваність державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки об'єктивно пов'язана із іншими нормативно-правовими актами, які закріплюють особливий стан її реалізації.

У цьому контексті йдеться про сукупність документів, що мають стратегічний характер, та які закріплені в Законі України «Про національну безпеку України». Провідне місце поміж них посідає, власне, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, відповідно до якої «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки» [203]. Отже, держава встановлює, що саме реалізація

повноти закріплених у Конституції України положень, зокрема і щодо реалізації громадянських прав та свобод, і є метою забезпечення національної безпеки. Але в Конституції України найбільшою цінністю є також права людини, а їх обмеження можливі та допустимі виключно в інтересах національної безпеки. В нас виникає ситуація циклічності цілей і завдань державної політики.

Натомість, на переконання А. Мозгової, однією із ключових особливостей державної політики щодо забезпечення прав людини в сфері національної безпеки є її поетапність. «Вона утворює послідовні дії, які взаємопов'язані між собою, здійснюються за певні проміжки часу з метою досягнення встановлених цілей та реалізації ключових завдань, які вибудовуються в таку послідовність: структурування проблеми та визначення цілей; прогнозування розвитку об'єкта державної політики; реалізація механізму та напрямів державної політики; моніторинг із метою визначення найбільш релевантних сфер реалізації тих чи інших засобів і механізмів; оцінка якості реалізації державної політики [159, с. 177–180]. Тобто така структура не відзначається циклічністю цілей, оскільки передбачає необхідність чіткої їх детермінації з метою оцінки ступеня досягнення. Відтак нам видається цілком виправданим твердження, що спосіб і межі забезпечення прав людини в умовах існування загроз національній безпеці повинні бути заздалегідь визначені.

Наразі Конституція України, Стратегія національної безпеки України та, власне, Закон України «Про національну безпеку України» не мають чітко визначених меж та умов застосування окремих обмежень прав людини, що зменшує рівень транспарентності такої державної політики, а недостатній рівень телеологічної домінанти Конституції України створює можливості для потенційного зловживання з боку держави із обсягом обмежених прав громадян, що запроваджується окремими законодавчими актами. Втрачається імперативність недопущення зменшення обсягу громадянських прав та свобод без належного його обґрунтування. І тут ми повинні констатувати доволі

вагомий висновок: така ситуація – недостатність вичерпності визначення умов і критеріїв запровадження обмежень прав людини в інтересах національної безпеки – це та основна проблема, яка нині посідає ключове місце в науковому дискурсі не лише в Україні, а й у світі. Ця проблема посідає чільне місце в науковій полеміці між теоретиками та практиками державного управління, і буде вирішуватися в межах цього дослідження завдяки використанню методу експертних оцінок, методу Делфі та методології правового моделювання на предмет визначення щонайменше меж правової реальності, які завдяки впровадженню системи точних індикаторів дадуть можливість розробити систему критеріїв застосування обмежень громадянських прав під час реалізації державної політики в аналізованій нами сфері.

Відповідаючи на питання про особливості та характерні риси державної політики щодо забезпечення прав людини в сфері безпеки та оборони, вона розглядатиметься нами в онтологічному та феноменологічному спектрі. Так, онтологічна природа цього виду державної політики тяжіє до правової політики держави, однак має низку суттєвих детермінуючих ознак, наявність яких пов'язана специфікою предмета та середовища, в якому ця політика реалізується. Насамперед йдеться про особливість її об'єкта – права людини. Від того, як держава розуміє цей об'єкт, тобто, що саме включається в склад «права людини» – і залежить інструментарій її забезпечення. Ми погоджуємося з поглядом, що сукупність прав людини, які держава повинна ідентифікувати як об'єкт державної політики у сфері безпеки та оборони, – це той комплекс прав і можливостей, які надаються людині як фізіологічній істоті, закріплені в межах тих громадянських свобод, які є загальновизнаними в світі та закріпленими на рівні міжнародно-правових актів.

У такій ситуації держава не обов'язково повинна закріплювати кожне окреме право в Конституції, але гарантувати недоторканність та недопустимість обмеження прав, що визнаються державою при ратифікації відповідних

міжнародно-правових актів. Натомість сучасна державна політика забезпечення прав людини в аналізованій нами сфері намагається бути максимально деталізованою з погляду визначеності об'єкта, предмета, методів та інструментів. Це, на нашу думку, лише заважає та звужує ефективність її реалізації. Сутність змісту політики забезпечення прав людини, не беручи до уваги сферу її реалізації, полягає головню у створенні такого рівня організаційно-правового забезпечення, яке дасть змогу особі самостійно обирати модель поведінки, досягати максимуму у задоволенні власних потреб та інтересів. Держава не запроваджує обмежень на способи реалізації прав особи, не встановлює межі такої реалізації, але водночас може визначити ті граничні лінії та межі правової поведінки, переступаючи які особа потрапляє у сферу активної уваги на предмет зловживання правами, перевищення прав або навіть порушення загальновизнаного та заздалегідь визначеного на законодавчому рівні способу реалізації прав у конкретній сфері суспільного буття. Людина наділяється такою свободою дій і поведінки при задоволенні власних прав та інтересів, яка дасть змогу забезпечити їх в максимальному обсязі у разі недопущення порушення прав інших осіб або інтересів національної безпеки.

Якщо наведені тези перекласти на сферу національної безпеки, то ми розкриваємо ще одну надзвичайно важливу особливість державної політики забезпечення прав людини, яка пов'язана із підсиленням правоохоронної функції держави. На думку Й. І. Горінецького, правоохоронна функція сучасної держави становить самостійний і пріоритетний напрям державної політики, котрий за допомогою юридичних засобів здійснюється для досягнення такого соціального ефекту, як захист права загалом, основ конституційного ладу, зокрема прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина та інших об'єктів, зміцнення законності і правопорядку, і одночасно є правовою формою досягнення інших цілей суспільства і держави. Саме завдяки цілеспрямованій державній політиці

щодо реалізації правоохоронної функції держави можливо досягти підвищення рівня захищеності, досягнення безпекових умов існування суспільства навіть за умови настання ризиків та активізації загроз національній безпеці [53, с. 4–8]. О. І. Безпалова в цьому сенсі йде далі та зазначає, що чим більшими стають ризики безпекового стану, і зокрема ризики національній безпеці, тим більш активною та жорсткою повинна бути правоохоронна діяльність держави, оскільки недопущення порушення прав людини є детермінантною існування держави навіть за умови, коли діють фактори внутрішнього середовища. Натомість у суспільстві правоохоронна діяльність держави повинна мати особливий характер, пов'язаний із недопустимістю порушення прав людини ще й через дію факторів криміногенної ситуації, крім факторів зовнішнього середовища, що негативно діють на національну безпеку, водночас порушуючи права громадян [18, с. 412–424]. Тобто дослідник вважає, що державна політика забезпечення прав людини повинна активізувати правоохоронну функцію держави пропорційно до сили та рівня дії загроз національній безпеці. В такий спосіб правоохоронна діяльність держави спрямовується на всебічне та максимально повноцінне забезпечення громадянських прав і свобод.

Тут не доцільно мовити про певний баланс у системі: нездатність забезпечення державою стану національної безпеки через дію зовнішніх загроз – підвищення рівня правоохоронної функції з метою максимізації недопущення порушення прав людини через дію внутрішніх безпекових загроз. Тут ми мовимо про таку особливість державної політики, яка пов'язана із збільшенням уваги до реалізації правоохоронної функції внаслідок дії загроз безпековій ситуації, а відтак спрямовує свій владно-управлінський вплив на недопущення ще більшого погіршення становища суспільства чи порушення громадянських прав і свобод.

Натомість ми повинні навести і погляд П. В. Онопенка, який стверджує, що «правоохоронна функція держави має два аспекти: внутрішній та зовнішній.

Зміст внутрішньої правоохоронної функції держави полягає в охороні конституційного ладу, забезпеченні охорони законності і правопорядку, прав і свобод громадян, власності, природних ресурсів та навколишнього природного середовища, боротьбі зі злочинами та іншими правопорушеннями, їх своєчасній профілактиці. Що стосується зовнішньої правоохоронної функції держави, то вона полягає в охороні прав і свобод особи на міжнародній арені; участь України у підтримці міжнародного правопорядку» [168, с. 8–11]. Отже, дослідник стверджує, що реалізація правоохоронної функції держави на міжнародному рівні є додатковим елементом забезпечення національної безпеки.

Ми звісно не можемо погодитися з таким твердженням повною мірою, адже на прикладі сучасного стану протистояння агресії РФ ми бачимо, що активна участь України в миротворчих місіях та в співробітництві із міжнародним співтовариством із питань протидії поширенню злочинності, корупції тощо не гарантувала національної безпеки проти конкретної загрози – вторгнення іншої держави.

Водночас ми погоджуємося з поглядами О. І. Безпалової та П. В. Онопенка стосовно посилення правоохоронної діяльності держави під час дії негативних для національної безпеки факторів зовнішнього середовища чи навіть активного вторгнення іншої держави. Зокрема це проявляється в тому, що під час дії воєнного стану більшість правоохоронних органів наділяється виключними повноваженнями щодо протидії злочинності, застосування превентивних заходів і забезпечення високого рівня громадського порядку.

Така особливість державної політики реалізації прав людини в сфері національної безпеки не повинна розглядатися через призму компенсаторного механізму. Тобто підвищення активності в сфері протидії загрозам криміногенного характеру в середині держави не може вважатися своєрідним елементом підвищення рівня забезпечення громадянських прав через негативну

дію факторів зовнішнього середовища, що спричиняють негативні наслідки для системи національної безпеки в Україні. Це пояснюється тим, що держава повинна активніше діяти в сфері дотримання державних гарантій безпеки в умовах, коли кордони національної безпеки зазнали суттєвого порушення та відбувається постійна негативна дія факторів зовнішнього впливу.

Щодо компенсаторного механізму, то, на жаль, наразі державна політика в аналізованій нами сфері на законодавчому рівні не має ефективного його закріплення. Ми вважаємо такий механізм особливою ознакою аналізованої державної політики, але, на жаль, у нинішніх умовах вітчизняного законодавства його втілення є фрагментарним і виявляється на рівні судового захисту порушених прав. На нашу думку, такий механізм є обов'язком держави, яка шляхом застосування інституту реституції повинна компенсувати ті ресурси, які вона витратила на відновлення порушених прав людини. Відсутність такого дієвого механізму вважаємо одним із суттєвих недоліків вітчизняної політики забезпечення прав людини, передусім в умовах військової агресії РФ, і хоча держава намагається його запроваджувати, ми його більш детально розглянемо в наступних підрозділах та запропонуємо своє бачення моделі його реалізації.

Загалом слід констатувати, що онтологічний зміст і феноменологічне наповнення державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки на практиці розкривається через систему завдань і принципів її формування, реалізації та координації не лише з урахуванням факторів ризиків та загроз системі національної безпеки, а і з урахуванням сучасних геополітичних і суспільно-політичних реалій Української держави, однією із яких є процес європейської та євроатлантичної інтеграції в єдине глобальне безпекове середовище.

Сучасний етап розвитку державної політики забезпечення прав людини характеризується наявністю одразу трьох детермінант, які не були відомі до

моменту вторгнення РФ на територію України, та система національної безпеки нашої держави не проходила випробування на ефективність в умовах відкритої агресивної війни. Такими детермінантами є: руйнування системи міжнародних гарантій безпеки для України, їх недовірливість, що потребує розроблення нових або створення системи національної безпеки із високим рівнем самодостатності в її забезпеченні; необхідність концентрації уваги державної політики з забезпечення прав людини на їх відновлення та захист в умовах дії прямої військової загрози та терористичної загрози з боку РФ; необхідність переоцінки євроінтеграційних прагнень з урахуванням виключності примату національних інтересів, що демонструє так звана *real politic* більшості європейських країн, які максимально не активізують свої зусилля для захисту демократії в Україні, оскільки це суперечить чи може спричинити ризики їх національним і переважно економічним інтересам.

Такою є нова правова та геополітична реальність реалізації державної політики з забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. Це свідчить про необхідність перегляду певних підходів до її формування, механізмів реалізації та процедур, якими вона забезпечувалася. Тут доцільніше мовити про аксіологічний вимір переосмислення такої політики, тобто про зміну орієнтирів при її формуванні та побудові. Але слід наголосити, що будь-яка політика держави в будь-якій сфері суспільного буття завжди реалізується в тому політичному тренді, який проголошено вищим політичним керівництвом держави, в межах тих цивілізаційних цінностей та національної ідеї, яка панує в суспільстві й може вважатися офіційною ідеологією розвитку суспільної свідомості.

За таких обставин і політика забезпечення прав людини в сфері національної безпеки повинна розвиватися з урахуванням потреб досягнення цілей європейської та євроатлантичної інтеграції. Але водночас ми маємо можливість проаналізувати вірогідність формування та реалізації аналізованого

типу державної політики за умови, коли слідування ідеалам ЄС та жорсткість вимог до уніфікації законодавства прийматимуться нами вибірково. Натомість пріоритет віддаватиметься потребам та інтересам національної безпеки, зокрема в умовах сьогодення. Ми наголошуємо на тому, що досвід таких країн, як Великобританія (після Brexit), Норвегія (яка не є членом ЄС, але є членом НАТО), Польща та країни Балтії (які мають статус стратегічних партнерів США), демонструє, що найбільш ефективним є прагнення до пошуку балансу між національними інтересами і тими вимогами, які висуває ЄС до країн-кандидатів. Ба більше, що навіть після того, як Україна офіційно подала заявку на вступ до ЄС політичні дебати стосовно строків такого вступу з боку країн-членів ЄС не мають чіткої визначеності у строках прийняття.

Тут слухним є погляд Н. Пелагши стосовно того, що цивілізаційний розвиток України, інтеграційні процеси, до яких вона долучається, мають мати насамперед національний інтерес, а основний критерій має розкриватися через зміцнення національної ідентичності, національної безпеки та усталення демократичних перетворень [179]. Ми повністю погоджуємося із цією тезою, тим паче, що її актуальність підтверджується сучасними геополітичними умовами розвитку України. Тому слід зазначити, що самі собою євроінтеграційні процеси не можуть розглядатися як самоціль розвитку Української державності. Стосовно державної політики забезпечення прав людини, то євроінтеграція створює для неї нові можливості реалізації, підвищення ефективності окремих механізмів та пошуку нових моделей реалізації з урахуванням досвіду європейських країн.

Забезпечення прав людини та їх відновлення, насамперед в умовах воєнного стану, який запроваджений в Україні, є одним із орієнтирів створення ефективного сектору безпеки й оборони України, ключовим завданням формування нової моделі гарантування національної безпеки. «Такий сектор функціонально об'єднує військові формування, правоохоронні, розвідувальні

органи та спеціальні державні органи і служби, які захищають національні інтереси від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом застосування зброї, спеціальних заходів або правового примусу у межах наданих їм повноважень, а також стоїть на сторожі інтересів української нації, розвитку демократії та повноти реалізації громадянських прав і свобод» [148, с. 120–122]. Для гарантування цих завдань функціонування сектору безпеки і оборони необхідним є створення системи стратегічного прогнозування і планування з метою забезпечення адекватного реагування на реальні та потенційні загрози національній безпеці, визначення комплексу політичних, воєнних, економічних, соціальних, інформаційних та інших заходів для запобігання виникненню загроз національній безпеці, потенційним ризикам порушення громадянських прав, перешкоджанню загостренню ризиків обмежень комплексу громадянських свобод, їх нейтралізації та комплексної протидії [116, с. 248–252]. Ми підтримуємо наведені тези та вважаємо, що державна політика забезпечення прав людини в сфері національної безпеки повинна бути індикатором успішності заходів із підтримки національної безпеки.

Основною метою такої політики є максимізація рівня задоволення громадянами України своїх інтересів та потреб завдяки реалізації громадянських прав і свобод. Проголошений політичним керівництвом курс на європейську інтеграцію повинен сприяти такій реалізації, але щонайменше жодним чином не створювати ситуації, в яких такі громадянські права та свободи обмежуються. Тобто порушення прав людини буде індикатором хибності реалізації державної політики, порушення цілісності її механізму або слугуватиме показником зловживання владою. Натомість досягнення цілей державної політики забезпечення прав людини свідчатиме про те, що цілі національної безпеки також досягаються, її кордони дотримуються, загрози національній безпеці суттєво зменшуються. Таке концептуальне сприйняття онтологічної сутності аналізованого нами типу державної політики впливатиме

і на трансформацію світоглядного прийняття безпекового середовища для України в умовах європейської інтеграції. Наразі ми звикли ототожнювати національну безпеку України із безпекою від зовнішнього втручання, військової агресії та терористичних атак, які вчиняє рф по території України. Однак слід чітко усвідомлювати, і ми наполягаємо на цьому, що реалізація прав людини не обмежується правом на безпечне життя в умовах миру. Це вище комплексне та багатоаспектне, воно дисперсне, а тому включає і такі складові, як економічна, інформаційна, соціальна, громадська безпека, тощо.

Напрямок європейської та євроатлантичної інтеграції слід розглядати, як розширення стандартів для забезпечення відповідного безпекового стану в кожній сфері суспільного буття, що сукупно створюватиме необхідні передумови для вільної та всебічної реалізації населенням своїх громадянських прав і свобод [280; 281, р. 373–377; 288, р. 107–128; 294, р. 111–137; 295, р. 73–91; 300; 303, р. 72–95; 305]. У цьому контексті В. Ф. Смолянчук звертає увагу і наукової спільноти, і практиків державного управління на необхідність перегляду підходу до формування вимог до державної політики забезпечення прав людини в нових реаліях безпекового середовища за умови військової агресії рф. На думку вченого, в таких умовах формування державної політики повинно відбуватися з урахуванням стратегічних перспектив настання мирного часу. Тобто йдеться про запровадження не тактичних заходів із метою відновлення балансу безпеки в якійсь одній сфері суспільного буття, а про розробку стратегічного бачення процесу захисту, відновлення та розвитку в майбутньому прав людини, підвищення рівня їх реалізації в тих умовах, які склалися (автор каже про вторгнення рф станом на 2013–2014 рр.) [237, с. 241–243]. Якщо ж цю тезу екстраполювати на умови сьогодення, то ми отримаємо ситуацію, коли формування державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки повинно відбуватися, орієнтуючись на стандарти ЄС та

НАТО, але виходячи із конкретних потреб суспільства в умовах активної протидії військовій агресії РФ.

Це означає, що необхідно здійснювати пошук альтернативних шляхів і механізмів формування вказаного типу державної політики виходячи із того, що заходи, які реалізуються державою в умовах, зокрема запровадженого воєнного стану, повинні бути змінені на заходи, так би мовити, мирного часу. Це передбачає розробку таких заходів заздалегідь, і при чому не використання застарілих механізмів державної політики, які існували в довоєнний період, а розробку нових, які б враховували наявні та потенційні ризики безпекового стану, але враховували необов'язковість уніфікації національного законодавства із нормами права ЄС, а досягнення базових стандартів розвитку держави, зокрема і системи забезпечення прав людини, які закладені в принципах існування Європейського співтовариства.

Як слушно зазначають М. Ф. Криштанович, Я. Я. Пушак та інші, втрата з 2014 року контролю над Автономною Республікою Крим та частиною територій Луганської і Донецької областей засвідчила слабкість та неефективність національної безпекової політики України періоду до 2014 року. На основі аналізу слабких місць та недоліків реалізації вказаної політики було здійснено перегляд і трансформацію підходів до її втілення, розроблено нові механізми, зокрема в аспекті забезпечення прав людини в умовах тимчасової окупації територій України, численної кількості вимушено переміщених осіб. Так само і розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права також зумовлюють перегляд та уточнення доктринальних положень стосовно формування та реалізації державної політики України щодо забезпечення її національної безпеки. Власне тому політичне керівництво держави після 2014 року вдалося до використання можливостей Ради Безпеки ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, інших міжнародних структур, які несуть

відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки; почало застосовувати потенціал кризового консультативного механізму відповідно до положень Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, підписаної 9 липня 1997 року [128, с. 369–372]. Водночас, як виявляється, нові підходи до політики забезпечення національної безпеки не виявились ефективними настільки, наскільки це б протидіяло воєнному повномасштабному вторгненню рф 24.02.2022 року на майже всю територію України. Це звертає нашу увагу на найважливішу та найсуттєвішу детермінанту всього подальшого процесу формування державної політики забезпечення прав людини – вихідні базові законодавчі акти, які містять механізми забезпечення національної політики, втратили свою актуальність, а моделі та механізми державної політики в сфері забезпечення національної безпеки, вимоги до її формування, система елементів її забезпечення та реалізації, суб'єктний склад практичного втілення такої політики – все це продемонструвало недостатній рівень ефективності, дієздатності при попередженні й протидії реальній військовій загрозі, що призвело в результаті до неможливості протидіяти загрозам і як наслідок – до суттєвого порушення прав людини, обмеження громадянських свобод на великій частині території Української держави.

Україна вважає, що кожна держава має право гарантувати власну безпеку шляхом інтеграції в такі безпекові структури, які найбільше відповідають її інтересам. Із відмовою від політики позаблоковості Україна формує нові підходи до забезпечення національної безпеки, надає пріоритет участі в удосконаленні та розвитку євроатлантичної та європейської систем колективної безпеки. Для цього Україна буде намагатись інтегруватися до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС, а також поглиблювати співпрацю з НАТО для досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації. Для впровадження альтернативних

шляхів державної політики щодо забезпечення національної безпеки України головно необхідно упорядкувати підхід до стратегічного аналізу, прогнозування і планування організації національної безпеки. Така ціль була досягнута після того, як Україна офіційно подала заявки на вступ до ЄС та НАТО. Йдеться про офіційне рішення політичного керівництва держави та заявку на отримання конкретного правового статусу – повноцінного члена вказаних організацій.

Сучасна політика забезпечення прав людини в сфері національної безпеки ґрунтується на тих же законодавчих актах, що і попередня, і це головний її недолік. Водночас ми усвідомлюємо і те, що в умовах запровадження воєнного стану докорінна зміна законодавства є майже неможливою. Тут слід зосередитися на перегляді підходів до практичного втілення та реалізації державної політики, тобто на моделях й інструментарію, який доступний безпосередньо суб'єктам реалізації такої політики. І тому ми говоримо, що одним із головних чинників ефективності формування аналізованого типу державної політики є запровадження адаптивного підходу, ситуативного управління, яке дає змогу реагувати на найбільш гострі фактори порушення та обмеження громадянських прав в тих правових реаліях, які існують (незмінності законодавства), але за умови більш широкого використання управлінського потенціалу органів державної влади. Принципи побудови політики забезпечення прав людини є усталеними, так само як і орієнтири її реалізації втілені в повноті обсягів громадянських прав і свобод, а механізми практичної реалізації та той інструментарій, який зможе використовувати суб'єкт реалізації такої політики, повинен бути докорінно переглянутий і вдосконалений.

Так, деякі вчені основними концептуальними підходами до визначення шляхів забезпечення прав людини в сфері національної безпеки визначають такі:

– організаційно-управлінський – полягає в координації діяльності органів влади, створенні необхідних структур у системі забезпечення прав людини,

ініціюванні та проведенні публічних обговорень із питань національної безпеки. Його сутність полягає у впровадженні механізмів реалізації державної політики, координації діяльності органів влади у цій сфері, активізації потенціалу громадянського суспільства [152];

– правозастосовчо-правотворчий – полягає в створенні суб'єктами реалізації державної політики забезпечення прав людини низки галузевих і підзаконних нормативно-правових актів, які деталізують положення основних законодавчих актів у сфері національної безпеки та формують ефективну правозастосовчу практику [152; 159].

Так, дійсно національна безпека має забезпечуватися шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку загальнодержавних і галузевих концепцій, доктрин, стратегій та програм, у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Водночас такий аспект національної безпеки, як забезпечення реалізації прав людини, є у кожному із секторів національної безпеки, сегменті реалізації безпекової політики держави. Власне тому і складно розробити єдиний стратегічний документ забезпечення прав людини, як наприклад, Стратегія національної безпеки України, оскільки він би охоплював абсолютно всі сфері суспільного буття. Натомість компенсувати його відсутність можна завдяки розширенню правотворчої свободи та креативності суб'єктів владних повноважень, наділених відповідним мандатом реалізації державної політики з забезпечення прав людини;

– дискретного управління – який передбачає прийняття суб'єктами владних повноважень таких рішень, у процесі реалізації державної політики забезпечення прав людини, які дають змогу максимізувати їх реалізацію за умови непохитності та мінімізації ризиків системі національної безпеки. Сам собою механізм дискретного прийняття управлінських рішень свідчить про обов'язок органу державної влади обрати таку модель реалізації державної

політики із можливих, чи прийняте таке рішення, яке входить до сфери його компетенції, але водночас максимізує рівень реалізації громадянських прав і свобод. Можна сказати, що таке рішення матиме найбільш позитивні наслідки для конкретної особи, оскільки дасть змогу якомога більшою мірою задовольнити її інтереси в законний спосіб.

Отже, мета і зміст державної політики із забезпечення прав людини в сфері національної безпеки України визначаються життєво важливими інтересами держави, суспільства і громадянина, її цілями, цінностями та необхідністю розробки і використання ефективних засобів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Ця теза є базовою для формування та практичної реалізації аналізованого типу державної політики, але ми повинні усвідомити, що наведений перелік підходів, який можуть використовувати суб'єкти владних повноважень, на які покладено обов'язок її реалізації, не може бути закріплений на рівні нормативно-правових актів, оскільки стосується способу правореалізації.

Єдність і взаємозв'язок напрямів державної політики у такій сфері має забезпечуватися визначеними на законодавчому рівні правовими механізмами, які повинні передбачати елементи диспозитивності, розширеної ініціативи органів державної влади, консолідації зусиль із інститутами громадянського суспільства [250, с. 409–417]. Власне так позиція Т. Ю. Ткачук і забезпечує практичне втілення ситуативного й адаптивного управління процесами реалізації державної політики забезпечення прав людини, але особливий акцент слід зробити на використанні таких підходів в умовах реальних загроз національній безпеці і насамперед в умовах запровадження правового режиму воєнного стану. Тут ситуативність та адаптивність розкриваються найбільше, оскільки владні структури повинні вирішувати два головних завдання: консолідації ресурсів для подолання загроз національній безпеці та пошук нових альтернативних шляхів регулювання суспільних відносин, які дадуть максимальний ефект для відновлення безпекового стану.

У таких умовах відновлення порушених прав людини чи продовження їх забезпечення на максимально можливому рівні дає змогу населенню повною мірою реалізувати власний економічний, трудовий, інтелектуальний та інший потенціал, який спрямовуватиметься на виконання завдань у сфері забезпечення національної безпеки. Таким чином, ми говоримо про те, що адаптивний і ситуативний підходи формують циклічний зв'язок між державною політикою забезпечення прав людини та політикою в сфері національної безпеки. Реалізація прав людини дає змогу розкрити ті резерви, які має суспільство і які можуть бути використані для подолання загроз національній безпеці. Наприклад, відновлення трудових прав людини, які порушені внаслідок вторгнення РФ, дадуть змогу їй працювати, використовувати працю, трансформуючи її в доданий продукт, а отже, в додану вартість, що забезпечує податкові надходження для держави, а відтак дає змогу спрямовувати кошти на фінансування безпекового сектору.

Така циклічність демонструє практичний ефект від перегляду підходів до формування політики забезпечення прав людини, оскільки самоціль – максимізація обсягу реалізації громадянських прав особою – змінюється внаслідок застосування адаптивного підходу на іншу – використання потенціалу від максимально можливого в умовах дії загроз безпековому середовищу обсягу реалізації громадянських прав для забезпечення потреб національної безпеки.

Це передбачає ширший погляд і на процес планування, розробку та впровадження політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Так, головна проблема забезпечення безпеки будь-якої країни охоплює не тільки традиційно воєнні, а й політичні чинники, проблеми історичної та національної ідентифікації, проблеми демократизації та стабільності окремих держав, формування дружніх міждержавних відносин тощо. Це означає, що процес реалізації прав людини в означених сферах суспільного буття повинен забезпечуватись потребами національної безпеки, і жодним чином не

компіювати у національному розвитку шлях, який пройшли інші країни, а державна політика національної безпеки має бути спрямована на освоєння сучасних форм її організації з урахуванням власної історичної спадщини, глобалізаційних тенденцій, де права людини є основною цінністю, а ефект від їх реалізації – здобутком держави та потенціалом зміцнення її безпекового стану.

Отже, ми знову наполягаємо на тому, що навіть в умовах європейської інтеграції Україна повинна проходити шлях вступу з максимальним урахуванням національних інтересів, недопущенням зменшення обсягу власного суверенітету та надмірного делегування політичних функцій загальноєвропейським органам управління.

Загалом альтернативні шляхи державної політики щодо забезпечення національної безпеки передбачають широкий погляд на вирішення комплексу завдань щодо її забезпечення та зумовлюють необхідність постійного наукового супроводу, розробки і впровадження у практику державно-управлінських рішень, спрямованих на їх вирішення. Державна політика в сучасних умовах вимагає системного інтелектуального, науково-експертного супроводу при вирішенні стратегічних завдань, вироблення і прийняття управлінських рішень щодо національної безпеки. Науковий супровід процесу державного управління в цій сфері є одним із найважливіших факторів удосконалення державної політики в реалізації завдань забезпечення національної безпеки. Саме в його межах існують найбільші можливості для підсилення ефективності цієї політики. Аналіз тренду наукового дискурсу свідчать про поглиблену увагу дослідників до питань наукового супроводу забезпечення національної безпеки в процесі реалізації державної політики у цій сфері. Загалом розв'язання проблеми формування стандартів якісного наукового супроводу для забезпечення ефективних державно-управлінських рішень у сфері національної безпеки набуває особливої актуальності. З іншого боку, очевидно, що науковий супровід забезпечення національної безпеки успішно розвиватиметься тоді, коли буде сформовано

відповідний запит на наукову й експертно-аналітичну продукцію [66]. Для комплексного оцінювання наукового супроводу в процесі реалізації завдань з забезпечення національної безпеки необхідно враховувати оцінку всебічного, загального забезпечення, яка може характеризуватися двома інтегруючими показниками: всебічної підтримки процесу управління щодо забезпечення наукового супроводу реалізації цих завдань та комплексного використання необхідних сил і засобів забезпечення безпекового супроводу в їх реалізації.

І в цьому контексті ми наголошуємо, що вирішення завдань якісного наукового, експертного та навіть інформаційно-аналітичного супроводу процесу формування державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки неможливе без розширеної участі в цих процесах громадянського суспільства.

Реальним проявом спрямування державної політики в напрямі розвитку й сприяння участі в процесі формування громадянського суспільства є затвердження Постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 «Порядку проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики». Консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів. Проведення консультацій із громадськістю має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проєктів таких рішень [195]. Наведена Постанова передбачає налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства. Вона повинна базуватися на партнерстві, взаємозаінтересованості в досягненні

цілей, пов'язаних із процесом демократизації всіх сфер державного управління і суспільного життя, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина.

Окремо слід також відзначити Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затверджену указом Президента України від 27.09.2021 № 487/2021, яка визначає, що громадянське суспільство є виразником та захисником інтересів і прагнень різноманітних суспільних груп та громадян. Громадянське суспільство здатне зробити значний внесок у сталий розвиток держави шляхом надання соціальних послуг, забезпечення здійснення соціального підприємництва, збільшення кількості робочих місць і самозайнятих осіб, поліпшення бізнес-середовища, протидії корупції, сприяння прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування та реалізації інших суспільно корисних проєктів. Інститути громадянського суспільства в Україні також відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру [198]. Тобто держава вбачає в розвитку громадянського суспільства, забезпеченні ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення потенціал для підвищення рівня національної безпеки, а також необхідну передумову для подальшого розвитку державної політики забезпечення громадянських прав і свобод.

Йдеться про часткове делегування низки повноважень, зокрема контрольно-наглядових і моніторингових функцій, інститутам громадянського суспільства з метою досягнення максимального рівня прозорості й утилітарності процесам планування, прогнозування, формування та реалізації відповідного типу державної політики. Інститути громадянського суспільства здатні підвищити якість розроблених механізмів, наповнюючи їх новим змістом і прогресивним інструментарієм, який забезпечує максимально можливий рівень реалізації прав людини та громадянина.

Окремо слід зауважити на такий напрям формування політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки, як гарантування прав людини особам, які є вимушено переміщеними особами з територій України, тимчасово окупованих РФ, а також правовий режим захисту громадян, що проживають або проживали на територіях тимчасово окупованих ворогом та на яких ведуться бойові дії.

Так, із-поміж чинних нормативно-правових актів щодо забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях слід акцентувати на таких:

– Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII, який підтверджує невіддільне суверенне право України на відновлення і збереження її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону. Цей закон визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії російської федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [194];

– Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 р. № 1680-VII, який визначає тимчасовий порядок організації місцевого самоврядування, діяльності органів місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей із метою створення умов для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення правопорядку, конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для повернення жителів до вимушено залишених місць постійного проживання, їх реінтеграції, а також для відновлення життєдіяльності в населених пунктах у Донецькій та Луганській областях та розвитку територій [200];

– Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII, який встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб [193].

Сукупність наведених законодавчих актів визначає особливості політики держави стосовно осіб, які зазнали суттєвого порушення прав через вимушене переміщення з територій, окупованих РФ; або внаслідок продовження перебування на таких територіях; або через пошкодження майна внаслідок військових дій РФ. Незважаючи на те, що ці закони приймалися за результатами часткової окупації РФ території Автономної Республіки Крим, частини Донецької та Луганської областей, вони наразі є актуальними, однак потребують розширення географічні межі та територіальна юрисдикція з урахуванням нових випадків тимчасової окупації.

В. Ф. Нестерович стверджує, що в Україні сформовано підґрунтя для реалізації політики забезпечення прав людини з урахуванням тимчасової окупації РФ частини території України, що означає фактичну реалізацію політики відновлення порушених громадянських прав та свобод особам, які проживали на цій території. Створено внутрішньоорганізаційні та процесуально-правові засади і заходи щодо забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Водночас дослідник акцентує, що відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на російську федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права. Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, за результатами якого оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та вживає необхідних заходів. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює, згідно із законом, парламентський контроль за дотриманням

конституційних прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території [163, с. 85–87]. Але ми наголошуємо, що цей напрям політики забезпечення прав людини необхідно суттєво актуалізувати, оскільки наразі в стані тимчасової окупації перебуває ще чимало території України.

Це вимагає законодавчої визначеності стосовно правового статусу та правового режиму реалізації громадянських прав осіб у межах деяких територіально-адміністративних одиниць; розробку комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які були змушені переселитися на іншу територію України, починаючи з 24 лютого 2022 року. Це дасть змогу суттєво підвищити ефективність державної політики з забезпечення прав людини в сфері національної безпеки з урахуванням реального безпекового стану та військової агресії РФ, що створює об'єктивні причини неможливості в повному обсязі громадянам реалізувати їх права та свободи, передбачені Конституцією України.

Сучасна державна політика забезпечення прав людини в сфері національної оборони проходить випробування на утилітарність, повноту та системність реалізації під тиском факторів зовнішнього середовища. Так, російська військова агресія, терористичні атаки на мирне населення, дія антиукраїнської пропаганди – все це сукупно формує сукупність нових історико-правових реалій як середовища існування українського суспільства. Права людини в Україні не перестають бути найвищою цінністю держави й основним об'єктом у системі пріоритетів національної безпеки. Натомість існування та загострення значної кількості негативних факторів і чинників створює ситуацію, за якої державі складніше забезпечувати повноту прав людини.

Наведемо простий приклад, пов'язаний із забезпеченням права людини на гідне життя, яке, зокрема, включає отримання від держави гарантованого обсягу комунальних та інших послуг на відповідній основі. Із 24 лютого, а в деяких регіонах із 10 жовтня, більшість території України стає об'єктом терористичних

атак із боку РФ на об'єкти критичної та енергетичної інфраструктури, що тягне настання негативних наслідків у виді блекауту та масових відключень електроенергії для кінцевих споживачів. Держава намагається і попередити та протидіяти обстрілам та терористичним атакам, і оперативно реагувати на їх негативні наслідки. Натомість така політика держави має насамперед компенсаторний характер, оскільки держава реагує на настання цих наслідків. Водночас держава не може забезпечити повноту реалізації прав громадян із об'єктивних причин, і саме така штучна «неспроможність» держави породжує низку інформаційних атак, метою яких є дестабілізація безпекового становища в Україні, посилення розколу в суспільстві щодо формування певного сприйняття правової та суспільно-політичної реальності, вигідної ворогу.

У цьому контексті нами і розглядається перший перспективний напрям розвитку державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Він полягає у закріпленні на рівні Стратегії національної безпеки України як її окремого підрозділу комплексу наслідків негативного впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на стан національної безпеки України, який [вплив] не може бути подоланий у будь-який інший спосіб, аніж шляхом відновлення порушених прав, при чому порушення яких (обмеження чи скорочення) триває певний невизначений проміжок часу. Правова конструкція такої моделі повинна мати наступні ознаки: включати причинно-наслідковий зв'язок між негативними чинниками та факторами впливу та негативними наслідками, які призводять до порушення прав людини; визначати неможливість держави відреагувати чи попередити відповідні загрози в інший спосіб, аніж шляхом ліквідації наслідків; демонстрацію критеріїв максимального державно-управлінського впливу з метою відновлення порушених чи обмежених прав громадян у зв'язку із настанням відповідних наслідків.

Сукупно ці ознаки визначають правову конструкцію, схожу із конструкцією настання ризиків форс-мажору в сфері господарювання. Однак

держава не може повною мірою зняти з себе зобов'язання перед народом України щодо забезпечення прав і свобод людини, а тому повною мірою застосування наслідків дій обставин непереборної сили в аналізованій сфері державної політики неможливе. Тому держава на рівні Стратегії національної безпеки України повинна закріпити, що у разі настання таких наслідків негативного впливу факторів зовнішнього середовища, які суттєво порушують права людини, органи державної влади повинні запроваджувати низку спеціальних заходів екстреного характеру, які передбачають: повну мобілізацію ресурсів; акумуляцію потенціалу держави, приватного сектору та недержавних структур; створення умов максимального сприяння для відновлення порушених прав чи ліквідацію негативних наслідків громадянами за рахунок власних ресурсів і можливостей, але з обов'язковою компенсацією таких ресурсів.

Нині виникла така ситуація, за якої держава переважно декларує захист порушених прав громадян, свої зобов'язання з їх відновлення, але не приділяє уваги політиці максимального відновлення та компенсації тих негативних наслідків, які настають для конкретної людини, і які така людина відновлює за власний рахунок своїми зусиллями. Компенсаторний механізм існує і запроваджений на рівні окремих законодавчих актів, але він не передбачений на рівні стратегічного забезпечення державної політики гарантування прав людини, що суттєво зменшує можливості населення для повноцінної реалізації власних прав, свобод та інтересів. Мало того, настання негативних наслідків для людини породжує новий прошарок відносин із приводу реалізації її прав, коли критерії та основні обсяги розроблення й реалізації державної політики значно змінюються.

Тут, для прикладу, слід навести такі випадки, пов'язані з набуттям особою особливого правового статусу. Так, до повномасштабної агресії з боку РФ більшість громадян, що постійно проживають на територіях, які виявилися тимчасово окупованими з 2022 р., не мали жодного особливого статусу та вели

нормальне життя, намагаючись реалізувати всю повноту тих прав і свобод, які їм гарантовані державою. Держава ж водночас намагалася їх забезпечити. Але через руйнування цілих населених пунктів РФ спричинила декілька хвиль вимушеної міграції. Особи, що проживали на таких територіях, почали набувати й отримувати статусу внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), водночас їх матеріальний стан суттєво погіршився. Це призвело до необхідності запровадження політики держави щодо ВПО в обсягах, які не були передбачені жодним стратегічним документом. Так, особи, отримуючи статус ВПО, набувають особливих прав та обов'язків, і ці права перебуваючи у загальному обсязі громадянських прав і свобод, повинні насамперед реалізовуватися державою. Виникає ситуація, за якої держава повинна гарантувати особі і права, передбачені правовим статусом ВПО, і загальні громадянські права, які гарантовані Конституцією України та є невід'ємними природними правами особи.

У таких умовах державна політика забезпечення прав людини є надто обтяжливою, оскільки включає декілька шарів державних гарантій, організаційних засад надання тих чи інших адміністративних, публічних і соціальних послуг, які пов'язані із особливостями їх реального соціального стану. Наприклад, забезпечуючи реалізацію права на гідне життя таких осіб, держава запроваджує мінімальний розмір виплат для ВПО; забезпечуючи їх трудові й економічні права, держава створює систему пільг та особливих гарантій працевлаштування таких осіб, стимулювання їх до власної економічної активності. Водночас жодним чином не змінюється обсяг загальних зобов'язань держави щодо забезпечення таких осіб гідними умовами життя. Але навіть статус ВПО не передбачає компенсаторних заходів, спрямованих на відновлення попереднього майнового та соціального стану людини, який змінився хоча і не з прямої вини держави, але внаслідок фактичної неспроможності її протидіяти руйнівному впливу ризиків зовнішнього середовища.

Отже, ми вважаємо, що на рівні Стратегії національної безпеки України необхідно окремим розділом виокремити «Розділ IV-I. I. Пріоритети реалізації компенсаторних заходів, спрямованих на відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина». Основна правова модель і зміст такого розділу повинні передавати необхідність та обов'язковість державної компенсації всіх погіршень чи пов'язаних із цим змін соціального, економічного, майнового стану особи; негативних наслідків та шкоди, завданої особі внаслідок дії факторів порушення національної безпеки. Держава повинна створити такий механізм, який би на рівні позасудового врегулювання забезпечував комплекс заходів, пов'язаних із прийняттям відповідних заяв від особи щодо необхідності компенсації її порушеного права; оцінкою вказаних у відповідній заявці обставин, зокрема розміру шкоди, яка має бути відшкодованою, а також перевіркою обставин настання відповідного порушення чи обмеження громадянських прав особи. Нами пропонується такий механізм запровадити на рівні Стратегії національної безпеки України із подальшою розробкою відповідного нормативно-правового акту рівня Постанови Кабінету Міністрів України. Сутність вказаного механізму є надзвичайно простою (рис. 3.5), але його змістовність і значущість суттєво спрощували процес реалізації цілей державної політики з забезпечення прав людини.

Ми наголошуємо, що дія такого механізму можлива виключно щодо настання негативних наслідків дії факторів зовнішнього середовища на систему національної безпеки держави, як наприклад пряма агресія з боку РФ. Такий механізм реалізується як компенсація неспроможності держави забезпечити в повному обсязі власні безпекові зобов'язання перед населенням, що призвело до порушення прав людини. Тобто тут йдеться не лише про порушення права, а про визнання державою того факту, що саме не повною мірою виконання завдань забезпечення національної безпеки призвело до такого становища із правами осіб.

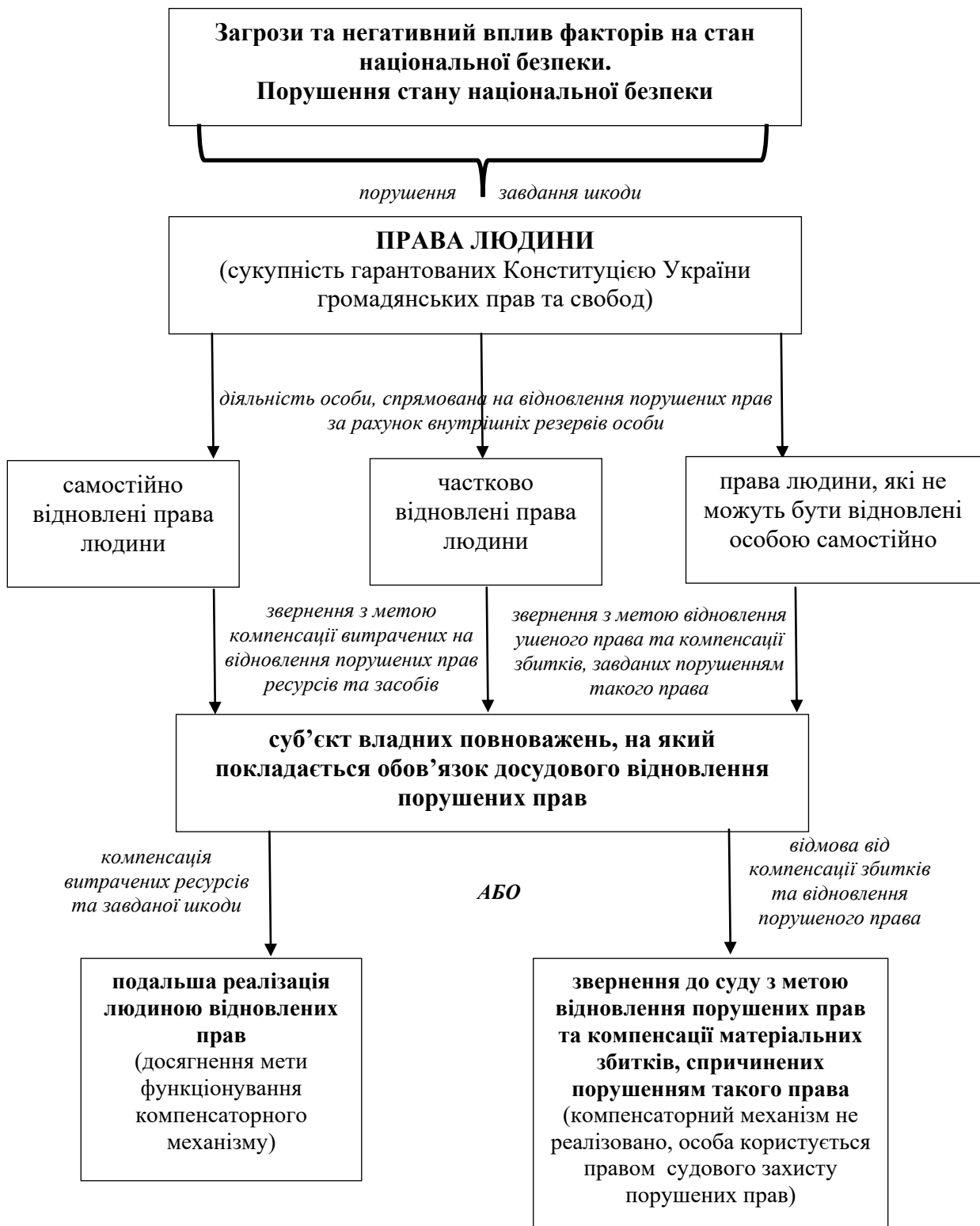

Рис. 3.5. Схематичне зображення компенсаторного механізму гарантування державою відновлення порушених громадянських прав у сфері національної безпеки.

Зауважимо на потенційній необхідності передбачити (рис. 3.5) додатковий механізм захисту та відновлення порушених прав людини в судовому порядку в разі відмови держави застосувати компенсаторний механізм або у разі недостатнього, на думку особи, розміру відповідної компенсації.

Наступним пріоритетним напрямом реалізації державної політики забезпечення прав людини в сфері безпекового середовища вважаємо розширення переліку випадків залучення інститутів громадянського суспільства до процесу ухвалення рішень, що тягнуть потенційне обмеження прав людини в інтересах національної безпеки. Така розширена участь передбачає:

- залучення інститутів громадянського суспільства до законотворчого процесу з метою надання власних пропозицій щодо обсягів, допустимості застосування та меж скорочення громадянських прав в інтересах національної безпеки;

- залучення інститутів громадянського суспільства до розробки альтернатив державного регулювання в сфері національної безпеки, щодо реалізації таких механізмів реалізації державно-владних відносин, які б або нівелювали зменшений обсяг прав, або взагалі пропонували таку модель реалізації державної політики, за якої зменшення було б необов'язковим;

- участь інститутів громадянського суспільства в розробці стратегій національної безпеки та процедур її забезпечення в контексті дотримання громадянських прав і свобод;

- розширення інструментарію цивільного контролю та моніторингу з боку інститутів громадянського суспільства за станом реалізації державної політики забезпечення прав людини в сфері національної оборони.

Отже, суспільство через відповідні інститути та неурядові організації отримуватиме доступ до процесу ухвалення державних рішень, а фактично реалізовуватиметься механізм участі народу в державних справах.

У такому контексті інститути громадянського суспільства повинні сприйматися державою як сукупність суб'єктів моніторингу, контролю та нагляду за повнотою реалізації державної політики, недопущення порушення її цілей чи перевищення повноважень, наданих органам держави на виконання цілей аналізованого нами виду державної політики. Практична реалізація зазначеної ролі інститутів громадянського суспільства, на наш погляд, забезпечуватиметься шляхом прямого їх залучення до окремих процесів цілепокладання, стратегічної орієнтації та ресурсного забезпечення стану реалізації відповідної державної політики.

Так, вказані інститути повинні долучатись до процесу законотворчості у Верховній Раді України, нормотворчості – в інших органах державної влади, аж до процесу нормотворчої (правової) експертизи текстів окремих нормативно-правових актів. Ми наголошуємо, що інститути громадського суспільства не розглядаються нами як суб'єкти прийняття рішень чи забезпечення безпосереднього регулювання процесу забезпечення прав людини. Їх роль зводиться до контрольної-наглядової функції із можливістю використання державою того наукового, експертного, інформаційно-аналітичного потенціалу, який є у відповідних інституціях громадянського суспільства.

Передбачаючи можливу аргументацію щодо недопустимості втручання сторонніх організацій у процеси розробки та реалізації стратегії національної безпеки, окремих заходів її забезпечення тощо, ми послуговуємося такими аргументами:

По-перше, йдеться не про «втручання», а лише про залучення з метою моніторингу та контролю за органами державної влади в частині недопущення свавільного чи надмірного обмеження прав людини в тих випадках, коли такого обмеження можна і необхідно уникати. Йдеться про перевірку вагомості аргументів на користь обмеження чи скорочення обсягу громадянських прав, а також пошук альтернатив такого скорочення.

По-друге, отримуючи доступ до відповідних процесів у сфері забезпечення національної безпеки, інститути громадянського суспільства концентруватимуться лише на тих елементах, де йдеться про повноту забезпечення прав людини чи скорочення обсягу такого забезпечення. Це означає, що розробка будь-якого управлінського рішення у відповідній сфері супроводжуватиметься аудитом або цивільним контролем на предмет достатності такого скорочення та дотримання умов, строків і обсягу його запровадження.

По-третє, участь таких інституцій дасть змогу суттєво розширити потенціал ефективності прийнятих рішень і запроваджуваних механізмів забезпечення повноти реалізації громадянських прав, оскільки відкриває державним органам доступ до ресурсної, експертної, інформаційно-аналітичної потужності інститутів громадянського суспільства. Це не волонтерська діяльність та не випадки залучення неурядових організацій до процесів державного заперечення шляхом запровадження механізму кооперації, взаємодії та делегування частини соціальних функцій від держави на рівень таких організацій. Те, що стосується реалізації державної політики забезпечення прав людини, то інститутами громадянського суспільства так чи інакше виступають суб'єкти системи цивільного контролю в сфері безпеки та оборони, що прямо закріплене на законодавчому рівні. Тому консолідація їх потенціалу є не так можливістю чи випадковістю, як обов'язковим елементом реалізації їх правосуб'єктності.

Таким чином, нами обстоюється необхідність розширення участі вказаних інститутів у процесах, пов'язаних із реалізацією державної політики з забезпечення прав людини в сфері безпеки та оборони з метою, з одного боку, розширення контрольної-наглядової спроможності громадськості за процесом державного управління, з іншого – з метою розширення потенціалу повноти забезпечення реалізації громадянських прав і свобод. Відповідна участь

інститутів громадянського суспільства в аналізованих процесах повинна закріплюватися на законодавчому рівні шляхом внесення відповідних змін до ст. 10 «Громадський нагляд», зокрема шляхом доповнення частин другої цієї статті пунктом 3-1 такого змісту:

«3-1) виступати суб'єктом законодавчої ініціативи, шляхом направлення до відповідних комітетів Верховної Ради України законопроектів з питань забезпечення прав людини в сфері національної безпеки; надсилати пропозиції органам державної влади та місцевого самоврядування щодо необхідності прийняття окремих нормативно-правових актів з питань забезпечення прав людини в сфері національної безпеки, надсилати проекти таких нормативно-правових актів на розгляд».

Отже, запропоновані нами напрями та пріоритети розвитку державної політики забезпечення прав і свобод людини в сфері національної безпеки спрямовані головню на розширення можливостей держави з такого забезпечення, а також на обґрунтування й контроль за застосуванням випадків обмеження громадянських прав і свобод.

Наступним перспективним напрямом розвитку державної політики з забезпечення прав людини в сфері національної безпеки є спрощення доступу до правосуддя в умовах активної дії загроз національній безпеці і зокрема відкритої воєнної агресії. Ми наголошуємо на тому, що в умовах, коли відбувається зміна правового режиму мирного часу, тобто звичайного правового режиму, на правовий режим воєнного стану або, як це відбувалось протягом 2014–2022 років, на правовий режим антитерористичної операції, права людини є під потенційною загрозою порушення, обмеження, скорочення обсягу, що вимагає більших зусиль для їх захисту та відновлення. Водночас спроможність громадян самостійно забезпечувати захист своїх прав знижується, а варіативність обрання інших модулів поведінки, за яких можна було б компенсувати порушені права та можливості в інший спосіб, суттєво

скорочується. За таких умов держава повинна активізувати заходи забезпечення реалізації прав людини та/або їх відновлення. Однак, сам собою режим воєнного стану чи інші спеціальні режими, за яких відбувається регулювання суспільних відносин, передбачає наявність загроз у системі національної безпеки, а отже, вимагає від держави консолідації ресурсного потенціалу й уваги саме на питаннях забезпечення національної безпеки. Це не означає, що держава менше уваги концентрує на питаннях захисту та гарантування повноти дотримання громадянських прав і свобод, але для більш ефективної реалізації державної політики в аналізованій галузі є потреба пошуку додаткових інструментів і механізмів досягнення її цілей.

Отже, на наше глибоке переконання, одним із таких потенційних інструментів є скасування судового збору за звернення до суду з метою відновлення порушених прав людини під час дії правового режиму воєнного стану або іншого правового режиму, який передбачає зміну нормальної моделі забезпечення правопорядку чи здійснення суспільних відносин, а також застосування до таких звернень процедури спрощеного або навіть наказного провадження. Як аргументи, якими ми доводимо доцільність запровадження такого напрямку державної політики забезпечення реалізації прав людини, наводимо такі:

По-перше, в умовах, коли діють загрози національній безпеці, особливо в умовах воєнного стану та відкритої військової агресії проти держави, зазвичай відбувається суттєве погіршення матеріального та фінансового стану населення через скорочення трудової активності, зменшення можливостей для економічної діяльності, вимушену міграцію, втрату робочих місць тощо. Це змушує населення переглянути і власні джерела надходження фінансових активів, і напрями витрат, через що сплата судового збору, який доволі часто має відчутний розмір, насамперед у справах майнового характеру, стає для особи надмірним фінансовим навантаженням. Але якщо зробити ставку судового

збору нульовою, звісно що не у всіх категоріях справ, тоді громадяни активніше звертатимуться за захистом своїх порушених прав, що підвищить у їх свідомості рівень довіри до держави.

По-друге, захист і відновлення деяких громадянських прав є особливо актуальним саме в умовах воєнного стану. Тут йдеться про те, що дійсно запровадити нульову ставку судового збору доцільно лише до окремої категорії справ щодо відновлення порушення лише конкретних прав особи, а саме тих, реалізація яких надалі чи відновлення до рівня, який існував до запровадження воєнного стану, суттєво підвищить спроможність самозабезпечення таких осіб або навіть розкриє їх потенціал для допомоги державі під час відновлення стану національної безпеки. Йдеться насамперед про відновлення порушених трудових, економічних, майнових (права на різні виплати та дотації), соціальних прав (права соціального забезпечення), а також прав на медичне забезпечення та інших прав, які відповідають низці критеріїв. Такими критеріями ми відзначаємо: порушене право у разі його відновлення зменшить витрати особи на задоволення власних первинних потреб; відновлення порушеного права дає змогу реалізувати особі власний трудовий, економічний, інтелектуальний потенціал, що дасть змогу йому отримувати дохід не за рахунок соціальних виплат чи державних дотацій; порушення права відбулося виключно через перевищення органами державної влади, місцевого самоврядування, посадовими особами суб'єктів господарювання публічного та приватного секторів своїх повноважень, пов'язаних із забезпеченням виконання завдань воєнного стану чи іншого спеціально-правового режиму; відновлення порушеного права сприятиме долученню такої особи до виконання завдань із забезпечення національної безпеки та відновлення безпекового становища, зокрема шляхом провадження волонтерської діяльності; порушення права, за відновленням якого звертається особа до суду, тягне суттєве погіршення майнового стану такої особи та членів її родини. Сукупність таких критеріїв, які

має перевіряти суд під час звернення до нього за відновленням порушеного права без сплати судового збору, не дасть змогу особам зловживати правом на судовий захист в умовах воєнного стану без сплати судового збору.

По-третє, відновлення порушених громадянських прав під час воєнного стану в судовому порядку також під час воєнного стану повинно відбуватися виключно щодо тих прав, підстави для порушення яких з'явилися через його запровадження або через негативну дію загроз національній безпеці. Тут суд має виходити із того, що в умовах воєнного стану таке порушення виникло через неправильне розуміння особами, які його порушили, меж та обсягу власних завдань і функцій на забезпечення національної безпеки. Тобто має місце не лише перевищення службових повноважень, а саме зловживання владою, оскільки потенційне розширення державно-управлінського впливу для таких осіб здійснювалось виключно для потреб забезпечення національної безпеки. Порушення прав людини чи їх обмеження не є необхідністю, яка чітко передбачена на законодавчому рівні, а тому людина має всі підстави продовжувати реалізовувати порушене права в той спосіб, який вона обрала самостійно.

Наведені аргументи свідчать про необхідність і доцільність запровадження так званого нульового судового збору за звернення осіб до суду про відновлення порушених громадянських прав під час воєнного стану чи дії загроз національній безпеці. Водночас ми наголошуємо, що суд, вирішуючи такий спір, може присуджувати виплату, крім матеріальної шкоди, ще й шкоди моральної, але тут ми наголошуємо на тому, що стягнення моральної шкоди повинно відбуватися виключно після закінчення дії загроз для національної безпеки, що стала приводом для запровадження воєнного стану. Це зменшить надмірне навантаження на державний бюджет чи на інші фінансові ресурси держави при тому, що порушене право особи буде відновлено в повному обсязі.

Для практичної імплементації запропонованого нами механізму необхідно внести відповідні зміни до законодавства, а саме доповнити частину другу статті 3 Закону України «Про судовий збір» пунктом 20 такого змісту:

«20) позовної заяви про відновлення порушених чи надмірно обмежених в умовах введення воєнного стану громадянських прав і свобод, гарантованих статтями 27–30, 38, 41–43, 46, 49 Конституції України, до чого призвели дії та/або діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також посадових осіб юридичних осіб публічного права».

Отже, нами пропонується дієвий механізм підвищення ефективності державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки, який, з одного боку, дає змогу відновлювати порушені права особи, з іншого – зменшує витрати такої особи на відновлення порушеного права, і головне – підвищує рівень довіри до держави та створює нові можливості для реалізації особою власного трудового, економічного, інтелектуального й іншого потенціалу на користь забезпечення національної безпеки та протистояння загрозам, зокрема і військового характеру.

Висновки до третього розділу

За результатами проведеного аналізу практичних засад реалізації державної політики із забезпечення прав людини у сфері національної безпеки зроблено низку важливих висновків.

Доведено, що механізм забезпечення прав людини у сфері національної безпеки є сукупністю способів, засобів і елементів організаційно-правового, інституційного та функціонального забезпечення процесу практичного втілення політики держави щодо гарантій реалізації прав та свобод людини в сфері національної безпеки з урахуванням потреб останньої, без забезпечення

яких така реалізація повноти прав неможлива, що обумовлює допустимість та достатність підстав для можливості обмеження прав людини. Структура механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки демонструє тісний зв'язок інституційної, організаційної та функціональної складових, кожна із яких ґрунтується виключно за законодавстві та визначає потенційний обсяг реалізації прав людини та запровадження їх обмежень в аналізованій сфері.

Доцільно зазначити, що загалом детермінанти державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки України виражаються через різні аспекти правової системи та державної політики, спрямовані на захист прав і свобод громадян. Для прикладу, наведемо декілька з таких аспектів: конституційний аспект, позаяк основою для забезпечення правового статусу особи є Конституція України, яка визначає основні права й обов'язки громадян, а також гарантує їх захист від будь-яких порушень; законодавчий аспект, адже державний механізм забезпечення правового статусу особи підтримується системою законів, що регулюють взаємини між державою та громадянами, а також внутрішні відносини між особами; аспект судової системи, адже ефективна робота судової системи та забезпечення доступу до суду є важливими складовими для захисту прав і свобод особи (незалежність суддів і забезпечення правової допомоги сприяють забезпеченню правового статусу особи); аспект міжнародних зобов'язань, адже Україна як суб'єкт міжнародного права зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів стосовно прав людини, що також має вплив на механізм забезпечення правового статусу особи; аспект ефективної адміністративної системи, адже розвинена адміністративна система, яка забезпечує прозорість, відкритість та відповідальність органів влади перед громадянами, сприяє забезпеченню правового статусу особи.

Зрештою, якщо загалом підсумувати, то необхідно зазначити, що державний механізм забезпечення правового статусу особи є складною системою, яка охоплює законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, а також участь громадянського суспільства та міжнародних організацій. Його ефективність визначається ступенем захищеності прав і свобод громадян, що має прямий вплив на національну безпеку України.

РОЗДІЛ 4

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЕРЖАВНОМУ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1 Цінність безпеки людини як аксіологічна складова державного механізму забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки

Стрімкі темпи розвитку людського суспільства ставлять людину перед необхідністю подолання щоразу нових викликів, котрі стосуються всіх сфер життя людини, а самотійно впоратися вона може лише з незначною їх кількістю. Інші виклики людина як член суспільства може подолати з допомогою держави, що створює сприятливі умови для життя та розвитку людини як особистості та активно працює над усуненням несприятливих чинників та мінімізацією їх негативних наслідків для людей [12; 33; 42; 65; 87, с. 34–48; 171]. Здебільшого ці виклики стосуються безпеки особи як однієї зі складників національної безпеки, де безпека особи є частиною безпеки держави та не може функціонувати окремо від неї, оскільки самотійно не здатна гарантувати безпеку всіх сфер життєдіяльності людини.

У вітчизняному законодавстві задекларовано, що людина, її життя і здоров'я, недоторканність та безпека є найбільшою цінністю для держави. Виявом задекларованих цінностей є надання людям прав і свобод, сукупність яких гарантує їм гідний рівень життя. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Закріплено також принцип відповідальності держави за свою діяльність перед людиною. Такий принцип захищає людину від свавілля держави, що на практиці має вияв у

розроблених та санкціонованих самою державою механізмах забезпечення правового статусу особи (гарантування дотримання прав і свобод людини та якнайшвидше відновлення порушених прав і свобод).

Нині найбільшою небезпекою для людини є війна, розв'язана РФ, та її наслідки для України як держави та українців. Попри реальну фізичну загрозу життю, люди зіткнулися з чисельними психологічними та соціальними небезпеками, які мають негативний вплив на їхнє життя та здоров'я. Невирішені проблеми, пов'язані з фізичною загрозою життю людини, сприяють появі небезпек, що безпосередньо впливають на інші сфери життєдіяльності. Отже, «основними загрозами соціальній безпеці людини в Україні є:

- зростання рівня бідності (зниження рівня трудових доходів або їх втрата у зв'язку з бойовими діями);
- незахищеність прав та свобод громадян;
- втрата частиною населення житла внаслідок ворожих обстрілів;
- зростання безробіття у зв'язку з припиненням діяльності більшості підприємств у зоні бойових дій;
- посилення соціальних конфліктів на фоні військової агресії, руйнування системи соціальних цінностей;
- зростання криміналізації суспільства, розвиток тероризму на тимчасово окупованих територіях, а також мародерства;
- зниження доступності населення до якісної медичної допомоги, особливо в тих регіонах, де ведуться бойові дії, і, як наслідок, – погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних захворювань;
- намагання маніпулювати свідомістю громадян шляхом поширення недостовірної та упередженої інформації в ЗМІ та соціальних мережах» [33].

Кожна з цих загроз має значний негативний вплив і на державу загалом (через її неможливість виконувати свої функції у повному обсязі), і на людину зокрема (через неможливість самостійно вирішити свої основні потреби).

На початку 2023 року проведено соціологічне дослідження [171] з метою визначення оцінки громадянами ситуації в країні та дій влади. Зокрема, респондентам було запропоновано 5 варіантів відповідей, аби з'ясувати, наскільки ефективно влада вирішує проблемні питання у конкретних сферах.

Таблиця 4.1

На Вашу думку, наскільки добре влада справляється з вирішенням проблем у різних сферах після 24 лютого 2022 року (%)?

Сфера життєдіяльності	дуже добре	скоріше добре	скоріше погано	дуже погано	важко відповісти
Економіка	6,8	37,9	40,0	5,5	9,8
Оборона країни	25,4	56,4	11,0	2,2	4,9
Боротьба з корупцією	4,1	19,5	44,5	21,3	10,7
Боротьба зі злочинністю	4,9	33,3	35,6	11,7	14,5
Соціальний захист та пенсійне забезпечення	8,6	44,0	28,8	8,2	10,4
Охорона здоров'я	6,2	47,6	30,3	5,7	10,3
Освіта	6,3	49,5	24,1	5,4	14,7
Енергозабезпечення	18,0	61,6	12,9	3,4	4,0
Зовнішня політика	26,0	48,7	12,5	3,0	9,8
Правосуддя	3,7	25,0	37,3	10,8	23,2
Відбудова країни	5,6	32,3	26,7	9,1	26,2

Результати дослідження засвідчили, що найбільш ефективно в сучасних умовах влада вирішує питання оборони держави (25,4) та зовнішньої політики (26,0). Традиційно вкрай низькі показники роботи правосуддя (3,7), у сферах боротьби з корупцією (4,1) та боротьби зі злочинністю (4,9). І це не є чимось новим для нашої держави, а говорить про тривалу неефективну управлінську діяльність, де кожна наступна криза лише поглиблює вже існуючі проблеми галузі та створює небезпеки і для особи, і для держави. Зрозуміло, що війна лише посилила кризові явища та розширила коло небезпек, порушивши вряди-годи стабільне середовище життєдіяльності людини, додавши постійну загрозу життю та здоров'ю людини.

Вже традиційно питання, пов'язані з безпекою, розглядають у двох аспектах: «безпека кого (чого)» та «безпека від кого (чого)», а також у дихотомії «безпека – небезпека». Оскільки людина є центром сучасного громадянського суспільства та правової держави, то на першочерговості набуває саме безпека людини. Як зазначає В. П. Тихий: «Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота» [245, с. 31–46]. Тобто безпеку людини дослідник трактує як усебічну захищеність людини через захищеність її прав і свобод. Права та свободи стосуються всіх сфер життєдіяльності людини та забезпечують людині можливості для вільного розвитку особистості та гідного рівня життя. Наявність спектру прав і свобод, якими людина може користуватися в повному обсязі, знаючи, що за потреби держава (наприклад, у разі їх порушення іншими людьми чи державою або особою, уповноваженою законом на виконання функцій

держави) швидко й ефективно їх відновить, створює відчуття безпеки, захищеності та певних гарантій стабільності.

На думку І. Коржа, безпека – це «збалансований стан функціонування соціальної системи (людини, держави, світового співтовариства), антропогенних, природних систем тощо, за якого людина завдяки знанням про навколишнє природне середовище і тенденції його розвитку своїми діями спроможна своєчасно виявити та мінімізувати негативний вплив наявних та потенційних загроз або уникнути їх, що, своєю чергою, дає їй можливість зберігати систему своїх цінностей і забезпечувати подальший їх розвиток» [113, с. 68–72]. Безпека людини становить неабияку цінність для демократичного світового співтовариства. Саме завдяки гарантуванню безпеки з боку держави через захист громадянських прав і свобод людина має змогу розвиватися в обраній нею системі цінностей, сприяючи в такий спосіб подальшому розвитку свої країни. Отож безпека людини – це безпека її розвитку. Декларування та впровадження державою ефективного механізму застосування на практиці прав і свобод людини дають їй можливість не просто жити у сприятливих умовах, а й бути рушійною силою поступу суспільства та процвітання держави через саморозвиток людей, які її населяють.

У сучасних умовах саме забезпечення безпеки людського розвитку є пріоритетним завданням держави [284; 292, р. 23–46; 298, р. 901–914; 304, р. 88–112; 308, р. 1–22; 309, р. 58–72;]. Створення безпечних умов для такого розвитку полягає у наданні людині права на власний вибір. Людина, яка діє у межах, визначених чинним законодавством, отримує всі гарантовані державою права і свободи та самостійно обирає власні пріоритети й цінності, відповідно до яких вибудовує своє життя, формується як особистість. «Поняття «безпека людського розвитку» характеризується як стан динамічної рівноваги процесу розширення можливостей і свобод людини, з метою збереження існуючого рівня і забезпечення задоволення зростаючих потреб, а також реалізації

потенціалу, що постійно накопичується у процесі розвитку для досягнення гідного рівня життя за умови мінімального впливу загроз» [65]. Зрозуміло, що навіть найрозвиненіші суспільства та держави стикаються щоразу з новими небезпеками у різних сферах життєдіяльності людини. Однак характерно, що їхня діяльність спрямована на запобігання виникненню небезпек та мінімізацію ймовірних наслідків і для держави та суспільства, і для людини.

Цікавим є дослідження О. В. Баженової «Соціальна безпека людини в умовах військової агресії: індикатори та оцінювання (на прикладі України)» [12], в якому виокремлено критерії, аналіз яких сприяє вивченню проблемних сфер забезпечення соціальної безпеки людини. Науковці сформувавши систему індикаторів соціальної безпеки людини, за якими можна визначити відповідні рівні: забезпечення життєдіяльності, добробуту, соціального забезпечення, захисту і самозбереження та рівень освіти і саморозвитку. Тобто тих основних характеристик, які мають безпосередній вплив на людину та її відчуття безпеки.

Таблиця 2

Система індикаторів соціальної безпеки людини

Група	Індикатор
Рівень забезпечення життєдіяльності	Поточні видатки на охорона здоров'я на одну особу (пот. дол. США) Очікувана тривалість життя при народженні, загальна (років) Кількість лікарняних ліжок (тис.) Частка населення, що користується принаймні основними послугами питної води (% населення) Частка населення, що має доступ до електроенергії (% населення) Частка населення, що використовує Інтернет (% населення) Частка населення, що має доступ до основних санітарних послуг (% населення)
Рівень добробуту	ВВП на одну особу (ПКС, пот. дол. США) Частка населення, яке витрачає понад 10% споживання чи доходу домогосподарства на витрати на охорону здоров'я з власної кишені (%) Внутрішній кредит приватному сектору банками (% ВВП) Оцінка легкості ведення бізнесу (від 0 = найнижча

	продуктивність до 100 = найкраща продуктивність) Витрати на кінцеве споживання домогосподарств та неприбуткових інституцій, що обслуговують домогосподарства (річний % зростання) Частка людей із доходом нижче 50 відсотків середнього доходу (%) Коефіцієнт бідності на рівні 3,65 доларів на день (2017 ПКС) (% населення) Інфляція споживчих цін (річних %)
Рівень соціального забезпечення	Тривалість оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (календарні дні) Охоплення програмами соціального страхування (% населення) Охоплення програмами соціального захисту та праці (% населення)
Рівень захисту та самозбереження	Особовий склад збройних сил (% від загальної кількості робочої сили) Військові видатки (% ВВП) Кількість облікованих кримінальних правопорушень (тис.) Кількість умисних вбивств (на 100 000 осіб) Кількість внутрішньо переміщених осіб, нові переміщення, пов'язані з конфліктом і насильством (кількість випадків)
Рівень освіти та саморозвитку	Державні видатки на освіту, всього (% ВВП) Кількість людей, що навчалися у закладах середньої освіти (на 10 тис. населення) Кількість людей, що навчалися у закладах професійної освіти (на 10 тис. населення) Кількість людей, що навчалися у закладах вищої освіти (на 10 тис. населення) Кількість вчителів початкової школи Кількість вчителів середньої школи

Результати дослідження свідчать, що «узагальнюючий показник рівня соціальної безпеки людини в Україні протягом 2014–2020 рр., він зріс у 1,22 раза, що, незважаючи на гібридну війну протягом досліджуваного періоду, характеризує покращення соціальної безпеки людини в Україні (в основному за рахунок підвищення рівня забезпечення життєдіяльності та рівня захисту і самозбереження)» [12]. Зрозуміло, що якби дослідження охоплювало період після 24 лютого 2022 року, то його результати були б іншими, найперше через постійну загрозу життю і здоров'ю людей, спричинену військовою агресією рф.

Однак застосування підходу, запропонованого авторами, дає змогу у будь-який час з'ясувати рівень соціальної безпеки людини.

«Безпека людини – це цілісна концепція, яка охоплює права людини, належне управління, доступ до освіти й охорони здоров'я та гарантує, що кожна людина має можливості і вибір для реалізації свого власного потенціалу» [87, с. 34–48]. Безпека – це стан, в якому основні потреби людини є задоволені, а також вона має гарантовані можливості для розвитку своєї особистості в суспільстві.

За сучасних умов людина не може самостійно, поза соціумом, створити собі абсолютно безпечні умови існування. Зробити це може тільки держава. Цінність безпеки людини як аксіологічна складова державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки сьогодні надзвичайно висока. Адже «категорія «національна безпека», маючи у своїй основі предикат «національна», уже перестала сприйматися наукою у вузькому етнополітичному сенсі – як винятковий атрибут націй та, відповідно, прояв винятково національних інтересів, що до того ж по-різному може інтерпретуватися в різний час панівною верхівкою суспільства, а стала сприйматися швидше як синонім загальносоціальної безпеки як безпеки державно організованого соціуму в найширшому розумінні значення, як квінтесенції його глибинної потреби у безпечних, стабільних та упорядкованих умовах існування, з активною роллю державних та недержавних «акторів», відповідальних за відвернення внутрішніх і зовнішніх, реальних та потенційних загроз цим умовам суспільного існування і розвитку» [86, с. 37–55]. Людина є частиною держави, тому національна безпека обов'язково має охоплювати і безпеку людини і навпаки – безпека людини є складовою національної безпеки, яка через державний механізм як систему юридичних гарантій, що сприяє профілактиці правопорушень та відновленню вже порушених прав та статусу, створює безпечні умови для життєдіяльності людини.

Дослідження «Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину» [42], проведене М. Воротнюк та О. Сушком за підтримки Представництва в Україні Фонду ім. Фрідріха Еберта, дає нам можливість проаналізувати ситуацію з безпекою людини в Україні та окреслити план для майбутньої діяльності з підвищення рівня безпеки людини в нашій державі. Висновки дослідників такі:

1. «Людську безпеку можна визначити як захист «життєвого ядра всіх людських життів шляхом, який забезпечує свободи людини та людську самореалізацію», «захист від критичних (інтенсивних) та масштабних (всеохоплюючих) загроз та ситуацій». Тобто важливим критерієм для розуміння, що є людською безпекою, є поняття «життєвого ядра» – як набір основних потреб людини, котрі мають бути забезпечені.

2. Порівнюючи концепції традиційної, національної безпеки та людської безпеки, можна побачити принципові відмінності. По-перше, референтом безпеки виступають різні суб'єкти – держава та людина (індивідуум), відповідно; це висуває на перший план дихотомію (насправді штучну) «захист держави» versus «захист людини». По-друге, масштаб та характер загроз у концепції людської безпеки, на відміну від традиційної безпеки, включає в себе не тільки загрозу фізичному існуванню держави, а й загрози іншим, відносно «новим» видам безпеки: економічній, екологічній, соціокультурній тощо. По-третє, головним (чи навіть єдиним) актором безпеки в її традиційному сприйнятті виступає держава, тоді як концепція людської безпеки передбачає ефективне залучення й інших акторів: неурядових організацій, міжнародних організацій, місцевих спільнот тощо. Врешті-решт, відрізняються механізми гарантування безпеки. Якщо традиційна безпека досягається шляхом нарощування військових арсеналів, формування воєнно-політичних союзів (у реалістському розумінні) чи побудові демократичного миру за рахунок загальної демократизації (у ліберальній версії), то людська безпека як

неоліберальна концепція «останнього покоління» робить наголос на захисті базових потреб та уповноваженні, посиленні статусу індивідуумів.

3. За своїми базовими характеристиками людська безпека людиноцентрична, багатовимірна, взаємопов'язана, універсальна. Її основними принципами є повага до прав людини, обмеження використання воєнної сили, зв'язок з громадськістю (bottom-up approach) та фокус на регіоні, а не тільки на країні. Таким чином, людська безпека змінює наголос та зміст військових операцій, наголошує на «гуманізації безпеки». Вона має нормативну, дискурсивну та практичну цінність, оскільки інструктує стосовно того, чого потрібно досягати в сфері безпеки та як це робити.

4. Завданням людської безпеки є подолання фрагментації безпеки та об'єднання основних сфер та акторів, що займаються безпекою, посилення координації між ними» [42].

Держава має певні зобов'язання перед людиною, що найперше стосуються гарантування людині безпеки. Тому безпека людини є складовою національної безпеки. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» [198], «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій». Вітчизняне законодавство саме людину ставить на перше місце у тріаді «людина – суспільство – держава», декларуючи в такий спосіб її цінність, важливість у функціонуванні держави та забезпеченні національної безпеки, поряд із цим визнаючи, що для української держави пріоритетними є саме цінності громадянського суспільства та правової держави. «Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях із підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони» [198]. Україна як держава, що прагне розвиватися в напрямі демократії та підтримує її цінності й пріоритети, навіть в умовах необхідності забезпечення національної безпеки гарантує дотримання цінностей національного та міжнародного права.

На цінності безпеки людини як аксіологічній складовій державного механізму забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки наголошено і в Стратегії національної безпеки, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. Вже сама назва документа «Стратегія національної безпеки. БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ» свідчить про першочергову спрямованість діяльності державного механізму на забезпечення безпеки людини. У документі, зокрема, зазначено:

«1. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки.

2. Ми творимо Україну вільною, заможною, безпечною державою, де панує право, де держава захищає громадян і суспільство, де кожен може реалізувати свої таланти і здібності, де люди дихають чистим повітрям, п'ють чисту воду та з якою пов'яжуть долю наші діти й онуки.

3. Україна прагне миру. Мир – запорука розвитку України. Встановлення миру, відновлення суверенітету і територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону – найвищий пріоритет держави» [162].

Забезпечення миру в межах міжнародно визнаного державного кордону є пріоритетним завданням для держави, адже на окупованих територіях та територіях, на яких тривають активні бойові дії, забезпечення та реалізація прав і свобод людини є неможливою. Водночас перемога у війні, яку розв'язала РФ, позбавить необхідності повсякчасного вирішення чималого кола проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки людини.

Саме людина є найціннішим капіталом для держави, адже без людини сам факт існування держави не матиме сенсу. «Людський капітал – запорука майбутнього України. Для його розвитку необхідно:

- створювати робочі місця в Україні;
- модернізувати систему дошкільної та повної загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти, увідповіднити освітні стандарти до потреб суспільного розвитку та найкращих світових зразків;
- створити умови, необхідні для культурного розвитку та збагачення громадян України, для популяризації українського та світового мистецтва, музики, літератури;
- створити умови, зокрема інфраструктурні, для популяризації серед громадян масового спорту з метою покращення їх здоров'я та фізичного розвитку;
- забезпечити рівні можливості жінок і чоловіків для реалізації та розвитку їх здібностей та потенціалу, а також сприяти безбар'єрності у різних аспектах життя людини;
- забезпечити зростання добробуту населення та надання адресної соціальної допомоги, зокрема багатодітним сім'ям і малозабезпеченим громадянам;
- створити економічні та соціальні умови для підвищення рівня народжуваності та зниження рівня смертності шляхом впровадження ефективних соціальних механізмів підтримки дитини і сім'ї, розвитку сімейних

форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, підтримки послуг раннього розвитку дитини, материнства;

– забезпечити право людини на охорону здоров'я, зокрема через популяризацію здорового способу життя, попередження захворювань, раннє діагностування, якісне комплексне лікування, реабілітацію з перших днів захворювання, паліативні послуги, розвиток трансплантації, належне медикаментозне забезпечення, впровадити стандарти доступних і якісних медичних послуг, сформувати ефективну систему біобезпеки і біологічного захисту;

– удосконалити систему контролю якості, ефективності та безпеки лікарських засобів;

– забезпечити особам з інвалідністю повну інклюзію у суспільство, рівність прав і можливостей на доступ до сервісів і послуг, роботи, відпочинку та активного соціального життя» [198].

Розвиток суспільства і держави потребує подолання щоразу нових загроз. Найперше є необхідність забезпечення безпечного функціонування кіберпростору, його використання в законних інтересах особи, суспільства і держави. Поступ інформаційних технологій спричинив появу нових загроз, які несуть небезпеку і людині, і державі та суспільству. Ці загрози стосуються найрізноманітніших сфер – від фінансових злочинів до заподіяння шкоди психіці людини.

Саме з метою зниження рівня загроз у кіберпросторі затверджено Стратегію кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни» [207]. За цим документом, забезпечення кібербезпеки є одним з пріоритетних напрямів для системи національної безпеки, розвиток якого здійснюватиметься через удосконалення системи кібербезпеки України з метою протидії кіберзагрозам. Так, на законодавчому рівні визначено, що «загрозами кібербезпеці України є:

– гібридна агресія російської федерації проти України у кіберпросторі. Держава-агресор невпинно нарощує арсенал кіберзброї наступального призначення, застосування якої може викликати невивправні, незворотні руйнівні наслідки. Кібератаки російської федерації спрямовані, насамперед, на інформаційно-комунікаційні системи державних органів України та об'єкти критичної інформаційної інфраструктури з метою виведення їх з ладу (кібердиверсія), отримання прихованого доступу і контролю, здійснення розвідувальної та розвідувально-підривної діяльності. Кібератаки також активно використовуються державою-агресором як елемент спеціальних інформаційних операцій з метою маніпулятивного впливу на населення, втручання у виборчі процеси та дискредитації української державності;

– кіберзлочинність, що завдає шкоди інформаційним ресурсам, суспільним процесам, особисто громадянам, знижує довіру суспільства до інформаційних технологій та призводить до значних матеріальних втрат. Набуває поширення використання кіберпростору для вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних із легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівлею людьми, незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших предметів і речовин, які загрожують життю та здоров'ю людей тощо;

– організовані та спонсоровані урядами інших держав кібератаки, що пов'язані з викраденням у політичних, економічних або військових цілях чутливої інформації (кібершпигунство) та здійсненням розвідувально-підривної діяльності. Особливостями таких кібератак є їх тривалість, складність та прихований характер, що ускладнює їх попередження, виявлення та нейтралізацію;

– використання терористичними організаціями кіберпростору для вчинення актів кібертероризму, фінансової та іншої підтримки терористичної

діяльності». Діяльність держави у вказаному напрямі є вкрай актуальною, адже війна триває і в кіберпросторі, де людині часто важко розібратися з отриманою інформацією та вберегтися від кібератак. Відтак «пріоритетами забезпечення кібербезпеки України є:

- убезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства;

- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі;

- європейська і євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки» [35].

Наведені аспекти вкотре засвідчують, що захист прав, свобод і законних інтересів людини є пріоритетними для держави і у сфері кібербезпеки.

Права і свободи людини сьогодні є одним із найважливіших орієнтирів розвитку концепції національної безпеки. ... Права і свободи особистості виступають одним із найважливіших об'єктів політики національної безпеки. Фіксуючи реальну захищеність і гарантуючи права і свободи особистості у конкретній спільноті, права людини можуть поставати як гуманістичний орієнтир розвитку не тільки держави загалом, а й системи національної безпеки, яка склалася в країні. При цьому проблема взаємозалежності національної безпеки і прав людини не є проблемою вибору за принципом «або/або». Це – проблема компромісу між забезпеченням національної безпеки і дотриманням прав людини, між реалізацією прав людини і захистом національної безпеки [67, с. 9–22].

Нині спроможність держави забезпечити безпеку людини є однією з ознак демократичної держави, яка має можливість не лише забезпечити задоволення основних потреб людини, а й створити безпечні умови для розвитку людини. Безпека людини тепер виступає цінністю з уже традиційними цінностями громадянського суспільства та правової держави, такими як рівність, справедливість, гідність, повага, гуманізм та іншими. Основним підходом в

управлінні поступово стає гуманістичний підхід як такий, що визнає людину найвищою соціальною цінністю та спрямований на забезпечення і захист її цінностей та інтересів, формує передумови для розкриття та реалізації її потенціалу.

«В основі гуманізму покладено визначення базових соціальних цінностей, тобто тих засобів і правил, завдяки яким суспільство здатне виконувати певну функцію. ... Поняття гуманізму як загальнолюдської характеристики якості права характеризує ставлення до людини як до вищої цінності, що стверджує її свободу і гідність незалежно від будь-яких виконуваних нею соціальних функцій і ролей, поважає її право на гідне життя, щастя і розвиток. Саме право переводить гуманістичні ідеали і принципи із соціально-етичної реальності в юридичну та постає як «обіцянка людяності, надана однією частиною людей іншій частині та гарантована законом» [244].

Цінність та актуальність гуманістичного підходу до безпеки людини, де фокус безпеки переноситься з держави на людину, – величезна. Сьогодні виводить саме людину основним суб'єктом безпеки. Безпека людини є основою для національної безпеки, безпеки держави. Так, завдяки інтегруванню безпеки людини в систему національної безпеки з'являється можливість прогнозувати появу нових загроз, розробляти стратегії, програми для їх уникнення чи мінімізації впливу негативних наслідків на державу та людину або й повного їх уникнення.

4.2 Сучасні виклики та загрози формуванню державного механізму щодо забезпечення правового статусу особи в контексті національної безпеки України

Контекст євроатлантичної інтеграції запроваджує додаткову тенденцію наукового пізнання процесів, пов'язаних із формуванням державної політики

забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Основними елементами нашого дослідження залишаються система національної безпеки та політика держави щодо забезпечення повноти реалізації громадянських прав та свобод. Проте аналізуючи процес формування принципів та цілей такої політики, будемо виходити із потреб євроатлантичної інтеграції як додаткового напрямку підвищення рівня власної обороноздатності та повноцінного відновлення стану національної безпеки держави.

Якщо говоримо про процес цілепокладання під час розробки державної політики забезпечення прав людини, то варто зазначити, що загальне спрямування заздалегідь відоме – максимізація державних гарантій та сприяння реалізації громадянами своїх прав та свобод. При цьому деталізація таких цілей є явищем цілком зрозумілим, а характер кінцевих завдань обумовлюється низкою аспектів:

- засади реалізації державної політики забезпечення прав людини з урахуванням вимог, що висуває система забезпечення національної безпеки, та особливість моделі державно-управлінських відносин в ній;

- система загроз, які впливають на стан національної безпеки та є потенційними ризикогенним факторами, зокрема і щодо порушення, обмеження прав людини;

- загальний напрям розвитку держави, її цивілізаційна орієнтація та загальний концепт розвитку суспільно-політичних процесів.

Оскільки Україна є демократичною, правовою державою, а її розвиток спрямований на долучення до єдиної північноатлантичної концепції побудови безпекового середовища, а також на вступ до ЄС, то цілком логічним є те, що під час розробки державної політики забезпечення прав людини необхідно вже на етапі законодавчого її забезпечення враховувати положення та норми права ЄС, щоби досягти високого рівня уніфікації національного та загальноєвропейського законодавства під час остаточної інтеграції до Союзу.

Це об'єктивує необхідність отримання певних стандартів та вимог щодо повноти забезпечення тих чи інших прав і свобод та конкретного виду чи наповнення моделі державної політики в цій сфері.

Маємо зауважити, що на сучасному етапі розвитку України євроінтеграція не має бути самоціллю. Справді, відкриття ринків ЄС для вітчизняної продукції, досягнення європейського рівня соціальних стандартів та соціального забезпечення, забезпечення прозорих умов для ведення бізнесу та розвитку особистості – все це бажані цілі та бажаний стан розвитку суспільства. Однак досвід ЄС демонструє, що у рамках вирішення проблем національної безпеки першочерговими постають загальноєвропейські інтереси безпеки, зокрема й економічної, які можуть у певний спосіб дисонувати із національними інтересами чи пріоритетами національної політики в цій сфері.

Досвід санкційної політики свідчить, що деякі країни намагаються отримати більше преференцій від ЄС, натомість зменшуючи власні вимоги до національного безпекового середовища, щоправда здебільшого в економічній сфері. До прикладу, Франція, Німеччина та Італія не бажають запроваджувати загальноєвропейські безпекові обмеження та санкції, мотивуючи це великими ризиками для власних економік. Попри це, дотримання прав людини є певним індикатором демократизації розвитку країни, її відповідності стандартам ЄС, зокрема виконання вимог на перерозподіл тих чи інших фінансових потоків всередині ЄС. Про це свідчить досвід Угорщини. І хоча приклад цієї країни є не зовсім вдалим, та саме на тому, в який спосіб ЄС маніпулює питаннями дотримання громадянських прав, хочемо акцентувати. Так, голосування за окремі безпекові рішення Угорщина не проводила протягом другої половини 2022 року, мотивуючи це порушенням національних інтересів та появою загроз економічній безпеці.

Подібну позицію обстоювали й інші країни ЄС, але після того, як політичне керівництво Союзу погодилося на певні компенсації таким країнам,

як Болгарія, Греція тощо, зокрема прийняті відповідні рішення з урахуванням рівня демократизації політичних процесів та рівня дотримання прав і свобод людини в цих країнах. Водночас Угорщина так і не отримала необхідних поступок в плані додаткового фінансового та економічного забезпечення саме внаслідок невідповідності рівня реалізації громадянських прав у цій країні загальноєвропейським стандартам. Це свідчить про те, що обираючи між європейською інтеграцією та станом забезпечення національної безпеки та національних інтересів, кожна держава повинна робити зважений вибір на користь останнього, оскільки навіть членство в ЄС не гарантує уникнення загроз національній безпеці, зокрема в економічній сфері, навіть із дотриманням високого рівня вірогідності захисту держави від зовнішніх загроз прямої агресії з боку іншої держави.

З цього приводу наведемо позицію М. Ф. Криштановича: «функціями державної політики, процесом національної безпеки є цілеспрямовані, організуючі, координуючі та регулюючі впливи суб'єктів державного управління національною безпекою, які спрямовані на реалізацію національних інтересів. Вони мають регулювати ці сфери життєдіяльності суспільства та держави. Їх головною метою є створення належних умов розвитку особи, прогресу суспільства і держави, а також нейтралізація загрози послаблення спроможності держави реалізувати інтереси національні на міжнародній арені. Варто зазначити, що специфічність визначених функцій полягає також у тому, що виявлення та нейтралізація загроз національним інтересам передбачає використання спеціально створюваних сил і засобів, зокрема збройних сил, розвідки, правоохоронних органів та інших, тому їх реалізація може мати «силовий», примусовий характер» [128, с. 249–250]. Ця підтверджує необхідність враховувати потенціальну можливість застосування всіх наведених інструментів та сил держави для забезпечення національної безпеки в рамках досягнення цілей європейської інтеграції.

З цього приводу варто навести позицію С. М. Домбровської, яка зазначає, що досягнення національної безпеки держави в окремих сферах не може бути досягнуто виключно за рахунок інтеграції в ЄС. Так, інтеграція відкриває лише новий рівень можливостей із забезпечення національної безпеки, але при цьому і встановлює новий рівень вимог до процесу формування та реалізації державної політики [70, с. 30–31]. Повністю поділяючи цю тезу, зазначимо, що само собою ні законодавство ЄС, ані єдиний економічний простір не дають гарантій національної безпеки чи максимального рівня дотримання прав людини. Інтеграція в ЄС лише в певний спосіб розширює коло можливостей, організаційний, ресурсний та фінансовий потенціал підвищення якості державної політики в аналізованій сфері, але не може вважатися достатньою умовою для максимізації стабільності стану національної безпеки держави.

Саме тому ефективне управління завжди має динамічний характер, а процеси, які відбуваються у суспільстві, мають тенденцію до прискорення в часі. Тому для державної політики забезпечення прав людини в сфері безпеки та оборони постійно існує необхідність підвищення її якості, що неможливо без наукового аналізу ймовірних управлінських ситуацій для визначення способів ефективного розв'язання управлінських проблем, які виникають у процесі реалізації національних інтересів. Національні інтереси та загрози щодо їх реалізації виявляються у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави [39, с. 80–85]. Це дає підстави констатувати, що управлінські рішення суб'єктів забезпечення національної безпеки, які мають за мету максимізувати рівень забезпечення прав людини, впливають на основний зміст, результативність та ефективність адміністративного, політичного, соціально-економічного та інших видів державного управління, тобто йдеться про стратегічне значення управлінських рішень вказаних суб'єктів. Це, зокрема, спостерігається, коли виникає необхідність нейтралізації загроз життєво важливим національним інтересам у тій чи іншій сфері життєдіяльності суспільства та держави, та

дозволяє дійти висновку, що управлінню у сфері забезпечення національної безпеки властиві закономірності, ознаки й особливості міжгалузевого та функціонального управління, як неперервного процесу суб'єкт-об'єктних відносин, в процесі яких відбувається виконання функцій та завдань, спрямованих на реалізацію національних інтересів [3]. Саме тому для визначення завдань та запровадження принципів формування політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки найперше маємо розкрити сукупність нормативно-правових актів, в яких такі принципи вже закріплені.

Нами аналізуватимуться лише ті принципи, які безпосередньо належать до обох сфер: державної політики національної безпеки та державної політики забезпечення громадянських прав і свобод. водночас здійснюватиметься їх оцінка з урахуванням євроатлантичної інтеграції України. Тому першим нормативно-правовим актом, який підлягає критичному аналізу, є Закон України «Про національну безпеку України». Принципи, які нас цікавлять, містяться у ст. 3 цього закону, зокрема:

- верховенства права, підзвітності, законності, прозорості та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектора безпеки й оборони та застосування сили;

- дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

- розвитку сектора безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони [198].

Наведена система принципів згрупована законодавцем у три підсистеми, кожна з яких відповідає або детермінує окремий напрям реалізації державної політики в сфері національної безпеки чи відповідає певному функціональному середовищу тих інструментів та механізмів, які обираються державою для її забезпечення з різних сфер державно-владних відносин.

Перша група принципів є загальною для будь-якого виду державної політики чи нормативно-правового регулювання окремої сфери суспільних відносин, оскільки вони проголошують базові детермінанти існування правопорядку. Верховенство права, підзвітність, законність та прозорість – все це є вимогами до демократичного врядування, індикаторами його реалізації та вихідними умовами для забезпечення повноти прав людини, що закріплюється на рівні не тільки національного законодавства, а й є вимогами для демократичних держав, втілених у різноманітних міжнародно-правових актах.

З-поміж першої групи принципів треба виокремити принцип дотримання засад демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони держави. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», «демократичний цивільний контроль – це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектора безпеки й оборони та інших органів, діяльність яких пов’язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України» [198]. Тобто аналіз вказаної норми демонструє, що демократичний цивільний контроль є засобом забезпечення реалізації всіх інших принципів, перелічених у п. 1 ч. 2 ст. 3 зазначеного закону.

Системний аналіз положень Розділу III «Демократичний цивільний контроль» цього закону демонструє не лише сутнісну концептуальну цілісність такого контролю як окремого механізму забезпечення ефективності реалізації державної політики в сфері національної безпеки загалом і щодо реалізації прав людини в цій сфері зокрема. Системність такого контролю проявляється в тому, що він здійснюється Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим,

Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також системою органів судової влади та громадянами й інститутами громадянського суспільства.

Така деталізація суб'єктного складу, предметної сфери та способів реалізації демократичного цивільного контролю засвідчує, що це не лише принцип формування державної політики в аналізованій галузі, а й самостійний окремий механізм її практичної реалізації, основною метою якого є забезпечення повноти дотримання прав людини, недопущення перевищення влади та застосування сили

Наступним блоком принципів, визначених у ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», є принципи, що стосуються практичного дотримання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною. Зокрема, на законодавчому рівні закріплюється не лише забезпечення максимально високих стандартів дотримання прав людини, зафіксованих в системі міжнародно-правових актів, а й участь України в забезпеченні таких прав під час міжнародної кооперації в сфері національної безпеки. Тут доцільно говорити про те, що Україна повинна деталізувати, в яких саме програмах міжнародного співробітництва та проєктах глобального забезпечення миру й безпеки вона братиме участь чи в яких проєктах така участь відповідає її національним інтересам.

З позиції євроінтеграційних процесів об'єктивно буде зазначити, що таке співробітництво повинно відбуватися в рамках програм забезпечення безпеки в ЄС та програмах транскордонного співробітництва з країнами ЄС в сфері забезпечення прав людини та високих безпекових стандартів. Але в цьому контексті слід пам'ятати про первинність національних інтересів і вже потім – про інтереси глобального порядку. Так, досвід протистояння російській агресії Україною демонструє низький рівень інклюзивності більшості європейських країн щодо забезпечення безпеки в європейському регіоні. Низький рівень

реагування та мобільності у протидії російській агресії та навіть терористичним атакам з боку РФ, свідчить про те, що європейські країни не квапляться виконувати міжнародні зобов'язання, якщо вони суперечать їх економічним інтересам.

Саме такий принцип повинен домінувати і у вітчизняній практиці реалізації державної політики забезпечення прав та свобод людини в сфері національної безпеки. Варто зауважити, що багато дослідників окреслюють негативні аспекти використання міжнародного права у механізмі забезпечення безпеки. Так, Б. А. Кормич акцентує, що на початку ХХ ст. міжнародне право вже склалося в чітку систему, яка значною мірою обмежувала дії держав, і, таким чином, було необхідно знайти виправдання порушенню цих обмежень. Обґрунтування ж зневаги до норм міжнародного права необхідністю захисту національної безпеки виявилось цілком дієздатним. На жаль, така сама доля спіткала і застосування категорії національної безпеки у внутрішній сфері, яка, знову таки, почала використовуватися в США як привід для обмеження громадянських свобод, прикладом чого став Communist Control Act або Закон про контроль за комуністами 1950 р., згідно з яким будь-яка організація, яка визнавалася комуністичною, відразу оголошувалася незаконною і втрачала будь-які права [116, с. 12–17]. Розвиваючи тезу Б. А. Кормича, наголосимо на тому, що Україна не повинна зневажливо ставитися до міжнародних зобов'язань чи вимог міжнародно-правових актів у сфері забезпечення національної безпеки. Але має підходити з урахуванням першочерговості національних інтересів. Тому переконані, що принципи, перелічені в п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», мають бути більш національно орієнтованими, відтак пропонуємо викласти вказану норму в такій редакції:

«2) дотримання норм міжнародного права, за умови їх відповідності національним інтересам України, цілям забезпечення національної безпеки;

участь виключно в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; прагнення до регіонального лідерства України в питаннях забезпечення регіональної безпеки в усіх сферах суспільного буття».

Таке формулювання свідчить про пріоритет національних інтересів над глобальними, а слідування цьому принципу з урахуванням порядку здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки дасть змогу обмежувати виконання міжнародних функцій країни, якщо таке виконання відбувається на вимогу міжнародних партнерів, а не в інтересах національної безпеки держави.

Наступний принцип, який міститься в п. ч. 2 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», – принцип «розвитку сектора безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони» [198] – має, на нашу думку, виключно декларативний характер, оскільки розвиток безпекового середовища є об'єктивним перманентним процесом виконання державою власних безпекових функцій. Якщо ж ми говоримо про розвиток якості забезпечення окремих безпекових функцій чи формування цілей державної політики забезпечення громадянських прав і свобод, то тоді категорія «розвиток» має розкриватися через такі детермінанти, як «удосконалення», «підвищення ефективності», тобто такі категорії, які б відображали якісно новий стан еволюції державної політики в аналізованій нами галузі.

Далі нормативно-правовим актом, який містить принципи формування державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки, є Стратегія національної безпеки України. Так, її системний аналіз демонструє наявність наступної групи принципів, які мають визначальне значення для цілей нашого дослідження. Так, п. 4 вказаної Стратегії містить перелік ключових засадницьких принципів, які мають першочергове значення для реалізації аналізованого типу державної політики:

– принцип стримування, який проявляється через розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;

– принцип стійкості, який передбачає формування такої здатності суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стає функціонування, який забезпечить мінімізацію шкідливого впливу від факторів та чинників загроз для системи національної безпеки [204].

Обидва принципи стосуються передусім державної політики в сфері національної безпеки, але до реалізації громадянських прав їх слід інтерпретувати так:

– принцип стримування означає недопустимість засобами державної політики в сфері національної безпеки негативного впливу загроз національній безпеці на повноту реалізації громадянських прав та свобод;

– принцип стійкості означає адаптивність моделей державної політики забезпечення прав людини до негативного впливу загроз національній безпеці з метою недопущення скорочення обсягу реалізації громадянських прав.

Словом, обидва принципи передбачають гнучкість державної політики в аналізованій нами галузі. Така ознака, як гнучкість може трансформуватися в самостійний принцип – принцип гнучкості державної політики та оперативності реагування на загрози національній безпеці в такий спосіб, який дає можливість запроваджувати більш дієві механізми забезпечення повноти реалізації громадянських прав вже в умовах дії таких загроз. Тобто гнучкість стосується не процесу цілепокладання чи прогнозування розвитку державної політики, а реагування системи владних відносин на процес практичного забезпечення реалізації прав людини, що передбачає цілепокладання вже в нових умовах правової реальності, в яких загрози національній безпеці визнаються реально існуючими факторами та новими умовами суспільного буття.

До речі, утилітарність такого принципу найповніше розкривається в умовах запровадження режиму воєнного стану та розроблення політики відновлення порушених прав людини, коли цей особливий правовий режим воєнного стану не припинено.

Подальший аналіз Стратегії національної безпеки України розкриває декларування ще двох принципів формування державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Зокрема п. 48 Стратегії містить такі принципи:

– індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання за порушення прав людини, надмірне їх обмеження чи невиправдане зменшення обсягу реалізації;

– нульової толерантності до негативних проявів загроз безпекового середовища, зокрема до корупційних проявів.

Обидва принципи розкривають правоохоронний зміст державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки, і водночас демонструють, що державні гарантії у цій сфері є непохитними, а їх порушення тягнутиме за собою відповідальність. Принцип нульової толерантності застосовний до будь-якого негативного прояву в системі забезпечення національної безпеки чи до будь-якої загрози, яка має індивідуальну визначеність та проявляється в діях особи. Тоді нульова толерантність означає невідворотність настання негативних наслідків для такої особи через застосування державою системи примусових заходів, які спрямовані на мінімізацію негативного впливу ризиків національної безпеки чи подолання негативних наслідків від таких дій.

З цього приводу цікавою є думка А. В. Басова щодо того, що принцип нульової толерантності є індикатором меж вдоволеності та допустимості поведінки третіх осіб по відношенню до конкретних громадян, суспільства, соціуму чи держави або по відношенню до встановленого правопорядку.

Запровадження нульової толерантності означає недопущення будь-яких проявів поведінки особи, яка має хоча б якусь ознаку загрози чи ризик для повноти реалізації громадянських прав [15, с. 58–60]. Поділяючи таке твердження, зазначимо лише, що ступінь жорсткості відповіді та реакції органів державної влади на будь-які негативні прояви в безпековому середовищі, джерелом яких є модус поведінки особи (в тому числі юридичної чи особи публічного права), не повинен бути індикатором демократизації держави, а лише оцінкою рішучості захисту демократичних прав та свобод.

Ще одним надзвичайно важливим принципом формування державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки є принцип, відображений у ст. 22 Закону України «Про правовий режим воєнного стану, – «принцип неприпустимості використання правового режиму воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб». Він розкривається через законодавчо визначений імператив про те, що введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання. Будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади тягнуть за собою відповідальність згідно із законом [202]. На наше переконання, цей принцип є базовим, фундаментальним, на якому повинні ґрунтуватися та вибудовуватися всі інші принципи формування аналізованого типу державної політики та завдання її практичної реалізації.

Про це зазначають також і В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжєєв, І. Ю. Свида, зазначаючи, що процес забезпечення національної безпеки не може мати жодних негативних проявів чи негативного впливу на інтереси конкретної особи, соціуму чи суспільства в цілому, оскільки політика держави в сфері національної безпеки спрямована в першу чергу на задоволення потреб громадян [26]. Якщо ми сприймаємо потребу у національній безпеці як одну з природних потреб громадян, передумову для вільного розвитку особистості та

реалізації громадянських прав і свобод, то маємо розуміти, що будь-яке обмеження прав людини на шляху досягнення цілей національної безпеки робить саму мету її забезпечення нікчемною. Держава повинна створювати безпечні умови для всебічного розвитку держави, без чого неможлива реалізація громадянських прав і свобод. Але таке створення не може здійснюватися за рахунок обмеження окремих громадянських прав. Реагування державою на загрози національної безпеки, які вже настали та мають негативний вплив на всю сферу суспільного буття, допускають певне обмеження громадянських прав, але таке обмеження знову ж таки повинно розглядатися як додатковий резерв відновлення безпекового середовища.

Цікавий принцип формування державної політики в аналізованій галузі державно-владних відносин пропонують А. Дацюк, В. Садовський, О. Полтораков, Р. Марутян. Дослідники на підставі аналізу положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» зазначають, тому, що принцип гарантованої достатності обмеження громадянських прав та свобод є одним із найбільш яскравих та своєчасних принципів реалізації державної політики забезпечення прав людини на перших етапах протидії загрозам національної безпеки та відновлення безпекового середовища. Вчені стверджують, що реалізація цього принципу проявляється через застосування державою певних обмежувальних заходів, які мають на меті недопустимість поширення загроз національної безпеки або на всю територію держави, або їх проникнення у всі сфери суспільного буття [61, с. 32-34]. Ми частково погоджуємося з необхідністю запровадження такого принципу в процес формування державної політики забезпечення прав людини, але виключно поряд із принципом пріоритетності превентивних заходів.

На наш погляд, держава повинна намагатися передбачити спектр настання негативних наслідків і розробляти комплекси заходів протидії їм. Лише у разі неможливості передбачити настання того чи іншого негативного наслідку чи

активізації певної загрози національній безпеці допускається обмеження громадянських прав та свобод. Та все ж пріоритет має надаватися превентивним заходам із попередження чи профілактики окремих загроз національній безпеці, щоби не допускати зменшення обсягу гарантованих державою громадянських прав та свобод.

У цьому контексті цікавою є теза В. О. Копанчука про те, що вся система нормативно-правового забезпечення державної політики в сфері національної безпеки повинна ґрунтуватися на потребах завчасного виявлення і постійного моніторингу та розробки заходів із попередження настання загроз національній безпеці. Коли держава реагує на наслідки, які вже настали, то це означає лише одне – неефективність державної політики та необхідність перегляду підходів до її формування [110]. Практичне значення зміни парадигми державної політики в цій сфері полягало в тому, що раніше вона була зорієнтована на забезпечення безпеки у якійсь сфері, коли вже реально виникли загроза чи небезпека національній безпеці. Суть сучасної парадигми цієї політики полягає в здатності держави захистити національні цінності й інтереси в конкретних внутрішніх і зовнішніх умовах [128]. З таким окресленням питання формування державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки можна погодитися. Але водночас необхідно доповнити, що захист національної безпеки повинен здійснюватися із широким застосуванням інструментів прогностичного, аналітичного характеру, які дадуть змогу завчасно ідентифікувати загрози національній безпеці та розробити заходи з протидії настанню таких загроз.

Саме в цьому і розкривається онтологічний зміст принципу пріоритетності превентивних заходів, який доцільно доповнити принципом пошуку альтернатив та компромісних рішень у сфері забезпечення національної безпеки. Тут йдеться про те, що коли система ідентифікації загроз національній безпеці виявляє нову чи активізацію вже відомої загрози,

держава повинна розробляти і запроваджувати альтернативну модель державної політики забезпечення прав людини, яка містить комплекс заходів із реагування на потенційне загострення загроз національній безпеці, в тому числі у контексті забезпечення повноти громадянських прав в умовах зростання її впливу.

Така альтернативна заміщеність потребує надзвичайно великого обсягу заходів із моніторингу безпекового середовища, планування та прогнозування розвитку системи забезпечення і національної безпеки і реалізації повноти громадянських прав та свобод. Це означає, що аналізований нами тип державної політики є надзвичайно складним та гнучким в умовах середовища, в якому така політика формується.

Підсумовуючи викладене, доцільно систематизувати всю сукупність принципів формування державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки, імплементувавши їх до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», а саме виключивши п. 3 цієї частини та доповнивши її новими пунктами в такій редакції:

«3) недопустимість негативного впливу загроз національній безпеці на обсяги громадянських прав та свобод; стійкості системи прав людини до негативного впливу загроз національній безпеці; гнучкості державної політики забезпечення прав людини в умовах, коли такі загрози мають практичний прояв;

4) індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання за порушення прав людини, надмірне їх обмеження чи невиправдане зменшення обсягу реалізації; нульової толерантності до порушення прав людини в сфері національної безпеки, особливо за умови негативного впливу загроз національній безпеці;

5) неприпустимість використання правового режиму воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб;

б) пріоритетність превентивних заходів та принцип гарантованої достатності обмеження громадянських прав та свобод;

7) широкої альтернативності моделей, засобів та механізмів державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки».

Така систематизація принципів та їх розширення сприяють перегляду та корінній трансформації всього процесу формування державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки. Особливо це набуває актуальності в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції, коли уніфікація національного законодавства з положеннями загальноєвропейської системи права виступає необхідною передумовою подальшої інтеграції. Запровадження такої розгалуженої системи принципів формування аналізованого типу державної політики створює необхідні передумови для розширення можливостей захисту національного законодавства від небажаного обсягу уніфікації чи окремих положень, імплементація яких не повною мірою відповідатиме національним інтересам нашої держави.

4.3 Особливості правового статусу особи під час дії воєнного стану: основні людиноцентричні принципи забезпечення національної безпеки

Правовий статус особи – це поєднання прав та обов'язків, за допомогою яких людина взаємодіє з державою. Наскільки ефективною буде ця взаємодія залежить насамперед від її суб'єктів – держави та людини. Держава, надаючи людині певну сукупність прав та обов'язків, очікує від людини правомірної поведінки, гарантуючи натомість безпеку та захист. Безпека та захист реалізуються за допомогою ефективного функціонування державних механізмів, що спрямовані на забезпечення людині гідних умов життя та створення можливостей для вільного розвитку особистості. Такі механізми

закріплені на законодавчому рівні, на практиці покликані відстоювати дотримання та можливість людини реалізувати свої права та свободи, а у разі порушення – сприяти якнайшвидшому їх відновленню. У цьому контексті М. В. Корнієнко наголошував: «Маючи повноваження обмежувати людські права, органи публічної влади, по-перше, мають дотримуватися низки вимог, щоб таке обмеження було правомірним; по-друге, зважати на наявність абсолютних прав, які не підлягають ніяким обмеженням, незалежно від умов. Таким чином, сучасний концепт людських прав ґрунтується на наступних положеннях:

- на зобов’язаннях держави у царині людських прав;
- на первинності людських прав над позитивним правом;
- неможливості держави обмежити окремі людські права ні за яких умов» [119, с. 3–7]. Отже, держава, беручи на себе певні зобов’язання, визнає первинність та найвищу цінність прав і свобод людини та законодавчо закріплює перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені за жодних обставин.

Людина, делегувавши державі деякі свої права, найперше прагне захисту від держави, який проявляється у створенні безпечних умов для її життєдіяльності, а далі – можливостей для вільного розвитку. Діючи відповідно до вимог закону, людина отримує від держави певні блага та підтримує усталений правовий порядок. Права та свободи такої людини не обмежуються за винятком випадків, передбачених законом. Введення правового режиму воєнного стану є саме таким випадком, однак обмежуються не всі права і свободи, а лише деякі – ті, що можуть мати певний вплив на національну безпеку, а через національну безпеку і на безпеку людини як її складову.

Правовий режим воєнного стану, який триває на території України вже понад два роки, вніс певні корективи в усталений порядок життя її громадян, а точніше наклав деякі обмеження на конституційні права і свободи людини і громадянина. Відповідно до закону, «воєнний стан – це особливий правовий

режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [202]. У ст. 20 «Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану» Закону України «Про правовий режим воєнного стану» йдеться про те, що правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Виокремлено також перелік прав та свобод, які не можуть бути обмеженими, які передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України:

– громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом;

– громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі;

– кожна людина має невід’ємне право на життя;

– кожен має право на повагу до його гідності;

– кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність;

– усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що

зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк;

– кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду;

– шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї;

– діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним;

– права і свободи людини і громадянина захищаються судом;

– кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень;

– кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, недоведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними;

– закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи;

– кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав;

– ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність;

– ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер;

– особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду;

– засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [108].

Також Законом задекларовано, що у процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджено трудову повинність, має бути забезпечене дотримання таких соціальних стандартів: мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи тощо. На час залучення працюючої особи до виконання трудової повинності поза місцем її роботи за трудовим договором за нею після закінчення виконання таких робіт зберігається відповідне робоче місце (посада).

«Виходячи з природи правового режиму воєнного стану, усунення небезпеки, що є фактором його введення, з необхідністю передбачає суттєві обмеження прав і основоположних свобод людини. Однак, як і в інших екстраординарних умовах, пріоритет прав і свобод людини не втрачає свого керівного значення (навіть в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені низка прав людини). Сам воєнний стан може бути проголошений лише у порядку, визначеному не будь-яким нормативно-правовим актом, а лише законом, що є однією з гарантій дотримання прав людини та основоположних свобод» [118]. Із появою загрози – можливістю збройної агресії – слідує реакція – введення спеціального режиму воєнного стану, після того настає обмеження прав і свобод людини, однак відповідно законодавчо визначеного переліку.

Застосування обмежень прав і свобод людини і громадянина за певних чітко визначених законом обставин є нормальною світовою практикою. Адже не завжди ефективний діалог між людиною та державою є можливим. Зокрема, «... у сучасному світі застосування обмежень прав і свобод людини є одним із ґрунтовних елементів взаємовідносин людини з державою. Це здійснюється з метою знаходження компромісу між суспільством і державою, яке проявляється у захисті особи, прав і свобод інших осіб від свавілля. Тому обмеження основних прав і свобод особи являє собою правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Воно має виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи. Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачена фактично у всіх міжнародно-правових актах, які регламентують права людини й основоположні свободи. Кожен договір визначає межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них, а також установлює низку прав, які за будь-яких обставин не можуть бути обмежені» [137, с. 71–73]. Однак такі обмеження мають все ж людиноцентричний характер, оскільки не стосуються природних прав людини, які залишаються недоторканими, а всі обмеження застосовуються на чітко визначений часовий період відповідно до переліку підстав, який є вичерпним. У такий спосіб держава прагне захистити людину наскільки це можливо навіть у таких складних умовах.

С. Кузніченко пропонує «випадки обмеження прав людини класифікувати на такі види (при цьому йдеться саме про правомірне обмеження, а не свавілля органів публічної влади):

– обмеження прав людини, що стосується значної кількості прав та свобод (зазвичай цей різновид обмеження може бути застосовано за особливих умов,

що значно відрізняються від усталеного стану життя суспільства – це надзвичайний стан, військовий стан тощо. При цьому введення такого стану не призводить автоматично до обмеження прав людини, і, зважаючи на значний вплив таких станів на реалізацію прав людини, до обмеження останніх ставляться підвищені вимоги);

– обмеження окремих прав людини (зазвичай підстави обмеження прав, що належать до цієї групи, передбачаються у тексті відповідного нормативно-правового акта або Конституції України, у тій частині, що закріплює це право. Так, у Конституції України під час визначення прав і свобод людини наводиться перелік можливих обставин, за яких дозволяється обмежувати це право. Тобто відбувається правове регулювання діяльності органів публічної влади і за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [133, с. 32–36].

Кожна нова загроза, небезпека є своєрідним втручанням у життєдіяльність держави та вимагає від неї рішучих та ефективних дій для подолання та усунення її негативних наслідків. Адже лише за таких умов держава може виконати взяті на себе обов'язки з гарантування людині безпеки. Зрозуміло, що військова агресія є чи не найбільшою загрозою самому факту існування держави та її народу. Тут держава, фокусуючись на відсічі противнику, не може забезпечити людині всіх її прав і свобод, оскільки це може негативно вплинути на процеси, спрямовані на забезпечення перемоги та подолання загрози.

24 березня 2021 року Указом Президента України № 119/2021 було затверджено Національну стратегію у сфері прав людини [162], зумовлену необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв'язання системних проблем у сфері функціонування та захисту прав і свобод. У документі зазначено: «Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної та екологічної

кризи, реформування державного управління забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризових ситуаціях ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства.

Стратегія спрямована на об'єднання суспільства з питань щодо розуміння цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації.

Стратегія зосереджена на розв'язанні основних системних проблем у сфері забезпечення, реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах нових викликів, що постали перед суспільством». У цьому документі визначено стратегічні напрями, реалізація яких є пріоритетом для держави, адже така сукупність прав і свобод людини відповідає природним правам людини, які їй надаються вже за фактом народження. Сюди відносять:

1) забезпечення права на життя. «Життя кожної людини в Україні перебуває під ефективною охороною та правовим захистом держави; функціонують ефективні механізми відшкодування шкоди та притягнення до юридичної відповідальності за порушення права на життя» [162];

2) запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. У державі «функціонує ефективна, така, що відповідає міжнародним, у тому числі європейським, стандартам прав людини, система запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» [162];

3) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. «Право кожного в Україні на свободу та особисту недоторканність забезпечується та захищається державою відповідно до міжнародних, у тому числі європейських, стандартів прав людини» [162];

4) забезпечення права на справедливий суд. «Кожен в Україні має доступ до справедливого та ефективного судового розгляду незалежним і безстороннім судом, ефективних механізмів виконання судових рішень» [162];

5) запобігання та протидія дискримінації;

6) запобігання та протидія насильству за ознакою статі, експлуатації, торгівлі людьми;

7) забезпечення права на працю та соціальний захист.

Указаний документ є своєрідною реакцією держави на актуальні запити суспільства та громадян у сфері дотримання державою взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення прав і свобод людини. Він є гуманістичним та людиноцентричним за своєю суттю, оскільки найпершим його завданням є формування у людей знань про свої права і свободи та розуміння їх цінності. Лише законодавче закріплення, ефективне функціонування механізмів забезпечення прав і свобод людини та просвітницька діяльність серед населення допоможуть державі гарантувати людині бодай мінімальні за умов збройного конфлікту безпеку та захист. За таких умов людина, навіть під збройною агресією РФ, яка вже понад 10 років веде гібридну війну проти України, буде ефективним структурним елементом національної безпеки.

Введення режиму воєнного стану накладає певні обмеження на людину, навіть дії якої є правомірними відповідно до вимог закону, з метою уникнення або зменшення негативного впливу певних загроз. «Обмеження основних прав і свобод особи являє собою правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Воно має виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи» [209, с. 381–384]. Мета введення обмежень – не дискримінація людини, нівелювання її ролі в

масштабах держави, а навпаки – її захист від несанкціонованих втручань в її життя, наскільки це можливо за певних обставин.

Отож під час дії воєнного стану можуть порушуватися такі права і свободи людини, які в мирний час становлять основу демократії, є найпершими її визначниками та індикаторами, зокрема:

- право на недоторканність житла;
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- право на невтручання в особисте і сімейне життя;
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України;
- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;
- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- право на підприємницьку діяльність;
- право на працю;
- право на страйк;
- право на освіту.

Ступінь як обмежень, так і порушень певних прав і свобод людини під час дії воєнного стану можна відстежити за допомогою соціологічних досліджень, які доволі часто проводять вітчизняні соціологи, та аналітичних звітів представників міжнародних організацій. Так, у доповіді представництва

Європейського союзу в Україні зазначається: «Що стосується фундаментальних прав, то Україна загалом дотримується вимог міжнародних інструментів у сфері прав людини та ратифікувала більшість міжнародних конвенцій про захист фундаментальних прав. Громадяни серйозно постраждали від масштабних порушень основних прав людини з боку росії, які українська влада та громадянське суспільство намагаються подолати з лютого 2022 року. На початку повномасштабного вторгнення в Україні було запроваджено воєнний стан, що призвело до певних обмежень прав і свобод, але вони досі залишаються здебільшого пропорційними відносно реальних потреб і застосовуються з обережністю» [167].

Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2022 рік містить офіційну інформацію про випадки порушень прав і свобод людини і громадянина у 2022 році в умовах повномасштабної збройної агресії проти України. Загалом у 2022 році надійшло понад 50 тис. звернень громадян про порушення їх прав і свобод. Найбільше повідомлень надійшло щодо порушень: прав людини в Збройних силах України та інших формуваннях, передбачених законом (4 869 повідомлень); права на звернення (4 115); права на соціальний захист (3 756); права на свободу та особисту недоторканість (2 580); права на доступ до публічної інформації (2 162); права на отримання письмової відповіді (1 887); права на належний розгляд звернення (1 752); права на судовий захист прав і свобод людини і громадянина (1 447); права споживачів на якісну і безпечну продукцію та послуги (1 243) [71].

Отже, як свідчать аналітичні дані, з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України ситуація з дотримання прав і свобод в Україні погіршилася. На нашу думку, це спричинено насамперед таким:

- 1) сам факт введення правового режиму воєнного стану є реакцією держави на загрозу, в нашому випадку – збройну агресію та зазіхання на її територіальну цілісність та суверенітет;

2) введенням правового режиму воєнного стану, який передбачає обмеження певних прав і свобод людини. Однак поряд із цим законодавець надає вичерпний перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені за жодних умов;

3) неможливістю української влади контролювати ситуацію з дотриманням прав і свобод людини на окупованих територіях та в зонах ведення активних бойових дій;

4) частою відсутністю можливості в органів виконавчої влади ефективно відреагувати на факти порушень прав і свобод людини;

5) відсутністю у значної частини населення України елементарних правових знань, які би дозволяли людині повною мірою використовувати надані їй права та свободи;

б) важким психологічним станом населення, яке зіткнулося з війною та тими проблемами, які вона принесла в усі сфери життєдіяльності людини.

Найчастіше в умовах війни беззахисним стає основне право людини – право на життя. Збройна військова агресія призводить до вбивств, тілесних ушкоджень, викрадення людей на захоплених територіях і примусового вивезення, катування та нелюдського поводження, зґвалтування та інших форм насильства, що є прямим порушенням як права на життя, так і права на гідність та недоторканність. Крім того, завдання шкоди здоров'ю внаслідок травмувань, неможливість доступу до медицини є порушенням права людини на охорону здоров'я. А також пошкодження або руйнування майна, порушення права власності у результаті відібрання майна, обмеження прав людини на окупованій території, відібрання дітей та розлучення із батьками, порушення права на освіту тощо. На жаль, цей перелік порушень не є вичерпним, але існуюча система правових форм та способів захисту допоможе відновити порушене право та відшкодувати завдану шкоду [77, с. 24–29. Відстоювання українцями свого права на самостійну державу, вибір векторів подальшого розвитку,

самоідентифікації себе як нації сьогодні досягається надважкими зусиллями і масовими втратами найціннішого – людського ресурсу.

Попри руйнівні процеси, спричинені військовою агресією РФ проти України, наша держава намагається мінімізувати негативний вплив процесу обмеження прав і свобод людини на суспільство. Саме завдяки таким діям з боку держави досягається певний рівень національної безпеки, основою якої є безпека людини. Процес забезпечення національної безпеки вже за своєю суттю є процесом гуманістичним, адже він спрямований на захист найперше життя і здоров'я людини, що є найвищою цінністю для держави.

Висновки до четвертого розділу

Встановлено, що основною особливістю державної політики забезпечення прав людини є її формування та практична реалізація одразу двох аспектів державно-владних відносин: відносин із приводу забезпечення національної безпеки та відносин із приводу створення передумов для максимально можливої реалізації населенням комплексу громадянських прав та свобод. Доведено, що з урахуванням особливостей безпекового стану держави актуалізується правоохоронна складова політики забезпечення прав людини. Так, необхідним є посилення правоохоронної діяльності держави під час дії негативних для національної безпеки факторів зовнішнього середовища чи навіть активного вторгнення іншої держави. Це, зокрема, проявляється в тому, що під час дії воєнного стану більшість правоохоронних органів наділяються виключними повноваженнями щодо протидії злочинності, застосування превентивних заходів та забезпечення високого рівня громадського порядку.

В контексті проведеного дослідження розроблене авторське трактування системи принципів формування державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. До таких принципів належать:

а) принципи верховенства права, підзвітності, законності, прозорості та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектора безпеки і оборони та застосуванням сили;

б) принципи дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях із підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

в) принципи недопустимості негативного впливу загроз національній безпеці на обсяги громадянських прав та свобод; стійкості системи прав людини та негативного впливу загроз національній безпеці; гнучкості державної політики забезпечення прав людини в умовах, коли такі загрози мають практичний прояв;

г) принципи індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання за порушення прав людини, надмірне їх обмеження чи невиправдане зменшення обсягу реалізації; нульової толерантності до порушення прав людини в сфері національної безпеки, особливо за умови негативного впливу загроз національній безпеці;

д) принципи неприпустимості використання правового режиму воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб;

є) принципи пріоритетності превентивних заходів та гарантованої достатності обмеження громадянських прав та свобод; широкої альтернативності моделей, засобів та механізмів державної політики забезпечення прав людини в сфері національної безпеки.

3. Доведено, що формування новітньої державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах європейської інтеграції повинно відбуватися на засадах адаптивного та ситуативного управління з широким застосуванням концептуальних підходів до забезпечення прав людини в сфері національної безпеки, таких як:

– організаційно-управлінський (полягає в координації діяльності органів влади, створенні необхідних структур в системі забезпечення прав людини, ініціювання та проведення публічних обговорень з питань національної безпеки);

– правозастосовчо-правотворчий (полягає в створенні суб'єктами реалізації державної політики забезпечення прав людини низки галузевих та підзаконних нормативно-правових актів, які деталізують положення основних законодавчих актів в сфері національної безпеки та формують ефективну правозастосовчу практику);

– дискретного управління (передбачає прийняття суб'єктами владних повноважень таких рішень у процесі реалізації державної політики забезпечення прав людини, які дають змогу максимізувати їх реалізацію за умови непохитності та мінімізації ризиків у системі національної безпеки).

Мета і зміст державної політики із забезпечення прав людини в сфері національної безпеки України визначаються життєво важливими інтересами держави, суспільства і громадянина, її цілями, цінностями та необхідністю розроблення і використання ефективних засобів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Запропоновано пріоритетні напрями вдосконалення державної політики забезпечення прав людини у сфері національної безпеки, а саме: запровадження компенсаторного механізму гарантування державою відновлення порушених громадських прав у сфері національної безпеки; розширення переліку випадків залучення інститутів громадянського суспільства до процесу ухвалення рішень, що тягнуть за собою потенційне обмеження прав людини в інтересах національної безпеки; спрощення доступу до правосуддя в умовах активної дії загроз національній безпеці і, зокрема, відкритої воєнної агресії.

Підсумовуючи цей розділ, варто наголосити, що сучасні виклики перед державним механізмом забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки України надзвичайно важливі і вимагають уваги та дії з

боку влади та суспільства. Для прикладу наведемо декілька підсумкових тез щодо цієї проблематики:

1. *Цифрова трансформація.* Зростання цифрової сфери суспільства створює нові виклики у забезпеченні правового статусу особи, зокрема у збереженні та захисті персональних даних, боротьбі з кіберзлочинністю та забезпеченні цифрової безпеки.

2. *Глобалізація і міжнародні відносини.* Глобалізація призводить до того, що внутрішні події можуть мати міжнародні наслідки, що впливає на правовий статус особи. Розвиток міжнародних стандартів та співпраця з іншими країнами стають ключовими для забезпечення прав людини.

3. *Конфліктні ситуації та воєнний стан.* Загострення конфліктів та військові дії на території країни можуть призвести до порушення прав особи, зокрема щодо безпеки, свободи та права на життя.

4. *Захист прав груп людей з особливими потребами.* Важливою проблемою є забезпечення прав людей із особливими потребами (людей з інвалідністю, мігрантів, біженців тощо). Недостатня увага до цих груп може призвести до порушення їхніх прав і загрожувати національній безпеці.

5. *Боротьба з тероризмом та екстремізмом.* Державний механізм повинен ефективно боротися з тероризмом та екстремізмом, забезпечуючи водночас права та свободи громадян.

6. *Економічні виклики.* Соціально-економічні проблеми, як-от бідність, безробіття, корупція, також впливають на правовий статус особи та загрожують національній безпеці.

Загалом сучасні виклики державному механізму забезпечення правового статусу особи є комплексними та потребують системного підходу з боку влади, суспільства та міжнародних партнерів для їх успішного вирішення і забезпечення національної безпеки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано нове розв'язання теоретико-прикладної проблеми, що полягає у розробленні новітньої правової доктрини реалізації та забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. В результаті проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. Аналізований предмет став міжгалузевим, оскільки для розуміння сутності безпекового середовища та визначення місця прав людини в ньому, а також для пошуку ефективних механізмів їх забезпечення науковці широко та постійно використовують різноманітні методи інтердисциплінарного дослідження. Ця особливість визначає основні риси сучасного наукового вирішення проблеми забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. У дисертаційній роботі ці питання не просто обговорюються та певною мірою вирішуються, але й отримують комплексний підхід до їх аналізу. Обґрунтовується він тим, що права людини в заданому контексті виступають як умова досягнення максимально стабільного та безпечного стану національної безпеки, а також як ключовий фактор розвитку держави в умовах існуючих загроз. Крім того, порушення прав людини визнається й самостійним детермінантом виникнення внутрішніх ризиків та загроз національній безпеці.

2. У сучасному науковому дискурсі розглядаються різні підходи до розуміння прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи як об'єкта національної безпеки. Ці підходи постійно розширюються під впливом виникнення нових викликів і загроз, що потребує уточнення правового аспекту національної безпеки держави та переміщення її акценту не лише на збереження територіальної цілісності та суверенітету країни, демократичного та конституційного порядку, а й на створення безпечних умов життєдіяльності населення та гарантування прав, свобод і законних інтересів людини та

громадянина. В такому контексті велике значення приділяється інституту прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини, який має за мету регулювати реальні можливості особи, що передбачені Основним Законом та нормативно-правовими актами держави. Це пояснюється тим, що проблематика прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи ставала предметом політико-правових досліджень упродовж тривалого періоду.

3. Проблематика антропоцентричності національної безпеки є надзвичайно актуальною в контексті сучасних викликів і тенденцій у глобальній політиці та правовій сфері. Антропоцентричний підхід означає ставлення до національної безпеки через призму захисту та забезпечення безпеки особи, її прав і свобод. У дисертації наводиться низка аспектів, що засвідчують актуальність цієї проблеми: а) глобальні виклики та загрози: в сучасному світі зростає кількість транснаціональних загроз, таких як тероризм, кіберзлочинність, пандемії та інші, які прямо чи опосередковано впливають на безпеку особи; тож антропоцентричний підхід надає можливість краще розуміти та вирішувати ці виклики з урахуванням їх впливу на людей; б) порушення прав людини: неймовірна кількість конфліктів та кризових ситуацій у світі призводить до масових порушень прав людей та загроз їхньому життю та безпеці, й саме тому антропоцентричний підхід підкреслює необхідність захисту цих прав та покликання держави забезпечувати безпеку кожній особі; в) технологічний розвиток: стрімкий технологічний прогрес створює цілий арсенал можливостей для порушення прав та свобод людини, таких як тотальний контроль за особистими даними, створення біологічних збройних систем тощо; саме через це антропоцентричний підхід вимагає забезпечення захисту приватності кожного індивіда; г) гуманітарна криза та міграція: війни, конфлікти, природні катастрофи та інші негативні події змушують мільйони людей шукати притулку в чужих країнах; відповідно, антропоцентричний підхід потребує вироблення законопроектів та ініціювання змін до законів, що

забезпечують права та безпеку мігрантів і біженців; г) кліматичні зміни: глобальна переміна клімату призводить до зростання кількості природних лих, що загрожують безпеці людини та її майбутньому; отже, антропоцентричний підхід апелює до розробки стратегій пристосування та мітигації, що враховують потреби та безпеку населення тощо. Таким чином з'ясовано, що в сучасному юридичному дискурсі акцент на антропоцентричний підхід до національної безпеки стає дедалі важливішим у зв'язку з різноманітністю та комплексністю викликів, які стоять перед сучасним суспільством.

4. Створення системи забезпечення прав людини в контексті національної безпеки базується на чинному законодавстві. Це важливо, оскільки для розбудови такої системи використовуються принципи та гарантії прав людини, що вже забезпечені законами. Сам механізм також має своє закріплення на рівні законів, проте його структура та принципи функціонування не можуть бути змінені з метою внесення новацій у національне законодавство, оскільки держава вже гарантує права людини і бере на себе відповідні зобов'язання. Проте важливо вказати, що на рівні законодавства немає чіткого визначення механізму забезпечення прав і свобод людини в контексті національної безпеки. Це не означає, що законодавець ігнорує його наявність. Навпаки, національне законодавство визначає його структуру, форми та методи реалізації. Однак законодавець не наводить його остаточної дефініції, щоб уникнути накладання імперативних формальних обмежень, які можуть стати неефективними у перспективі. А це відкриває можливість для застосування більш ефективних засобів забезпечення прав людини у майбутньому.

5. Державний механізм забезпечення правового статусу особи як елемента національної безпеки – це чітко визначена сукупність заходів, яка спрямована на забезпечення реалізації людиною своїх основних прав та свобод, гарантування людині захисту з боку держави. Метою задіяння цього механізму є: 1) охорона прав і свобод; 2) захист прав і свобод; 3) відновлення порушених

прав і свобод; 4) профілактика вчинення правопорушень; 4) залучення значної частини суспільства до правомірної та правосвідомої поведінки; 5) формування та підвищення рівня правової культури населення. Оскільки йдеться про правовий статус особи як елемента національної безпеки, то на перше місце виходить саме сукупність правових заходів. Однак правові заходи не можуть функціонувати автономно, без впливу соціальних факторів, які виражають реальні потреби та запити суспільства в конкретний період. Правові заходи є своєрідною реакцією на вимоги суспільства і мають реалізовуватися таким чином, щоб якнайшвидше реагувати та ефективно вирішувати проблеми, з якими воно стикається в певний період, та мінімізувати їх негативні наслідки в майбутньому.

6. Розвиток суспільства і держави ставить їх перед необхідністю подолання щораз нових загроз, обумовлених прогресом. Однією з проблемних сфер є необхідність забезпечення безпечного функціонування кіберпростору, його використання в законних інтересах особи, суспільства і держави. Розвиток інформаційних технологій спричинив появу нових загроз, які несуть небезпеку як людині, так і державі та суспільству. Ці загрози стосуються найрізноманітніших сфер людської діяльності – від фінансової злочинності до заподіяння шкоди психіці особи. Сьогодні спроможність держави забезпечити безпеку людини вважається чи не найголовнішою ознакою демократичної держави, яка здатна не лише задовольнити основні потреби людини, а й створити безпечні умови для її розвитку. Безпека людини тепер виступає цінністю поряд із уже традиційними цінностями громадянського суспільства та правової держави, такими як рівність, справедливість, гідність, повага, гуманізм та інші. Основним підходом в управлінні поступово стає гуманістичний підхід як такий, що визнає людину найвищою соціальною цінністю та спрямований на забезпечення і захист її інтересів, формує передумови для розкриття та реалізації її потенціалу.

7. Правова держава повинна мати систему органів, які забезпечують реалізацію правосуддя, охорону прав та інтересів громадян, їх юридичну захищеність від свавілля держави або її посадових осіб. Принцип забезпечення та захисту прав людини і громадянина розглядається, поряд із принципом верховенства права, як один із двох основоположних принципів правової держави. І якщо принцип верховенства права є своєрідною універсальною нормою, яка визначає діяльність усіх гілок державної влади, то здійснення правосуддя та судовий захист прав і свобод громадян безпосередньо пов'язані з функціонуванням судової влади. Судова система виконує провідну роль у механізмі забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист, а також забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією України та законами.

8. Проблематика обмеження прав і свобод людини у період воєнного стану небезпідставно вважається актуальною в контексті правової та політичної ситуації в сучасному світі, зокрема у зв'язку з різноманітними конфліктами та воєнними діями у різних країнах. Ця тема викликає дискусії та ставить важливі питання щодо балансу між захистом національної безпеки та забезпеченням прав і свобод громадян у контексті воєнного стану. В дисертаційній роботі наведено низку аргументів на підтвердження доцільності вивчення цього питання, зокрема такі: обмеження прав і свобод (воєнний стан зазвичай супроводжується обмеженням різних прав і свобод громадян, таких як свобода слова, зборів, пересування, право на справедливий суд тощо, які можуть бути введені з метою забезпечення національної безпеки та захисту від загрози); демократичний контроль (важливим аспектом управлінської діяльності органів державної влади є наявність демократичного контролю за обмеженням прав і свобод громадян у період воєнного стану, а це означає, що обмеження повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними у конкретних обставинах); захист прав людини (незважаючи на введення обмежень, держава

мусить забезпечити захист фундаментальних прав і свобод громадян, включаючи право на життя, гідність та недоторканність особи); міжнародні зобов'язання (держави, які вводять воєнний стан, повинні дотримуватися міжнародних стандартів прав людини та міжнародного гуманітарного права); стратегічний план виходу (важливою частиною управління воєнним станом є розробка стратегічного плану виходу, що передбачає поступове відновлення прав і свобод після завершення конфлікту); роль суду і правозахисних організацій (суди та правозахисні організації відіграють важливу роль у забезпеченні захисту прав громадян у період воєнного стану, контролюючи дотримання законності та правових гарантій).

9. Визначення безпеки людини як окремого елемента державної безпекової політики чи сегмента системи забезпечення національної безпеки держави призводить до неправильного розуміння засобів, якими керується держава в управлінні цими процесами. На загальнодержавному рівні безпека кожної людини вписується в концепцію національної безпеки та гарантується на конституційно-правовому рівні як основний обов'язок держави. Зате реалізація прав людини на безпечні умови життя охоплюється конституційно-правовими гарантіями, які забезпечують повноту громадянських прав і свобод. Тут спостерігається ієрархія цілей та пріоритетів державної політики, що призводить до певної обмеженості в інструментах і методах досягнення цілей нижчого рівня порівняно з досягненням цілей вищого пріоритету.

10. На сьогодні процес євроінтеграції в Україні не повинен розглядатись як самоціль. Хоча відкриття ринків ЄС для вітчизняної продукції, досягнення європейських соціальних стандартів та соціального забезпечення, створення прозорих умов для бізнесу та особистісного розвитку видаються позитивними цілями і сприяють поступу суспільства, проте досвід країн ЄС демонструє, що в разі вирішення проблем національної безпеки загальноєвропейські інтереси безпеки, включаючи економічні, можуть переважати над національними

інтересами чи пріоритетами національної політики в цій сфері. Деякі країни намагаються отримати більше переваг від ЄС, зменшуючи власні вимоги до національного безпекового середовища, особливо в економіці. Прикладами є Франція, Німеччина та Італія, які ухиляються від впровадження загальноєвропейських безпекових обмежень та санкцій, пояснюючи це начебто великими ризиками для їхніх економік. З іншого боку, питання дотримання прав людини слугує певним індикатором демократизації країни та її відповідності стандартам ЄС, зокрема у виконанні вимог щодо перерозподілу фінансових потоків усередині ЄС.

11. Аналізована державна політика реалізується в двох площинах: національної безпеки та громадянських прав. Предметне поле пропонованого дослідження стосується насамперед сфери національної безпеки, в ширших рамках якої реалізується державна політика із забезпечення прав людини. Натомість державні гарантії реалізації прав людини охоплюються вузькими законодавчо визначеними рамками, в межах яких реалізується аналізований вид політики, і саме їх контур впливає на вибір конкретних механізмів та інструментів її реалізації, тоді як законодавчо визначений обсяг політики в сфері національної безпеки вносить лише певні корективи щодо способу застосування чи умов функціонування відповідних механізмів державної політики. Воєнний стан – це особливий правовий режим функціонування суспільства та всієї сукупності державно-владних відносин. Його особливість проявляється у наділенні органів державної влади виключними повноваженнями, реалізація яких з точки зору безпекового сектору суттєво підвищує рівень обороноздатності держави, скеровує майже всі державні процеси на воєнні потреби та забезпечення тактичних цілей національної безпеки – досягнення миру, припинення воєнних дій, захист громадян. Держава свідомо розширює коло своїх повноважень, однак цьому мало передувати настання негативних факторів зовнішнього середовища, які поставили під

загрозу саме існування Української державності та української нації. В такому контексті державна політика у сфері національної безпеки спрямована не стільки на розвиток громадянських прав, скільки на взагалі відстоювання самих умов їх існування в тому вигляді, в якому вони гарантовані державою на рівні Конституції України.

12. Попри руйнівні процеси, спричинені військовою агресією російської федерації проти України, наша держава активно діє для мінімізації негативного впливу процесу обмеження прав і свобод людини на суспільство. У період воєнного стану обмеження прав і свобод людини є необхідним заходом для забезпечення національної безпеки та захисту життя й безпеки громадян. Однак важливо враховувати, що ці обмеження мають тимчасовий характер, оскільки застосовуються в обставинах надзвичайної ситуації для забезпечення безпеки держави та її громадян. Україна, використовуючи механізми законодавства та міжнародних норм, стежить за тим, щоб обмеження прав і свобод людини у період воєнного стану були обґрунтованими, пропорційними та не перевищували межі необхідних заходів для досягнення цілей безпеки. Наша держава приділяє особливу увагу захисту прав тих осіб, які опинилися в зоні конфлікту, зокрема, забезпечується доступ до правової допомоги, медичних послуг та захист від насильства. Також Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами, залучаючи міжнародні правозахисні організації та міжнародні механізми, щоби гарантувати відповідність процесу обмеження прав і свобод людини міжнародним стандартам та зобов'язанням.

Отже, незважаючи на виклики, спричинені загарбницькою війною, Україна продовжує розвивати свої законодавчі та інституційні механізми з метою забезпечення захисту прав і свобод людини, навіть у період воєнного стану. Це є важливий елемент боротьби за правовий порядок, демократію та гуманітарні цінності в умовах військового конфлікту.

13. Державна політика забезпечення прав людини в сфері національної безпеки в умовах воєнного стану є найбільш радикальним різновидом політики забезпечення громадянських прав та свобод, радикальність якої пов'язана із запровадженням на всій території держави унікального за своїм змістом та механізмами реалізації правового режиму – режиму воєнного стану. Державний механізм забезпечення правового статусу особи є неодмінним складником національної безпеки України, оскільки він визначає ступінь захищеності прав і свобод громадян, а також стабільність правового середовища. В дисертаційній роботі наведено обґрунтовані висновки щодо загальнотеоретичної характеристики заналізованої проблеми, зокрема в плані: а) гарантії прав та свобод громадян – держава відповідає за забезпечення правового статусу особи, за гарантування прав і свобод, передбачених законом, а також за захист їх від будь-яких порушень; б) законодавчої бази та її виконання – ефективна робота законодавчої гілки влади, а також відповідне виконання законів і рішень судів є важливими чинниками забезпечення правового статусу особи та національної безпеки; в) функціонування судової системи – незалежна та ефективна судова система, яка забезпечує доступ до справедливого суду та розгляд справ у разі порушення прав, виступає важливою складовою державного механізму гарантування національної безпеки; г) розвитку громадянського суспільства – активна участь інститутів громадянського суспільства в моніторингу та контролі за діяльністю влади сприяє підвищенню захищеності прав і свобод особи; д) міжнародного співробітництва – співпраця з міжнародними організаціями та іноземними інституціями у сфері прав людини сприяє закріпленню її правового статусу та зміцненню національної безпеки; е) протидії тероризму та злочинності – держава повинна ефективно боротися з тероризмом, організованою злочинністю та іншими загрозами, що можуть впливати на правовий статус особи та загрожувати національній безпеці.

У підсумку теоретичного узагальнення та нового вирішення досліджуваної теоретико-прикладної проблеми констатовано, що державний механізм забезпечення правового статусу особи відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки, оскільки впливає на стійкість українського суспільства, дотримання законності та захищеність прав і свобод наших громадян. Його висока ефективність є важливою передумовою для зміцнення демократії та стабільності в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблазов І. В., Гордієнко Л. О. Фактор державоцентричності системи національної безпеки України та використання британського досвіду впровадження концепції безпеки людини. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 111–117. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.2.15>
2. Абрамов В. І., Смолянук В. Ф. Державне управління у сфері національної безпеки. Київ : НАДУ, 2012. 349 с.
3. Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянук В. Ф. Глобальна та національна безпека. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.
4. Адамчук О. В., Дмитренко О. М., Салюк С. В. Загальний аналіз різних аспектів національної безпеки України як поняття в сучасних наукових дослідженнях. *Theory and Practice of Public Administration*. 2018. № 4(63). С. 1–7.
5. Алямкін Р. В., Федорін М. П. Правове забезпечення національної інформаційної безпеки. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 4. С. 91–96.
6. Альтан А. Проблеми розвитку системи національної безпеки України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. № 3. URL: <https://doi.org/10.32453/governance.vi3.288>
7. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики (експертне опитування). *Center for domestic political studies*. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.06>
8. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
9. Артюшин Л. М., Костенко Г. Ф. Теоретичні аспекти стратегій воєнної безпеки суспільства і держави : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 178 с.

10. Бадида А. Соціальні права у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2019. № 9. С. 141–153.
11. Бадида А. Соціальні права у системі фундаментальних прав людини. *Право України*. 2019. № 11. С. 272–280.
12. Баженова О. В., Варналій З. С., Чеберяло О. В. Соціальна безпека людини в умовах військової агресії: індикатори та оцінювання (на прикладі України). *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: економіка та управління. 2023. № 8. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-8-07-02>
13. Бакірова І. О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України у здійсненні правосуддя. *Міністерство юстиції*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9254.
14. Баланда А. Л. Соціальна складова національної безпеки України. *Управління соціально-економічними процесами*. С. 166–172. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11660/14-Balanda.pdf?sequence=1>.
15. Басов А. В. Забезпечення громадської безпеки: поняття та зміст. *Адміністративне право і процес*. 2012. № 2(2). С. 52–64.
16. Баюк М. І. Гуманітарний складник політики державної безпеки: поняття, принципи. *Університетські наукові записки*. 2018. № 65. С. 186–199. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1749.pdf>
17. Бевз Т. Концепт ідентичності українства в умовах соціокультурних трансформацій: загрози національній безпеці в гуманітарній сфері (історіографія проблеми). *Українознавство*. 2020. № 3(76). С. 178–200. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(76\).2020.213207](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(76).2020.213207)
18. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.

19. Бехруз Х. Н. *Методологические основы сравнительного правоведения*. Киев : Логос, 2007. 32 с.
20. Белай С. В., Кобзар О. Ф., Євтушенко І. В., Корнієнко В. В., Коба О. В. Правове регулювання службової та бойової діяльності у сфері безпеки та оборони України у кризових ситуаціях. *Вісник Національної академії правових наук України*. Т. 28. № 2. С. 76–85. URL: [http://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.76-85](http://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.76-85)
21. Бигич О. Л. Місце порівняльного методу в правовій методології. *Правова держава*. 2002. Вип. 13. С. 448–454.
22. Бисага Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина: поняття та напрями дії. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. № 2. С. 6–12. URL: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2020.2.01>
23. Бисага Ю. М., Дешко Л. М., Нечипорук Г. Ю. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 43–49.
24. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4(81). С. 13–26.
25. Бліхар В., Бліхар М., Копитко М., Омельчук О., Башук В. та ін. *Національна безпека держави: філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз* : монографія. Хмельницький : ХУУП ім. Л. Юзькова, 2021. 404 с.
26. Богданович В. Ю., Єжеєв М. Ф., Свида І. Ю. *Основи державного управління забезпеченням обороноздатності України: теорія і практика* : монографія. Львів : ЛІСВ, 2008. 300 с.
27. Богініч О. Л. Принцип правозаконності в контексті прав людини: сучасні вимоги. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 5 (187). С. 6–8.

28. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 445 с.
29. Боднар Н. А., Міщенко М. С. Свобода як правова цінність: природа та особливості. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 26–30. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.3>
30. Бодрук О. С., Гончаренко О. М. Національна безпека України: історія і сучасність : монографія. Київ : ІСЕМВ, 1993. 98 с.
31. Боярський О. О., Кофман Б. Я. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина як зміст її конституційно-правового статусу. *Соціальний калейдоскоп*. 2020. № 1 (3). С. 34–42. URL: <https://doi.org/10.47567/bomivit.1-3.2020.04>
32. Братель С. Г. Національна поліція як суб'єкт забезпечення національної безпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 267–270. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.46>
33. Буняк Н. М. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-68>
34. Вархов А. Г. Організація та здійснення взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки України: аспекти доцільності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 6. С. 78–81. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.13>
35. Виклики національній безпеці у контексті формування нового світового порядку : курс лекцій. Київ : САК Лтд, 2023. 103 с.
36. Винниченко В. Відродження нації. Київ-Відень, 1920. Т. 1–3. 380 с.
37. Війна у цифровому вимірі та права людини : підсумковий звіт із 24 лютого 2022 року по 31 серпня 2023 року. Київ : Платформа прав людини, 2023. 84 с.

38. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибрані наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
39. Вовк В. Фейки як загроза національній безпеці в умовах гібридної війни. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. Т. 24. № 2. С. 80–85. URL: <https://doi.org/10.33270/02222402.80>
40. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24(2). С. 18–24.
41. Воронов М., Воронова І. Право на вільний розвиток своєї особистості: поняття та зміст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2023. № 36. URL: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-06>
42. Воротнюк М., Сушко О. Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину. Київ : Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2010. 16 с.
43. Гаврильців М. Т. Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. Юридична*. 2016. Вип. 4. С. 161–171.
44. Гарасимів Т. Світоглядна основа наукового осмислення феномена права відповідно до конкретних часових меж. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2020. № 3(27). С. 38–47. URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.27.038>
45. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. Політологія*. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 42–46.

46. Глобальна та національна безпека ; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ при Президентіві України, 2016. 784 с.
47. Глущенко О. О. Функція забезпечення безпеки держави в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 53–56. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.10>
48. Голодник Ю. А. Механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності органів державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 32–37. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.4>
49. Гончаренко Г. А. Управління сектором безпеки України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2020. 344 с.
50. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вагапов В. Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18–24.
51. Горбань В. І. Співвідношення прав людини і прав народу (нації) в контексті верховенства права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2018. Вип. 28. С. 38–57.
52. Гордієнко С. Г., Доронін І. М. Державна безпека України в сучасних умовах: проблеми компетенції державних органів. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 81–92. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238340](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238340)
53. Горінецький Й. І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 254 с.
54. Горулько В. Роль і місце інформаційної безпеки в загальній системі національної безпеки держави. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2022. № 34. С. 103–108. URL: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-34-12>

55. Гриценко А. С., Перепилиця Г. М. Про функції Воєнної організації держави. *Наука і оборона*. 1999. № 1. С. 28–33.
56. Гришко О. М. Механізм забезпечення прав людини в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С. 33–43.
57. Грищук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 6. С. 96–106.
58. Громовенко К. В., Грушко М. В., Мануїлова К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навч.-метод. посібн. Одеса : Юридика, 2023. 132 с.
59. Гуменюк Т. Концепти функціонування сучасної юридичної науки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 188–192.
60. Данілян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрями реалізації : навч. посіб. Харків : Фоліо, 2002. 286 с.
61. Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. Київ : НАДУ при Президентіві України, 2015. 40 с.
62. Дашкевич Я. Питання безпеки: зміст і межі поняття. *Український час*. 1996. № 1(15). С. 2–8.
63. Дашковська А. В. Правове регулювання адміністративно-правового статусу ради національної безпеки і оборони України в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2024. № 4. С. 52–57. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.8>
64. Дем'яненко А. А. Інституціональні аспекти формування безпеки людського розвитку. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30–31 трав. 2019 р.). Харків : ДІСА ПЛЮС, 2019. С. 307–308.

65. Дем'яненко А. А. Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку : дисер. ... докт. філософії : 051. Харків, 2020. 360 с.
66. Дзьобань О. П. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія. Харків : Право, 2021. 776 с.
67. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 9–22. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2\(33\)](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2(33))
68. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ : Сучасність, 1968. 88 с.
69. Дзюбенко О. Л. Обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах встановлення правового режиму карантину. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 50–56.
70. Домбровська С. М. Механізм забезпечення державної соціальної безпеки в Україні. *Наукові праці : науково-методичний журнал ЧДУ ім. Петра Могили*. 2015. Вип. 242, Т. 254. С. 28–32.
71. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>
72. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / НДІ інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. 39 с.
73. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 539 с.
74. Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право*. 2019. № 1(28). С. 29–36.
75. Доронін І. М. Безпекова сутність функцій держави. *Інформація і право*. 2020. № 1(32). С. 66–79. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.1\(32\).200310](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.1(32).200310)

76. Досенко С. Д., Шевченко Т. О. Права та свободи людини і громадянина як елемент системи забезпечення національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. № 29. С. 127–133.
77. Дроботов С. А. Конституційно-правове забезпечення національної безпеки в Україні. *Science Rise: Juridical Science*. 2020. № 2(12). С. 24–29.
78. Дроботов С. А. Національна безпека і забезпечення прав людини в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3–2. С. 16–23. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3-2.3>
79. Дроботов С. А. Конституційно-правове забезпечення національної безпеки в Україні. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 2 (12). С. 24–29. URL: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210858>
80. Дубов О. Г. Становлення методологічних юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 16 с.
81. Дуброва А. Інституційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав і свобод людини в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 3(63). С. 25–29.
82. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) : Конвенція Ради Європи з Протоколами від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
83. Завальнюк В. В. Антропологізація права як тенденція розвитку юриспруденції сучасної України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2019. 499 с.
84. Загальна декларація прав людини ООН : Декларація від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
85. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 66–82.

86. Загуменна Ю. О. Концептуалізація феномену національної безпеки в теоретико-правовій науці: особливості сучасної методології. *Forum Prava*. 2021. № 66 (1). С. 37–55. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486522>
87. Загуменна Ю. О. Сучасні тренди та концептуальні підходи до розуміння сутності поняття «національна безпека». *Вісник ХНУВС*. 2022. 4 (99). С. 34–48. URL: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.03>
88. Зайчук О. В., Заєць А. П. Теорія держави і права. Академічний курс. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
89. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78–87. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/Vksu_2015_5_9.pdf
90. Каглинський О. Є. Співвідношення категорій «права та свободи людини» та «національна безпека»: аксіологічний аспект. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. Вип. 29. С. 131–139.
91. Казакова Л. О. Національна безпека держави: понятійно-категорійний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128–132. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.18>
92. Кампо В. Права людини і національна безпека у контексті воєнного стану в Україні у листопаді-грудні 2018 р.: конституційно-правові проблеми. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 27 черв. 2019 р. Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 108–118.
93. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія. Київ : НІСД, 2013. 104 с.
94. Квецько Д., Красівський З. 50 років радянської влади на Україні. *Воля і Батьківщина*. 1964. Ч. 1. С. 5–27.
95. Кириченко О. А. Інноваційні конституційні основи забезпечення дотримання та відновлення правового статусу громадян у контексті розвитку

євроінтеграційних процесів. Ч. 1. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Т. 1. Спецвипуск. С. 148–153. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.20>

96. Кириченко Ю., Резанова Н. Право людини на вільний розвиток своєї особистості: порівняльно-правовий аналіз норм конституцій України та Європейських держав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 165–168. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-2-165-168>

97. Кірієнко Т. П. Еволюція підходів до розуміння поняття «право людини на безпеку»: вітчизняна та зарубіжна доктрина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Т. 1. № 77. С. 95–103. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.15>

98. Кірієнко Т. П. Забезпечення безпеки людини (human securite) крізь призму міжнародно-правового захисту: загальнотеоретична характеристика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 27–33. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.3>

99. Клименко Н. Г. Еволюція змісту концепту «безпека» за різних історичних епох та політичних систем. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 8. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.8.20>

100. Кобко Є. В. Моніторинг загроз національній безпеці держави: зарубіжний досвід та українські реалії публічно-правового забезпечення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 122–134.

101. Кобко Є. В. Поняття та значення національної безпеки держави як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 28–33. URL: <https://doi.org/10.32782/EP.2022.2.5>

102. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : монографія. Київ : Логос, 2011. 392 с.

103. Ковальчук В. Права людини та народний суверенітет: їх співвідношення у європейській доктрині конституціоналізму. *Права людини і національна*

безпека: роль органу конституційної юрисдикції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 27 черв. 2019 р. Київ : ВАІТЕ, 2019. 378 с.

104. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

105. Колодій О. А. Конституційно-правовий статус Українського народу : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 39 с.

106. Кононенко В. П. Становлення принципу поваги прав людини в Європі, його зв'язок з міжнародною та національною безпекою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 104–109. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.17>

107. Кононенко В. П., Новикова Л. В., Пуцаєнко О. С. Приєднання до НАТО – гарантія забезпечення національної безпеки України. Стан та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2021. № 68. С. 259–264. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.45>

108. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

109. Концепція розвитку законодавства України на 1997–2005 роки : монографія / Опришко В. Ф. та ін. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. 127 с.

110. Копанчук В. О. Нормативно-правове забезпечення державної політики національної безпеки та громадського порядку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 12.

111. Копанчук В. О. Онтологічно-гносеологічний механізм забезпечення національної безпеки України: філософський аспект. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2017.

112. Копоть В. О. Концептуальні основи правового реалізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2008. 15 с.

113. Корж І. Безпека: методологічні підходи до поняття. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. С. 68–72.
114. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. № 4(36). С. 69–77.
115. Корж І. Ф. Право і правова безпека в українських реаліях. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. № 2. С. 13–19. URL: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/03>
116. Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : монографія. Одеса : Юридична література, 2003. 472 с.
117. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави : монографія. Київ : Альтерпрес, 2010. 396 с.
118. Корнієнко М. В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 170 с.
119. Корнієнко М. В. Концепт забезпечення людських прав у надзвичайних умовах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 3–7. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.1>
120. Косевцов В. О. Національна безпека України (теорія, реальність, прогноз) : монографія. Київ : Статсанга, 2000. 252 с.
121. Костенко Г. Ф. Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки. Київ : ЗАТ Видавничий дім «ДЕМІД», 2002. 346 с.
122. Костицький В. В., Костицька І. О. Громадянське суспільство та правова держава як суб'єкти правотворення. *Соціологія права*. 2019. № 1–2. С. 42–48.
123. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.
124. Костицький М. В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2011. № 2. С. 25–31.
125. Костицький М. В., Тимченко І. А. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.

126. Кравець Є. Я. Національна безпека України: до концепції законодавства. *Вісник АН України*. 1994. № 1. С. 83–90.
127. Кравчук О. Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2019. 211 с.
128. Криштанович М. Ф. Механізми державної політики України щодо забезпечення національної безпеки. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3(22). С. 248–254.
129. Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
130. Крук С. І. Інституційний розвиток державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.05. Харків, 2019. 43 с.
131. Крутов В. В. Від патріотичного виховання, боротьби з тероризмом до недержавної системи національної безпеки : монографія. Київ : Фенікс, 2008. 592 с.
132. Кубецька О., Остапенко Т., Палешко Я. Умови забезпечення національної безпеки держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 321–327. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-321-327>
133. Кузніченко С. О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 32–36. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>
134. Кулінська А. В. Механізм забезпечення національної безпеки України як об'єкт управління цілеспрямованого впливу. *Економіка: реалії часу*. 2021. № 1 (53). С. 75–83. URL: <https://doi.org/10.15276/ETR.01.2021.8>
135. Кулик А. В. Концепт суспільної безпеки: сучасний науковий дискурс. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. Вип. 21. С. 103–107.

136. Курас А. І. Національна безпека України: військово-політичні парадигми. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2014. Вип. 2. С. 230–240.
137. Лазарєв В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Підготовка правоохоронців в системі МВС в умовах воєнного стану*. 2022. С. 71–73.
138. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 17 с.
139. Лемак О. В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 64–67.
140. Лисицин Е. Співвідношення між воєнною доктриною та стратегією національної безпеки. *Спостерігач*. 1996. № 21. С. 2–16.
141. Ліпкан В. А. Національна безпека України : монографія. Київ : Кондор, 2013. 437 с.
142. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. 160 с.
143. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.
144. Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 10(122). С. 45–48.
145. Луць Л. А. Методологія порівняльного правознавства. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали III регіон. наук. конф. Львів, 1997. С. 29–34.
146. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография. Харьков : Право, 2002. 328 с.

147. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне законодавство*. 2023. С. 95–99. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>

148. Марутян Р. Р. Інтелектуально-ресурсне забезпечення державного управління у сфері національної безпеки України : монографія. Київ : Компринт, 2020. 410 с.

149. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2017. Спецвипуск. С. 781–789.

150. Медвідь Ф., Чорна М. Безпекова політика України в умовах зовнішньої агресії: нормативно-правове забезпечення. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса*. 2018. № 5-6(79-80). С. 117–128.

151. Мельник Р. І., Чубко Т. П. Проблеми обмеження прав і свобод людини в умовах дії спеціального правового режиму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 125–134.

152. Мельников О. Г. Державне управління у сфері прикордонної безпеки в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2011. 28 с.

153. Мерник А. М., Кузьміна В. О., Бурлаков В. М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 42–46. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9>

154. Мех Н. Зміст терміна концепт. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine62-6.pdf>

155. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН : Пакт від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

156. Мінка Т. П. Адміністративно-правові режими та їх забезпечення органами внутрішніх справ : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 614 с.

157. Мірошніченко Ю. Конституційно-правові аспекти забезпечення соціальних прав людини і громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11 (285). С. 245–250.
158. Михайліна Т. Детермінація типології праворозуміння через правосвідомість. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 225–228.
159. Міхновський М. І. Самостійна Україна / упоряд. Р. Коваль та ін. Київ : Діокор, 2002. 76 с.
160. Мозгова А. Державна політика у сфері адміністративно-правової охорони прав і свобод людини і громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 175–181.
161. Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 288–293. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2019.4.44>
162. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України № 119/2021 в ред. від 24.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
163. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія ; за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.
164. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 80–92.
165. Нікітін Ю. В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу. *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 141–147.
166. Новікова О. Ф. Соціальні небезпеки та їх наслідки в умовах збройного конфлікту на Сході України. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2017. № 1–2. С. 149–161.
167. Основні висновки Доповіді 2023 р. щодо України. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/основні-висновки-доповіді-2023-р-щодо-україни_uk?s=232

168. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави. *Право України*. 2014. № 4. С. 55–62.
169. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 325 с.
170. Опольська Н. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4 (278). С. 191–195.
171. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023 р.) : соціологічне дослідження. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-groma-dianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>
172. Павленко В. П. Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики у сучасних умовах України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 103–110. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.15>
173. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2021. Т. 32 (71). № 3. С. 102–107. URL: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.3/17>
174. Павлишин О. В., Васюта Ю. В. Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.33270/02202002.40>
175. Павлютін Ю. М. Система національної безпеки: політико-правовий аналіз. *Чесць і закон*. 2020. № 3 (74). С. 84–90.
176. Падалка М. А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2022. № 6. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10>
177. Пархоменко А. А. Проблема приєднання Європейського Союзу до європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Юридична Україна*. 2019. № 4 (196). С. 53–57.

178. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування». 2023. № 3. С. 143–150. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.19>
179. Пасічник В. М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Демократичне врядування*. 2011. № 7. URL: <http://lvivacademy.com/visnik7/index.html>
180. Пелагеша Н. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ : НІСД, 2008. 288 с.
181. Пилипчук В. Пріоритети розвитку правової науки в галузі національної безпеки. *Вісник Національної академії наук України*. 2009. № 5. С. 30–35.
182. Пирожков С. І. Проблеми національної безпеки в контексті європейського вибору України. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період*. 2003. Вип. 5. С. 36–52.
183. Погорілко В. Ф. Поняття і види основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. Конституційно правові засади національної безпеки України. Київ : Наукова думка, 1999. 735 с.
184. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1(1). С. 11–18. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1143>
185. Подорожна Т. Національна безпека та конституційний правопорядок як чинники забезпечення прав людини. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 27 черв. 2019 р. Київ : ВАІТЕ, 2019. 378 с.
186. Половинкіна Р. Ю. Правовий статус громадянина на тимчасово окупованих територіях України. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 22–26. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.3>

187. Полтава П. Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу. *Літопис УПА*. 1984. Т. 10. С. 371–372.
188. Полтава П. Про наш план боротьби за визволення України в теперішніх обставинах. *Літопис УПА*. 1984. Т. 10. С. 101–103.
189. Пономарьов С. П. Методологія та методи дослідження адміністративно-правових засад сектора безпеки і оборони України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2017. Вип. 43, Т. 4. С. 263–269.
190. Почепцов Г. Г. Національна безпека країн перехідного періоду. Київ : Наука, 1999. 378 с.
191. Приєшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА. Сер. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 109–114. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12528/Priieshkina_Zabezpechennia_prav_liudyny.pdf
192. Примаков К. Органи правопорядку як суб'єкти забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 43–48. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-4-43-48>
193. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
194. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
195. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
196. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листоп. 2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.

197. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
198. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
199. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 27 верес. 2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.
200. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. *Законодавство України : офіційний портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text>
201. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей : Закон України від 16 верес. 2014 р. № 1680-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text>.
202. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
203. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.
204. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.
205. Про Стратегію воєнної безпеки України : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 р., затверджено Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
206. Про Стратегію забезпечення державної безпеки : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 р., затверджено Указом Президента України № 56/2022 від 16.01.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>

207. Про Стратегію кібербезпеки України : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.05.2021 р., затверджено Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>

208. Процевський В., Горбань В. Співвідношення прав людини та національної безпеки: методологія тлумачення конституції України. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 27 черв. 2019 р. Київ : ВАІТЕ, 2019. 378 с.

209. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.

210. Рабінович П. М. Вільність і рівноправність людини у Конституції України. *Юридический вестник*. 1998. № 2. С. 47–50.

211. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

212. Радовецька Л. В., Тихомиров О. О. Методологія юридичних досліджень сфери безпеки. *Методологія в праві* : монографія / за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 658 с.

213. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

214. Рішення Конституційного Суду України від 08 квіт. 2015 р. № 3-рп/2015 у справі № 1-6/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text>.

215. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 груд. 1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>.

216. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 09 верес. 2010 р. № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>.

217. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 07 трав. 2002 р. № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text>.

218. Романов О. Національна безпека: сучасний стан та перспективи. *Юридичний журнал*. 2005. № 4. С. 15–20.

219. Романова А. А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–602.

220. Романцова С. В. Правові гарантії забезпечення прав, свобод, і законних інтересів громадян в установах державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 33–41. URL: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-5>.

221. Рябовол Л. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1(33). С. 114–119. URL: <https://doi.org/10.35774/app2023.01.114>

222. Рябовол Л. Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття та ступеня обмежень в умовах глобалізації. *Вісник Національного технічного університету*. Серія «ПРАВО». 2019. № 3 (43). С. 262–266. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).198484](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).198484)

223. Савенко М. Д. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.

224. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Харків : Право, 2018. 440 с.

225. Селезньова О. Категорії прав і свобод людини в доктрині та законодавстві. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 5 (112). С. 16–25. URL: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(112\)02](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(112)02)
226. Селіванов В. Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики). *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4(43). С. 3–15.
227. Семенченко А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія. Київ : НАДУ, 2008. 428 с.
228. Сенчук І. І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. 2019. № 1. С. 188–191.
229. Сидорчук Ю. М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33–35.
230. Сироїд Т. Л. Правова основа політики Європейського Союзу в галузі безпеки: від витоків до сучасності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 547–560.
231. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади). Київ : НАДУ, 2012. 544 с.
232. Сіцінський Н. А. Державне управління забезпеченням національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції : дис. ... докт. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2020. 642 с.
233. Славна О. В. Забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні в контексті національної стратегії у сфері прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 45–49. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.8>

234. Слінько Т. М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини та громадянина. *Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку* : зб. наук. статей за матер. І наук.-практ. конф. з європ. права, 24 квіт. 2018 р. / ред. кол. : А. П. Гетьман та ін. Харків, 2018. С. 41–46. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf>.

235. Смокович М. І., Бевзенко В. М. Адміністративний процес України: теорія, практика. Київ : ВД «Дакор», 2020. 1346 с.

236. Смолянюк В. (2018). Systemic principles of national security of Ukraine. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2018. № 2. С. 107–126. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133543>

237. Смолянюк В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163–186. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2021-1-10>

238. Смолянюк В. Ф. Національні інтереси України: еволюція в політичному часі. *Інститут президентства України в системі державної влади України* : матеріали наук. конф. Київ, 2014. С. 240–244.

239. Смолянюк В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2(37). С. 107–126.

240. Сорока І. О. Міжнародно-правовий статус осіб, що шукають притулку : дис. ... докт. філософії 081 «Право». Одеса, 2021. 219 с.

241. Стрюк М. П. Досвід США в системі управління сектором безпеки і оборони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 87. С. 172–178. URL: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i87.2815>

242. Шульженко Ю. Реалізація права на судовий захист у суді першої інстанції. *Право України*. 2005. № 7. С. 89–94.

243. Сучасні механізми захисту прав людини : колективна монографія / Кельман М. С., Токарська А. С., Ярмол Л. В., Цеберко С. Б., Дутко А. О. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.
244. Тартасюк В. Ю. Актуалізація гуманістичного потенціалу права у творенні правової держави : дис. ... докт. філософії 081 Право. Київ, 2020. 206 с.
245. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2(85). С. 31–46.
246. Тихомиров Д. О. Структура методології досліджень державної політики у сфері безпеки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2(18). С. 46–52.
247. Тихомирова Є. Б. Європейська політика безпеки та оборони. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2020. № 2(45). С. 99–115. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.45.200933>
248. Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека у контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2(12). С. 126–138.
249. Ткаля О. В. Національні інтереси та цінності як основа існування і розвитку національної держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 58–61. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/12>
250. Ткачук Т. Ю. Державна політика у сфері забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 39–43.
251. Ткачук Т. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 487 с.
252. Тодика Ю. Н., Супрунюк Е. В. Конституція України – основа стабільності конституційного устрою і реформування суспільства. Сімферополь, 1997. 295 с.

253. Турченко О. Г., Груценко Ю. І. Національна безпека і державна безпека: поліваріантність визначення та співвідношення. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 2. С. 66–74. URL: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.8>

254. Флурі Ф., Бадрака В. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки: актуальні джерела. Київ : Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, 2016. 272 с.

255. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. Київ, 2015. 208 с.

256. Харбан І. А. Система європейської безпеки і напрямки воєнно-політичної інтеграції України до її структури : монографія. Київ : Варта, 2005. 544 с.

257. Харитонов Є. О. Правове забезпечення реалізації концепту «приватне право». *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Одеса : Гельветика, 2021. Т. 2. С. 403–406.

258. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Київ–Відень, 1921–1922. Т. 1–4. 160 с.

259. Хромова О., Маруховський О., Чернявська Б. Гуманітарні аспекти інформаційної безпеки. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2022. № 5(2). С. 76–84. URL: <https://doi.org/10.15421/342223>

260. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Київ : Слово, 2003. 240 с.

261. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373–379. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.66>

262. Часник Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії російської федерації. *Наукові записки*

Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 34. С. 61–67. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7105142>

263. Чепель О. Правова природа консультативного висновку Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 5 (291). С. 357–361. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.62>

264. Чижов Д. А. Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах цифровізації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2022. № 121(4). С. 46–52.

265. Чижов Д. А. Механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина в сфері національної безпеки України. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law.* 2021. № 29. С. 120–126.

266. Чижов Д. А. Судовий захист прав людини у сфері національної безпеки як комплексний політико-правовий інститут. *Нове українське право.* 2022. Вип. 1. С. 184–192.

267. Чижов Д. А. Теоретико-правові підходи до розуміння прав людини як об'єкта національної безпеки. *Парадигмальні виклики сучасного розвитку: колективна монографія / за заг. ред. Дуки А. П. Чернігів: ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 68–78.*

268. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 8. С. 186–191.

269. Шевченко О. А. Еволюція стратегій національної безпеки України протягом років незалежності крізь призму забезпечення економічної безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2021. Вип. 65. С. 152–159. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.28>

270. Шевченко О. М. Поняття концепту в сучасній перекладознавчій парадигмі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія*

Філологія. 2021. № 48. Т. 4. С. 128–131. URL: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-4.32>

271. Шило С. М. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина як гарантія забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Т. 2. Вип. 22. Ч. 1. С. 269-273.

272. Шмоткін О. В. Права особи як об'єкт національної безпеки України. *Наукові записки НаУКМА. Сер. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 115–122.

273. Шульга М. О. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття : монографія. Київ : Інтерлогії, 1999. 642 с.

274. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 168 с.

275. Щербаню О. Права людини і національна безпека: проблеми забезпечення конституційним судом України. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 27 черв. 2019 р. Київ : ВАІТЕ, 2019. 378 с.

276. Щербюк Н., Щербюк М. Особливості та шляхи реалізації функції оборони держави. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 36–40.

277. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл, 2002. Т. 4 : Н-П. 720 с.

278. Янчук А., Блистів Т., Колесник В., Пригунов П. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 5–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_1_3

279. Alguliyev Rasim & Imamverdiyev, Yadigar & Mahmudov, Rasim & Aliguliyev, Ramiz. Information security as a national security component. *Information Security Journal: A Global Perspective*. 2020. Vol. 30. P. 1–18. URL: <https://doi.org/10.1080/19393555.2020.1795323>

280. Andersen-Rodgers D., Crawford K. F. *Human security: Theory and action*. Rowman & Littlefield. 2022. 368 s.

281. Bellamy A. J., McDonald M. The Utility of Human Security: Which Humans? What Security? A Reply to Thomas & Tow. *Security Dialogue*. 2002. Vol. 33. Iss. 3. P. 373–377. URL: <https://doi.org/10.1177/0967010602033003010>
282. Blanton T. S. National Security and Open Government in the United States: Beyond the Balancing Test. Campbell Public Affairs Institute, The Maxwell School of Syracuse University. Syracuse, New York. 2003. 33 p.
283. Borneman John, Masco Joseph. Anthropology and the Security State. *American Anthropologist*. 2015. URL: <https://doi.org/10.1111/aman.12371>
284. Cárdenas P., Ivrisimtzis I., Obara B., Kureshi I., Theodoropoulos G. Big data for human security: The case of COVID-19. *J Comput Sci*. 2022 60:101574. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jocs.2022.101574>
285. Case of Dudgeon V. : Judgment European Court of Human Rights 22 October 1981. Application no. 7525/76. The United Kingdom.
286. Case of Piechowicz V. Judgment European Court of Human Rights 17 April 2012. Application no. 20071/07. Poland.
287. Chester B. Cabalza. The Anthropology of National Security: towards the development of a new epistemology. P. 69–82. URL: https://ndcp.edu.ph/wp-content/uploads/2022/01/CABALZA_Anthropology-of-National-Security-Towards-the-Development-of-a-New-Epistemology.pdf
288. Chowra Makaremi. The Utopias of Power: from Human Security to the Responsibility to Protect. *Contemporary states of emergency*. Zone Books, New York, 2010. P. 107–128.
289. Conte A. Human Rights Compliance in the Fight Against Terrorism. *Human Rights in the Prevention and Punishment of Terrorism*. 2010. P. 389–421.
290. Farmer C. Upholding whose right? Discretionary police powers to punish, collective previctimisation and the dilution of individual rights. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*. 2017. Vol. 50. No. 4. P. 493–509.

291. Finnane M. The public rhetorics of policing in times of war and violence: countering apocalyptic visions. *Crime, Law and Social Change*. 2008. Vol. 50. No. 1–2. P. 7–24.
292. Gasper, Des. (2010). The idea of human security. *Climate Change, Ethics and Human Security*. S. 23–46. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511762475.004>
293. Getman A., Yakoviyk I. National security strategy of Ukraine: history of belated reforms. *Problemy zakonnosti*. 2019. Vol. 147.
294. Gilder A. International law and human security in a kaleidoscopic world. *Indian Journal of International Law*. 2021. Vol. 59(1–4). P. 111–37. URL: <https://doi.org/10.1007/s40901-020-00109-w>
295. Holliday Ian & Howe Brendan. Human Security: A Global Responsibility to Protect and Provide. *Korean Journal of Defense Analysis*. 2011. Vol. 23. P. 73–91. URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:155139226>
296. Ipek Demirsu C. Sovereignty Between Security and Human Rights Principles. *Counterterrorism and the Prospects of Human Rights*. 2017. Vol. 17–19. P. 9–39.
297. Jarmoszko S. Human Security in Anthropology of Security Perspective: A Re-Conceptualisation Attempt. *Journal of Human Security*. 2020. Vol. 16(1). P. 58–70. URL: <https://doi.org/10.12924/johs2020.16010058>
298. Kaldor Mary. Human Security: A Relevant Concept? *Politique étrangère*. 2006. Vol. 1. No. 4. P. 901–914.
299. Mishchuk Ye. V. Methodology for assessing the economic security of the company's stakeholders as a component of its economic security. *Visnyk KNUTD*. 2019. Vol. 6. No. 136. P. 78–84.
300. Monica den Boer, Jaap de Wilde. *The Viability of Human Security*. Amsterdam University Press, 2008. 272 p. URL: <https://doi.org/10.5117/9789053567968>
301. Nakonechna I. Administrative and legal status of the national security and defence council and the security service of Ukraine as entities ensuring national

security in the context of European integration. *Підприємництво, господарство і право*. 2022. № 12. С. 34–40. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.12.06>

302. Opinion on the protection of human rights in emergency situations: Adopted by the Venice Commission at its 66th Plenary Session, 17-18 March 2006. Opinion No. 359/2005. Venice, 2006. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2006\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2006)015-e).

303. Reinsberg, B., Shaw, D. O., & Bujnoch, L. Revisiting the security–development nexus: Human security and the effects of IMF adjustment programmes. *Conflict Management and Peace Science*. 2024. Vol. 41. Iss. 1. P. 72–95. URL: <https://doi.org/10.1177/07388942221111064>

304. Rhoda E. Howard-Hassmann. Human Security: Undermining Human Rights? *Human Rights Quarterly*. 2012. Vol. 34. P. 88–112. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r28085.pdf>

305. Robert J. Hanlon and Kenneth Christie. Freedom from Fear, Freedom from Want. *An Introduction to Human Security*. University of Toronto Press, 2016. 288 p. URL: <https://doi.org/10.3138/9781442609594>

306. Samar Al-Bulushi, Sahana Ghosh, Inderpal Grewal. Security Regimes: Transnational and Imperial Entanglements. *Annual Review of Anthropology*. 2023. Vol. 52. 3. 205–221. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-052721-033213>

307. Samimian-Darash L., Stalcup M. Anthropology of security and security in anthropology: Cases of counterterrorism in the United States. *Anthropological Theory*. 2017. Vol. 17(1). P. 60–87. URL: <https://doi.org/10.1177/1463499616678096>

308. Smith Michael G., & Jacqueline Whelan. Advancing Human Security: New Strategic Thinking for Australia. *Security Challenges*. 2008. Vol. 4. No. 2. P. 1–22. URL: <http://www.jstor.org/stable/26459139>

309. Waisová, Šárka. Human Security – the Contemporary Paradigm? *Perspectives*. 2003. no. 20. pp. 58–72. URL: <http://www.jstor.org/stable/23615865>

310. Wolfers Arnold. National Security as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*. 1952. Vol. 67. No. 4. P. 481–502. URL: <https://doi.org/10.2307/2145138>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Чижов Д. А. Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод людини у сфері національної безпеки України: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 216 с.

Розділи у колективних монографіях:

2. Чижов Д. А., Яковюк І. В. Українські проекти військово-політичної інтеграції: геополітичні пошуки М. Костомарова, М. Грушевського, С. Рудницького, Ю. Липи. *Архітектура європейської безпеки: історія становлення і розвитку*: колективна монографія: у 2 ч. / за наук. ред. А. П. Гетьмана, І. В. Яковюка. Харків: Право, 2020. Ч. 1: Від Давнього Риму до Другої світової війни. 180 с. С. 150–161. *(авторський внесок – досліджено державницькі погляди і геополітичну концепцію Степана Рудницького, що є важливими для визначення національних інтересів України у балтійсько-чорноморському регіоні, а також інтеграційний проєкт Юрія Липи, що може бути корисним для розробки майбутніх сучасних геополітичних стратегій національної безпеки)*

3. Чижов Д. А. Теоретико-правові підходи до розуміння прав людини як об'єкта національної безпеки. *Парадигмальні виклики сучасного розвитку*. колективна монографія / за заг. ред. Дуки А. П. Чернігів: Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій, 2022. 242 с. С. 68–78.

*Статті в наукових періодичних виданнях,**проіндексованих у базах даних Scopus та Web of Science Core Collection :*

4. Chyzhov Denys, Zhuravlov Dmytro, Anishchuk Viktoriia, Pashynskiy Volodymyr, Zaitsev Mykola. The defense-industrial complex as the basis of the national security of the state. *Journal of security and sustainability issues*. March 2020. Vol. 9. Num. 3. P. 829–842. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(9\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(9))

(Scopus) (авторський внесок – висвітлено основні стратегічні цілі та ініціативи оборонно-промислового комплексу як основи національної безпеки держави, особливості та структуру їх функціонування в різних країнах світу, а також питання, пов'язані з упровадженням реформ в Україні, налагодженням міжнародного співробітництва в рамках інноваційних тенденцій та забезпечення прав людини шляхом приведення норм чинного законодавства України у відповідність до світових стандартів)

5. Denys A. Chyzhov, Ivan V. Yakoviyk, Nina I. Karpachova, Svitlana V. Hlushchenko, Yuliia O. Chaliuk. National security policy in Ukraine: a change in the system of power relations of the modern world. *Revista San Gregorio*. January 2020. Vol. 11. Iss. 4. P. 224–235. DOI: 10.36097/rsan.v1i42.1555 (*Web of Science*) (авторський внесок – аналіз підходів до вдосконалення сучасної політики з національної безпеки, а також її організаційно-правове забезпечення з урахуванням виявлених загроз національній безпеці України)

6. Denys Chyzhov, Yevhen Bilousov, Andriy Osaulenko, Raisa Pereyhina, Serhii Derevianko. International institutions in the mechanism for the protection of human rights and freedoms in the national security context. *Cuestiones Políticas*. Vol. 40 Núm. 73 (2022): P. 108–127. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.05> (*Web of Science*) (авторський внесок – запропоновано застосування методів статистичного та кореляційного аналізу, узагальнення та аналогії, гіпотетико-дедуктивної моделі, що дало можливість встановити кореляцію між рівнем захисту прав людини через ратифікацію міжнародних договорів та рівнем національної безпеки)

7. Denys Chyzhov, Yevhen Bilousov, Yevdokiia Streltsova, Abbasov Nail Ibad, Svitlana Poliarush-Safronenko. The case law of the European Court of Human Rights on the protection of Human Rights and freedoms in terms of national security protection. *Revista de la Universidad del Zulia*. Vol. 13, №. 38 (2022 Septiembre-Diciembre). P. 72–88. DOI: <http://dx.doi.org/10.46925//rdluz.38.05> (*Web of Science*)

(авторський внесок – проаналізовано положення національної правової бази та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що значною мірою визначають роль Європейського суду з прав людини у вирішенні спорів, пов'язаних із дотриманням прав і свобод людини в контексті захисту національної безпеки)

Статті в наукових фахових виданнях України категорії «Б»:

8. Chyzhov D. A. Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law: the all-Ukrainian scientific and practical economic and legal journal*. № 7/2021. P. 98–103. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.15>

9. Чижов Д. А. Механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина в сфері національної безпеки України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 29/2021. С. 120–126. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584558>

10. Чижов Д. А. Поняття та структурні елементи механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 30/2021. С. 11–19. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584672>

11. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав та свобод людини і громадянина. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2021. № 4.(74). С. 96–101. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.15>

12. Чижов Д. А. Державні гарантії забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2021. С. 314–317. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/77>

13. Чижов Д. А. Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 46–52. DOI: <https://doi.org/10.56215/01211214.46>

14. Чижов Д. А. Система органів державної влади щодо забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 11. № 2. С. 18–23. DOI <https://doi.org/10.56215/04212202.18>

15. Чижов Д. А. Судовий захист прав людини у сфері національної безпеки як комплексний політико-правовий інститут. *Нове українське право*. 2022. № 1. С. 184–189. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.28>

16. Чижов Д. А. Зарубіжний досвід забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 186–191. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.29>

17. Chyzhov D. A. Genesis of the formation and development of human rights in the field of national security. *Administrative law and process*. № 1 (36). 2022. С. 62–71. DOI <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.1.05>

18. Чижов Д. А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 69. С. 124–131. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1312>

19. Чижов Д. А. Судово-правова політика сучасної України стосовно забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск 2022. № 2. С. 58–65. DOI <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-58-65>

20. Чижов Д. А. Онтологічний зміст механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 2. С. 8–14. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.2>

21. Чижов Д. А. Характеристика державної політики України щодо забезпечення та реалізації прав і свобод людини у сфері національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2023. С. 50–53. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/9>

22. Чижов Д. А. Право на свободу та особисту недоторканність в контексті забезпечення національної безпеки. *Науковий журнал Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спец. випуск № 2 (127) «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». 2023. С. 81–88. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-6-81-88>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

23. Чижов Д. А. Державне забезпечення прав та свобод людини: основа національної безпеки України. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення тендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя: збірник тез науково-практичної конференції* (Київ, 18 верес. 2020 р.) / Упоряд.: М. Г. Вербенський, В. О. Рядінська, Ю. Б. Ірха, О. І. Бочек. Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 180–183.

24. Чижов Д. А. Проблеми нормативно-правового забезпечення захисту прав і свобод людини у сфері національної безпеки. *Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції*. Том 2 / за заг. ред. Ігоря Толока. Київ : ВІКНУ, 2020. С. 83–84.

25. Чижов Д. А. Порівняльно-правова характеристика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки Європейського Союзу. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики: тези доп. учасників науково-практичної конференції* (Харків, 21 грудня 2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 104–107.

26. Chyzhov D. A. Comparative legal characteristics of the provision human rights in the sphere of national security of Ukraine on the example of the NATO member countries. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матер. Міжнародної*

науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 359-361.

27. Чижов Д. А. Комплексний підхід судового захисту прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності*: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 126–129.

28. Чижов Д. А. Обмеження прав людини з метою забезпечення оборони та національної безпеки держави. *Національна безпека України в умовах нових викликів і загроз*: матер. науково-практичної конференції (м. Харків, 19 травня 2023 р.). Харків: Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, 2023. С. 23–27.

29. Чижов Д. А. Національна безпека України, оборона та зовнішня політика у правових позиціях Конституційного Суду України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання*: матер. Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16–17 червня 2023 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сухумський державний університет, Сілезький інститут політичної освіти SIPE; Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 19–22.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

30. Chyzhov D. A. Legal basis of understanding human rights in the field of national security of Ukraine. *Baltic journal of legal and social sciences*. 2022. № 2. P. 232–236. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-39>

31. Chyzhov D. A. The content of human rights for security in the human rights system in the aspect of ensuring the national security of Ukraine. *Baltic journal*

of legal and social sciences. 2022. № 4. P. 190–196. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-22>

32. Chyzhov D. A. CHAPTER 2.1. System as a complex category of reflection of national security in theoretical and legal research. *International Partnership and Cooperation of Ukraine in Wartime: Collective monograph* / edited by D. Nascimento, G. Starchenko. University of Coimbra, Portugal – Chernihiv: REICST, 2022. P. 201–216. DOI <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-02-01>

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Львівського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, професор
полковник поліції

Тарас СОЗАНСЬКИЙ

2024

АКТ01.03. 2024

м. Львів

№ 20

**Про впровадження результатів дисертації
Чижова Дениса Анатолійовича на тему
«Державний механізм забезпечення
правового статусу особи як складової
національної безпеки України
(загальнотеоретична парадигма)» в
освітній процес ЛьвДУВС**

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу забезпечення якості освіти та методичної роботи кандидата юридичних наук, доцента Руслана СТРОЦЬКОГО;
- начальника відділу організації наукової роботи кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- декана факультету № 1 ПФПНП кандидата юридичних наук, доцент, підполковника поліції Руслана ШЕХАВЦОВА;
- завідувача кафедри теорії права, конституційного та приватного права факультету № 1 ПФПНП кандидата юридичних наук, доцента підполковника поліції Вітілія КУЧЕРА;
- директора загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до Положення про порядок впровадження результатів наукових робіт в освітній процес, наукову, практичну, законотворчу діяльність та їх облікування у ЛьвДУВС, затвердженого наказом ЛьвДУВС від 16.08.2023 року № 270, розглянула й узагальнила основні положення і результати дисертації Чижова Дениса Анатолійовича на тему «Державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України (загальнотеоретична парадигма)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (галузь знань – 08 «Право») та наукові публікації за темою роботи.

Проаналізовано основні результати дослідження Чижова Д.А., в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, зокрема:

1. Чижов Д. А. Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод людини у сфері національної безпеки України: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 216 с.

2. Чижов Д. А., Яковюк І.В. Українські проекти військово-політичної інтеграції: геополітичні пошуки М. Костомарова, М. Грушевського, С. Рудницького, Ю. Липи. *Архітектура європейської безпеки: історія становлення і розвитку*: колективна монографія: у 2 ч. / за наук. ред. А. П. Гетьмана, І. В. Яковюка. Харків: Право, 2020. Ч. 1: Від Давнього Риму до Другої світової війни. 180 с. С. 150–161. (авторський внесок – досліджено державницькі погляди і геополітичну концепцію Степана Рудницького, що є важливими для визначення національних інтересів України у балтійсько-чорноморському регіоні, а також інтеграційний проект Юрія Липи, що може бути корисним для розробки майбутніх сучасних геополітичних стратегій національної безпеки)

3. Чижов Д. А. Теоретико-правові підходи до розуміння прав людини як об'єкта національної безпеки. *Парадигмальні виклики сучасного розвитку*. колективна монографія / за заг. ред. Дуки А. П. Чернігів: Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій, 2022. 242 с. С. 68-78.

Статті в наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Scopus та Web of Science Core Collection:

4. Chyzhov Denys, Zhuravlov Dmytro, Anishchuk Viktoriia, Pashynskiy Volodymyr, Zaitsev Mykola. The defense-industrial complex as the basis of the national security of the state. *Journal of security and sustainability issues*. March 2020. Vol. 9. Num. 3. P. 829–842. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(9\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(9)) (**Scopus**) (авторський внесок – висвітлено основні стратегічні цілі та ініціативи оборонно-промислового комплексу як основи національної безпеки держави, особливості та структуру їх функціонування в різних країнах світу, а також питання, пов'язані з упровадженням реформ в Україні, налагодженням міжнародного співробітництва в рамках інноваційних тенденцій та забезпечення прав людини шляхом приведення норм чинного законодавства України у відповідність до світових стандартів)

5. Denys A. Chyzhov, Ivan V. Yakoviyk, Nina I. Karpachova, Svitlana V. Hlushchenko, Yuliia O. Chaliuk. National security policy in Ukraine: a change in the system of power relations of the modern world. *Revista San Gregorio*. January 2020. Vol. 11. Iss. 4. P. 224–235. DOI: [10.36097/rsan.v1i42.1555](https://doi.org/10.36097/rsan.v1i42.1555) (**Web of Science**) (авторський внесок – аналіз підходів до вдосконалення сучасної політики з національної безпеки, а також її організаційно-правове забезпечення з урахуванням виявлених загроз національній безпеці України)

6. Denys Chyzhov, Yevhen Bilousov, Andriy Osaulenko, Raisa Perelyhina, Serhii Derevianko. International institutions in the mechanism for the protection of human rights and freedoms in the national security context. *Cuestiones Políticas*. Vol. 40 Núm. 73 (2022): P. 108–127. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.05> (**Web of Science**) (авторський внесок – запропоновано застосування методів статистичного та кореляційного аналізу, узагальнення та аналогії, гіпотетико-дедуктивної моделі, що дало можливість встановити кореляцію між рівнем захисту прав людини через ратифікацію міжнародних договорів та рівнем національної безпеки)

7. Denys Chyzhov, Yevhen Bilousov, Yevdokiia Streltsova, Abbasov Nail Ibad, Svitlana Poliarush-Safronenko. The case law of the European Court of Human Rights on the protection of Human Rights and freedoms in terms of national security protection. *Revista de la Universidad del Zulia*. Vol. 13, №. 38 (2022 Septiembre-Diciembre). P. 72–88. DOI: <http://dx.doi.org/10.46925//rdluz.38.05> (*Web of Science*) (авторський внесок – проаналізовано положення національної правової бази та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що значною мірою визначають роль Європейського суду з прав людини у вирішенні спорів, пов'язаних із дотриманням прав і свобод людини в контексті захисту національної безпеки)

Статті в наукових фахових виданнях України категорії «Б»:

8. Chyzhov D. A. Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law: the all-Ukrainian scientific and practical economic and legal journal*. №7/2021. P. 98–103. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.15>

9. Чижов Д. А. Механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина в сфері національної безпеки України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 29/2021. С. 120–126. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584558>

10. Чижов Д. А. Поняття та структурні елементи механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 30/2021. С. 11–19. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584672>

11. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав та свобод людини і громадянина. *Науковий журнал «Держава та регіони»*. Серія: Право. 2021. № 4.(74). С. 96–101. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.15>

12. Чижов Д. А. Державні гарантії забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2021. С. 314–317. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/77>

13. Чижов Д. А. Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 46–52. DOI: <https://doi.org/10.56215/01211214.46>

14. Чижов Д. А. Система органів державної влади щодо забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 11. № 2. С. 18–23. DOI <https://doi.org/10.56215/04212202.18>

15. Чижов Д. А. Судовий захист прав людини у сфері національної безпеки як комплексний політико-правовий інститут. *Науковий журнал «Нове українське право»*. 2022. № 1. С. 184–189. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.28>

16. Чижов Д. А. Зарубіжний досвід забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Науковий журнал «Київський часопис права»*. 2022. №1. С. 186–191. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.29>

17. Chyzhov D. A. Genesis of the formation and development of human rights in the field of national security. *Scientific and practical journal «Administrative law and process»* № 1 (36). 2022. С. 62–71. DOI <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.1.05>

18. Чижов Д. А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Науковий журнал «Актуальні проблеми політики»*. 2022. № 69. С. 124–131. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1312>

19. Чижов Д. А. Судово-правова політика сучасної України стосовно забезпечення прав та свобод людини у сфері національної безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск № 2. 2022. С. 58–65. DOI <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-58-65>

20. Чижов Д. А. Онтологічний зміст механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки України. *Науковий журнал «Juris Europensis Scientia»*. Випуск 2, 2023. С. 8–14. DOI <https://doi.org/10.32782/chem.v2.2023.2>

21. Чижов Д. А. Характеристика державної політики України щодо забезпечення та реалізації прав і свобод людини у сфері національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2023. С. 50–53. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/9>

22. Чижов Д. А. Право на свободу та особисту недоторканність в контексті забезпечення національної безпеки. *Науковий журнал Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спец. випуск № 2 (127) «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». 2023. С. 81–88. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-6-81-88>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

23. Чижов Д. А. Державне забезпечення прав та свобод людини: основа національної безпеки України. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення тендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя*: збірник тез науково-практичної конференції. (Київ, 18 верес. 2020 р.) / Упоряд.: М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О.І. Бочек. Київ ВАІТЕ, 2020. С. 180–183.

24. Чижов Д. А. Проблеми нормативно-правового забезпечення захисту прав і свобод людини у сфері національної безпеки. *Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє*: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції. Том 2 / за заг. ред. Ігоря Толока. Київ: ВІКНУ, 2020. С. 83–84.

25. Чижов Д. А. Порівняльно-правова характеристика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки Європейського Союзу. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики*: тези доп. учасників науково-практичної конференції (Харків, 21 грудня 2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 104–107.

26. Chyzhov D. A. Comparative legal characteristics of the provision human rights in the sphere of national security of Ukraine on the example of the NATO member countries. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т.: матер. Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 359-361.

27. Чижов Д. А. Комплексний підхід судового захисту прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності*: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 126–129.

28. Чижов Д. А. Обмеження прав людини з метою забезпечення оборони та національної безпеки держави. *Національна безпека України в умовах нових викликів і загроз*: матер. Науково-практичної конференції (м. Харків, 19 травня 2023 р.). Харків: Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, 2023. С. 23–27.

29. Чижов Д. А. Національна безпека України, оборона та зовнішня політика у правових позиціях Конституційного Суду України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання*: матер. Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16–17 червня 2023 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сухумський державний університет, Сілезький інститут політичної освіти SIPE; Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 19–22.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

30. Chyzhov D. A. Legal basis of understanding human rights in the field of national security of Ukraine. *Baltic journal of legal and social sciences*. 2022. № 2. P. 232–236. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-39>

31. Chyzhov D. A. The content of human rights for security in the human rights system in the aspect of ensuring the national security of Ukraine. *Baltic journal of legal and social sciences*. 2022. № 4. P. 190–196. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-22>

32. Chyzhov D. A. CHAPTER 2.1. System as a complex category of reflection of national security in theoretical and legal research. *International Partnership and Cooperation of Ukraine in Wartime*: Collective monograph / edited by D. Nascimento, G. Starchenko. University of Coimbra, Portugal – Chernihiv: REICST, 2022. DOI <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-02-01> P. 201-216.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що наукові праці Чижова Дениса Анатолійовича містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Міжнародний захист прав людини», «Історія держави і права України», під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Руслан СТРОЦЬКИЙ

Людмила ПАВЛИК

Руслан ШЕХАВЦОВ

Віталій КУЧЕР

Ірина КРАВЕЦЬ

АКТ
впровадження результатів в правозастосовну діяльність монографії
на тему «Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод
людини у сфері національної безпеки України» та наукових досліджень
Чижова Дениса Анатолійовича

Цей акт засвідчує, що розроблені Чижовим Денисом Анатолійовичем у монографічному дослідженні на тему «Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод людини у сфері національної безпеки України» та наукових статтях, питання консолідації правового простору, вдосконалення правових засобів для захисту суверенітету, дотримання національних інтересів, забезпеченню і захисту прав людини та запобігання загроз національній безпеці України є практично значущими та актуальними. Цілком справедливо зазначено, що питання теорії і практики, пов'язані із забезпеченням прав людини у сфері національної безпеки України, передбачають системний та комплексний підхід, що включає в себе як загальнотеоретичні дослідження, так і досягнення галузевих наук, а також потреби практики в інтересах безпеки людини, суспільства і держави в цілому. Слушним є висновок Дениса Чижова щодо належного праксіологічного аналізу особливості забезпечення права людини у сфері національної безпеки України як на міжнародно-правовому полі, зокрема на рівні окремих держав, а також у вітчизняних правових реаліях.

Наукова робота є актуальною з точки зору науки і права національної безпеки. Дослідженням державної політики України у сфері захисту прав та свобод людини у сфері національної безпеки України має новаторський характер з погляду теоретичних висновків так і практичних рекомендацій.

Висновки наукового дослідження можуть бути використані в практичній діяльності Офісу Президента України для вдосконалення правозастосовної практики, розробки нормативно-правових актів та в процесі аналітико-правового забезпечення.

Заступник Керівника
Офісу Президента України,
доктор юридичних наук,
старший дослідник

Олексій ДНІПРОВ

Підпис	<i>О. Дніпров</i>
ЗАСВІДЧУЄТЬСЯ	
Керівник департаменту управління персоналом	
<i>Ч. Мартинюк</i>	
" 11 СІЧ 2024 "	
20__ р.	

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА
ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80; тел. (факс) (057) 700-36-69; ndi_db_ms@ukr.net

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Чижова Дениса Анатолійовича на тему: «Державний механізм
забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки
України (загальнотеоретична парадигма)» в науково-дослідний процес
Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії правових наук України**

Цим актом засвідчуємо, що результати наукових пошуків Чижова Дениса Анатолійовича в межах дисертаційного дослідження на тему «Державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України (загальнотеоретична парадигма)» впроваджувались в поточній науковій діяльності Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України.

Зокрема, результати знайшли своє відображення ході виконання НДР «Правові проблеми розвитку державотворчих процесів у контексті конституційної реформи в Україні» (I кв. 2018 – IV кв. 2022 р., РК УкрІНТЕІ № 0118U001380) та «Правова політика і національні механізми забезпечення розвитку української державності у контексті євроатлантичної інтеграції та подолання наслідків війни» (I кв. 2023 – IV кв. 2026 р., РК УкрІНТЕІ № 0123U101259):

1) наукові концепції, гіпотези та висновки Чижова Дениса Анатолійовича були використані при підготовці науково-консультативних висновків, пропозицій та рекомендацій до проектів нормативно-правових актів, а також для обґрунтування позицій щодо питань правозастосовної діяльності на запити органів державної влади.

2) наукові позиції, висновки та рекомендації, викладені в

дисертаційному дослідженні пройшли апробацію та належне наукове обговорення на ряді заходів, проведених Науково-дослідним інститутом державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України у 2022 та 2023 роках.

**Учений секретар Науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України,
к.ю.н., ст. дослідник**

Олег ПЕТРИШИН

АКАДЕМІЯ ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН І
ТУРИЗМУ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ACADEMY OF LABOUR
SOCIAL RELATIONS
AND TOURISM
LAW DEPARTMENT

«Затверджую»
В.о. ректора Академії праці, соціальних
відносин і туризму
Віктор СУХОМЛИН

Акт
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Чижова Дениса Анатолійовича
на тему «Державний механізм забезпечення правового статусу
особи як складової національної безпеки України
(загальнотеоретична парадигма)» у освітній процес Академії праці,
соціальних відносин і туризму

Комісія у складі: декана юридичного факультету д.ю.н, професора Журавля Я. В. – голови комісії, професора кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, к.ю.н., професора Кравченка В. В. – члена комісії, доцента кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, к.ю.н., доцента Сохар Т. О. – члена комісії, склала цей акт про те, що окремі наукові та практичні положення дисертаційної роботи Чижова Дениса Анатолійовича «Державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України (загальнотеоретична парадигма)» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» використовуються в освітньому процесі при підготовці наукових статей та матеріалів конференцій, застосовуються в освітньому процесі під час підготовки та проведення лекцій, семінарів та практичних зі

студентами з навчальних дисциплін: Теорія держави і права, Історія держави і права України, Історія держави і права зарубіжних країн, Історія вчень про державу і право, Конституційне право, Конституційне право зарубіжних країн, Територіальна організація влади в Україні, Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні.

Крім того, студентам рекомендовано у процесі підготовки до занять з вищезазначених дисциплін використовувати як джерела літератури наукові публікації Чижова Дениса, в яких відображено результати дисертації на тему «Державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України (загальнотеоретична парадигма)».

Голова комісії:
декан юридичного факультету
д.ю.н., професор

Ярослав ЖУРАВЕЛЬ

Члени комісії:

**Професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
к.ю.н., професор**

Віктор КРАВЧЕНКО

**Доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
к.ю.н., доцент**

Тетяна СОХАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля
доктор технічних наук, професор

Дмитро МАРЧЕНКО

2024 р.

АКТ

29 лютого 2024 р.

м. Київ

№ 1

**Впровадження результатів дисертації
ЧИЖОВА Дениса Анатолійовича на
тему: «Державний механізм
забезпечення правового статусу
особи як складової національної
безпеки України (загальнотеоретична
парадигма)» в освітній процес
СНУ ім. В. Даля**

Комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- Декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, професора АРСЕНТЬЄВОЇ Олени Сергіївни;
- В.о. завідувача кафедри правознавства, кандидата юридичних наук, професора КОТОВОЇ Любов Вячеславни;
- Завідувачки кафедри конституційного права, кандидата юридичних наук, професора ТАТАРЕНКО Галини Вікторівни.

Комісія відповідно до Положення про порядок підготовки до видання навчальної та наукової літератури у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля, Положення про порядок виконання ініціативних кафедральних науково-дослідних робіт Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля, розглянула й узагальнила основні положення і результати дисертації ЧИЖОВА Дениса Анатолійовича «Державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України (загальнотеоретична парадигма)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень», а також проаналізувала публікації, які відображають результати дослідження.

Проаналізовано основні результати дослідження ЧИЖОВА Д. А., зокрема

наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1 Chyzhov D. A. Organizational and legal ensuring of human rights and freedoms in the sphere of Ukraine's national security. *Entrepreneurship, Economy and Law: the all-Ukrainian scientific and practical economic and legal journal*, № 7. 2021. P. 98-103. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.7.15>

2. Чижов Д. А. Механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина в сфері національної безпеки України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Юридична* №29. 2021. С. 120-126. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584558>

3. Чижов Д. А. Поняття та структурні елементи механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Юридична* №30. 2021. С. 11-19. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5584672>

4. Чижов Д. А. Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах розвитку цифровізації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, № 4. 2021. С. 46-52. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211214.46>

5. Чижов Д. А. Система органів державної влади щодо забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, № 2. 2021. С. 18-23. DOI: <https://doi.org/10.33270/04212202.18>

6. Чижов Д. А. Онтологічний зміст механізму забезпечення прав людини у сфері національної безпеки України. *Науковий журнал «Juris»*, №2. 2023. С. 8-14. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.2>

7. Чижов Д. А. Державне забезпечення прав та свобод людини: основа національної безпеки України. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя: збірник тез науково-практичної конференції*. (Київ, 18 верес. 2020 р.) / Упоряд.: М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О.І. Бочек. Київ ВАІТЕ, 2020. С. 180–183.

8. Чижов Д. А. Проблеми нормативно-правового забезпечення захисту прав і свобод людини у сфері національної безпеки. *Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції*. Том 2 / за заг. ред. Ігоря Голока. Київ: ВІКНУ, 2020. С. 83–84.

9. Чижов Д. А. Порівняльно-правова характеристика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки Європейського Союзу. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики: тези доп. учасників науково-практичної конференції* (Харків, 21 грудня 2021 р.). Харків: НДІ ППІСН, 2021. С. 104–107.

10. Chyzhov D. A. Comparative legal characteristics of the provision human rights in the sphere of national security of Ukraine on the example of the NATO member countries. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матер. Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса:

Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 359-361.

11. Чижов Д. А. Комплексний підхід судового захисту прав людини у сфері національної безпеки. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності*: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 126–129.

12. Чижов Д. А. Обмеження прав людини з метою забезпечення оборони та національної безпеки держави. *Національна безпека України в умовах нових викликів і загроз*: матер. Науково-практичної конференції (м. Харків, 19 травня 2023 р.). Харків: Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, 2023. С. 23–27.

13. Чижов Д. А. Національна безпека України, оборона та зовнішня політика у правових позиціях Конституційного Суду України. *Восьмі таврійські юридичні наукові читання*: матер. Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16–17 червня 2023 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сухумський державний університет, Сілезький інститут політичної освіти SIPE; Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 19–22.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці ЧИЖОВА Дениса Анатолійовича містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Конституційне право», та під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти бакалавр і магістр за очною та заочною (дистанційною) формами навчання за спеціальністю 081 «Право».

Члени комісії:

 Олена АРСЕНТЬЄВА
 Любов КОТОВА
 Галина ТАТАРЕНКО

МВС УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2024 року

АКТ

**впровадження у науково-дослідну діяльність результатів монографії
ЧИЖОВА Дениса Анатолійовича за темою
«Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод людини у
сфері національної безпеки України»**

Комісія у складі:

завідувача кафедри конституційного права та прав людини к.ю.н., доцента ЗЬОХ Катерини Ярославівни – голови комісії, професора кафедри конституційного права та прав людини, д.ю.н., професора ОСАУЛЕНКА Андрія Олександровича – члена комісії, доцента кафедри конституційного права та прав людини, д.ю.н., доцента ХАЛЮКА Сергія Олександровича – члена комісії, склала цей акт про те, що результати монографії ЧИЖОВА Дениса Анатолійовича на тему «Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод людини у сфері національної безпеки України» мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну цінність і можуть бути використані та враховані під час проведення науково-дослідних робіт, що здійснюються Національною академією внутрішніх справ, використання в освітньому процесі при підготовці наукових статей та матеріалів конференцій, застосуванню в освітньому процесі під час підготовки та проведення лекцій, семінарів та практичних зі студентами з навчальних

дисциплін: Конституційне право, Муніципальне право, Міжнародне право, Застосування захисту прав людини в правоохоронній діяльності, Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, Захист та дотримання прав в професійній діяльності, Актуальні проблеми захисту та дотримання прав людини в правоохоронній діяльності.

Окрім цього, монографія «Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод людини у сфері національної безпеки України», яка була підготовлена Денисом Чижовим, рекомендована Вченою радою НАВС (протокол №2/5-2 від 31.01.2023 р.), а також запропонована курсантам та студентам у застосуванні в навчальному процесі при підготовці до навчальних занять з вищезазначених дисциплін та використовувати як бібліографічні джерела літератури.

Голова комісії:

**Завідувач кафедри конституційного права
та прав людини,
к.ю.н, доцент**

Катерина СЬОХ

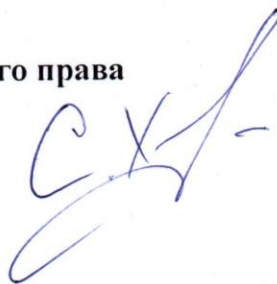
Члени комісії:

**Професор кафедри конституційного права
та прав людини,
д.ю.н., професор**

Андрій ОСАУЛЕНКО

**Доцент кафедри конституційного права
та прав людини,
д.ю.н., доцент**

Сергій ХАЛЮК